

Yxi, iocu ja *se* NP:n tarkenteina Mikael Agricolan kääntämässä Uudessa testamentissa

Pro gradu -tutkielma

Tiina Arpiainen

Helsingin yliopiston suomen kielen,
suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten
kielten ja kirjallisuuksien laitos

Maaliskuu 2013

Sisällys

1 Johdanto	1
2 Agricolan <i>Se Wsi Testamenti</i> ja lähtötekstit	2
2.1 WT:n käännoistyö, Agricolan muu tuotanto ja muut varhaiset kääntäjät	3
2.2 Agricolan lähtöteksti ja niihin liittyvä tutkimus	5
3 Tarkenteiden merkitys, kieliopillistuminen ja esiintyminen eri kielissä	8
3.1 Määräisyys ja lähikäsitteet	9
3.2 Artikkelien kieliopillistuminen	12
3.3 Analyysissä käytettävien kielten tarkenteet ja artikkelit	14
4 Aineisto ja analyysin periaatteet	18
4.1 Aineisto ja sen luokittelu	19
4.2 Vertailevan analyysin periaatteet	22
4.3 Aineiston esitystapa	26
5 Epämääräiset tarkenteet	27
5.1 Tarkenne <i>xyi</i> läsnä	28
5.2 Tarkenne <i>iocu</i> läsnä	32
5.3 Epämääräisen tarkenteen mahdolliset paikat	36
6 Määräinen tarkenne <i>se</i>	44
6.1 Tarkenne läsnä	45
6.1.1 Evankeliumin tarkenteet	46
6.1.2 Kirjeen tarkenteet	56
6.2 Määräisen tarkenteen mahdolliset paikat	65
6.2.1 Määräisen tarkenteet mahdolliset paikat evankeliumissa.....	66
6.2.2 Määräisen tarkenteet mahdolliset paikat kirjeessä	82
7 Päätelmiä ja jatkoajatuksia	92
Lähteet	99
Lyhenteet	104
Liite	

1 Johdanto

1500-luvun alkupuoli oli Euroopassa suurten kirkollisten mullistusten aikaa. Muutoksia tapahtui paitsi kirkon valtarakenteissa, myös hengellisen kirjallisuuden saralla: Raamatun alkukielten heprean ja kreikan osaaminen yleistyi. Humanismin ja katolisen reformaation myötä pyhistä teksteistä koostettiin uusia editioita tutkimuskäyttöön. Pohjois-Euroopassa käännettiin luterilaisen uskonpuhdistuksen myötä Raamattu ja muuta keskeistä hengellistä kirjallisuutta kansankielille. Tuore kirjapainotaito teki tekstien laajan levittämisen mahdolliseksi. Taitavat kielimiehet jättivät tuolloin jälkensä historiaan: Erasmus Rotterdamilainen, Martti Luther ja Philipp Melanchthon lienevät kaikille tuttuja nimiä. Suomessa Mikael Agricola loi pohjan kirjakielellemme kääntämällä hengellisiä tekstejä ruotsin-, saksan-, latinan- ja kreikankielisten lähtöteosten pohjalta. Koska suomella ei ollut vielä standardoitua kirjakieltä, Agricolan kielessä ajan puhesuomeen sekoittuu runsaasti lähtökielten vieraita piirteitä kuten ablatiiviagentteja, muodollisia subjekteja ja passiivin infinitiivejä.

Tässä tutkielmassa kartoitan tarkemmin yhden vierasperäisyyden yleisyyttä ja motivaatiota Agricolan Uudessa testamentissa, nimittäin sanojen *yxi*, *iocu* ja *se* käyttöä substantiivilausekkeen eli NP:n tarkenteina.¹ Agricola käänsi Uuden testamentin pääasiassa latinan-, saksan- ja ruotsinkielisten lähtötekstien pohjalta tarkaten myös kreikkalaista alkutekstiä. Raamatun kreikassa oli määräinen artikkeli, mutta koska kreikan vaikutus Agricolan käännökseen on vähäistä, hänen teostensa kieltä käsittelevässä kirjallisuudessa tarkenteita pidetään yleensä germaanisten lähtökielten saksan ja ruotsin epämääräisen ja määräisen artikkelin motivoimina (Puukko 1946: 173; Rapola 1967: 104; Schmeidler 1968: 475; Ikola O. 1988: 47; Lehikoinen – Kiuru 2001: 135). Järjestelmällisemmin Agricolan tapaa käyttää tarkenteita ei kuitenkaan ole toistaiseksi tutkittu.

Selvitän tutkielmassani, missä määrin Agricolan tarkenteenkäyttö on seurausta vieraiden kielten mallin noudattamisesta ja vaikuttaako hänen käsityksensä suomelle ominaisesta tarkenteiden käytöstä siihen mitenkään. Vertaan Agricolan käännöstä hänen latinalaisiin, saksalaisiin ja ruotsalaisiin lähtöteksteihinsä todetakseni, kuinka usein tarkenne tai sen puuttuminen on yhdistettävissä vieraiden kielten tarjoamaan malliin.

¹ Esimerkki viimeksi mainitusta tarkenteesta löytyy jo teoksen nimestä *Se Wsi Testamenti*.

Uuden testamentin alkukieltä kreikkaa en osaa, joten sen joudun jättämään vertailujen ulkopuolelle.

Lähtökielten ohella tutkin tarkenteenkäyttöä mahdollisesti selittävänä tekijänä viittauksen tyyppiä. Kieliopillistuessaan artikkeliksi tarkenne esiintyy aluksi viittauksissa, joilla on tietty tarkoite, ja yleistyy siitä hiljalleen muunlaisiin tapauksiin. Minua kiinnostaa, vaikuttaako viittauksen tyyppi siihen, milloin Agricola käyttää tarkennetta ja milloin jättää sen pois. Etenkin tapauksissa, joissa hän toimii todennäköisimmän lähtötekstinsä mallia vastaan, viittauksen tyyppin selityspotentiaali on mielenkiintoinen näkökulma.

Tarkastelen myös, onko tarkenteenkäytössä eroja eri puolilla Uutta testamenttia. Teoksen alku- ja loppupuolen on havaittu eroavan toisistaan kielellisesti monin tavoin. Yleisin selitys tälle on klassisten ja germaanisten lähtökielten vaikutussuhteiden vaihtelu. Klassinen vaikutus on alun evankeliumeissa selvempää kuin loppupuolen kirjeissä, joissa germaaninen malli on varsin vahva (Itkonen-Kaila 1997; Heininen 1999). Erojen takana saattavat olla myös erilaiset käännosideologiat. Nikkilä (1993) esittää, että uuden testamentin alkupuolen kieli on lähempänä Agricolan ajan puhekieltä, kun taas loppupuolella ihanteena on ollut vanhempi, enemmän ulkomaisiin kirjakieliin nojaava käännoistapa. Kumpikin selitystapa antaa aiheita odottaa, että germaaniseen käännoisvaikutukseen yhdistettyjen tarkenteiden esiintyminen painottuu teoksen loppupuolelle.

2 Agricolan *Se Wsi Testamenti* ja lähtötekstit

Kuten Simo Heininen (1999: 275) toteaa, *Se Wsi Testamenti* (edempänä WT) on Agricolan uran huippu, ensimmäinen suomalainen raamatunkäännös, huolellisesti käännetty laajan lähteistön pohjalta ja hiottu vuosikausia ennen painatusta. WT on myös Agricolan teoksista tutkituin: sen käännoispohjaa ja Agricolan tapaa käyttää lähtötekstejään on tutkittu runsaan sadan vuoden ajan. Esittelen seuraavaksi lyhyesti WT:n käännoisprosessia ja teoksen paikkaa Agricolan suomennostuotannossa. Alaluvussa 2.2 käyn läpi WT:n lähtöteksteihin liittyvää aiempaa tutkimusta.

2.1 WT:n käänöstyö, Agricolan muu tuotanto ja muut varhaiset kääntäjät

Protestanttisuuden myötä Pohjois-Euroopassa alkoi 1500-luvun alussa kiivas Raamatun kääntämisen aika, sillä uskonpuhdistajien mukaan jokaisella oli oikeus tutustua Jumalan sanaan äidinkielellään (Puukko 1946: 152). Muiden kääntäjien esikuva oli uskonpuhdistuksen isä Martti Luther, joka työryhmineen käänsi Raamattua 1520-luvun alusta aina kuolemaansa (1546) asti, parannellen yhä uudestaan edellisiä käännöksiään.

Ruotsin valtakuntaan uskonpuhdistus tuli Kustaa Vaasan myötävaikutuksella 1520-luvun alussa. Uuden testamentin käännös saatiin aikaan vuodessa, kun käännösurakka jaettiin tuomiokapitulien kesken,² ja *Thet nya testamentit på swensko* ilmestyi 1526. Kokoraamatun käännöksestä olivat päävastuussa Laurentius ja Olaus Petri, ja tämä Kustaa Vaasan Raamattuna (*Gustaf Vasas Bibel*) tunnettu teos tuli painosta 1541. (Heininen 1999: 15.) Valtakunnan itäosassa Raamatun kääntäminen suomeksi eteni huomattavasti hitaammin. Toiveena oli saada koko Raamattu suomeksi, ja tätä varten Turusta lähetettiin 1530-luvulla nuoria miehiä opiskelemaan Raamatun alkukieliä ja teologiaa uskonpuhdistuksen keskukseen Wittenbergiin. Yksi näistä oli piispa Martin Skytten kansleri Mikael Agricola (n. 1510–1557), joka lähti Saksaan Martinus Teitin kanssa 1536. (Tarkiainen – Tarkiainen 1985: 52; Lehikoinen – Kiuru 2006: 15.)

Heininen (1999: 7; 2007: 61) arvelee, että Agricola aloitteli Uuden testamentin kääntämistä jo 1530-luvun alussa Turussa. Varsinainen työ on aloitettu viimeistään Wittenbergissä: Agricola lähetti Kustaa Vaasalle 1537 kirjeen³, jossa anoo taloudellista tukea opintoihinsa ja perustelee tarvetta myös sillä, että Uusi testamentti saataisiin suomeksi. Valmistuttuaan maisteriksi 1539 Agricola palasi Turkuun jatkamaan työtään, ja vuoden 1543 lopulla UT:n käännös oli jo melkein valmis.⁴ Painatusta jouduttiin kuitenkin odottamaan, koska kruunulta ei herunut työhön lupaa eikä varoja, joten Agricola

² Turun hiippakunnan osaksi tulivat Paavalin kirjeet tessalonikalaisille ja Timoteukselle. Puolet aineistostani on 1. kirjeestä Timoteukselle, joten paitsi tarkasteleman Agricolan käännös myös yksi sen lähtöteksti on Suomessa käännetty.

³ Kirje suomennoksineen Tarkiainen – Tarkiainen 1985: 293–7.

⁴ Tämä tiedetään kirjeestä, jonka Agricola tuolloin lähetti Ruotsissa korkeaan asemaan nousseelle ystävälleen Georg Normanille (kirje suomennoksineen Tarkiainen – Tarkiainen 1985: 306–11).

ehti vielä muokata ja hioa käännöstään. WT saatiin Tukholmaan painoon 1547, ja seuraavana vuonna se oli valmis. (Heininen 2007: 77, 238.)

WT on pitkän käännösprosessin tulos, josta voi eri lähtökielten ja -tekstien vaikutuksen ohella havaita ajallista kerroksellisuutta sekä mahdollisesti muidenkin kääntäjien kuin Agricolan kädenjälkeä. Kiintoisan ajallisen läpileikkauksen WT:n tekstiin tarjoaa ainakin vuonna 1544 julkaistu *Rucouskiria*, jonka uusitamentilliset rukoukset Agricola lienee ottanut tuolloin jo pitkälle hiotusta WT:n käsikirjoituksesta (Tarkiainen – Tarkiainen 1985: 182; Heininen 1999: 267). WT:in Agricola on muokannut näitä tekstejä Lutherin ja ruotsalaisen kokoraamatun suuntaan.

Vaikka Agricola on eittämättä kirjakielemme isä, hänen käännöksissään voi hyvinkin olla jälkiä vanhemmasta suomennosperinteestä. Keskeisimmät rukoukset ja uskontunnustus luettiin jo 1400-luvulla Suomen kirkoissa omalla kielellämme, ja luultavaa on, että myös kirkollisten toimitusten kaavoja ja tärkeimpien juhlapyhien raamatuntekstejä kirjoitettiin muistiin jo katolisella ajalla (Puukko 1946: 115; Tarkiainen – Tarkiainen 1985: 128–30; Nikkilä 1993: 596; Lehikoinen – Kiuru 2006: 2). Tällaisten tekstien suomennoksia 1500-luvun alkupuolelta on säilynyt Agricolan teosten ohella kolmessa kirkolliseen elämään liittyvässä käsikirjoituksessa (Westhin koodeksi, Uppsalan käsikirja sekä Uppsalan evankeliumikirjan fragmentti). Käsikirjoituksissa on osia, jotka pohjautuvat vanhempiin ruotsalaisiin lähteisiin kuin Agricolan vastaavat teokset (*Käsikirja* ja *Messu*), ja siksi arvellaan, että ne on alunperin käännetty jo 1530-luvulla, vaikka säilyneet kopiot ovatkin peräisin vasta seuraavalta vuosikymmeneltä. Osa käsikirjoitusten tekstistä on selvästi myöhäisempää, minkä todistaa esim. Uppsalan käsikirjan viittaus Agricolan *Rucouskiriaan*. (Penttilä 1931: 15; Rapola 1967: 16–8; Tarkiainen – Tarkiainen 1985: 130–3; Itkonen-Kaila 2002: 170; Häkkinen 2012: 9.) Käsikirjoitusten ja Agricolan teosten välisten erojen ja yhtäläisyyksien perusteella on päätelty, ettei Agricola ole käyttänyt ainakaan näitä suomennoksia suoraan työnsä pohjana. Runsaat yhtäläisyydet, etenkin arkaaisissa piirteissä, antavat kuitenkin olettaa, että eri suomentajat ovat tunteneet jonkin yhteisen vanhemman lähteen. (Penttilä 1931: 12, 17–20, 96; Rapola 1967: 18–20; Häkkinen 2012: 10, 30.)

Mitä luultavimmin Agricolan tuotannossa näkyy paitsi edeltävän suomennosperinteen vaikutus myös hänen työtovereittensa kädenjälki. Agricola itse viittaa Psalmtarin alkupuheessa monikossa kääntäjiin, *iotca Tulkizit Somexi Neite*. Hänen nimissään kulkevien teosten sisäinen ja välinen kielellinen vaihtelu onkin niin suurta, ettei Nikkilä (1993: 594) puhuisi lainkaan Agricolan kielestä, vaan nimenomaan Agricolan teosten

kielestä. Agricolan mahdollisina työtovereina on mainittu ulkomailla opiskelleet Martti Teitti, Simo Henrikinpoika, Knuut Johanneksenpoika sekä Paavali Juusten (Puukko 1946: 80; Heininen 1999: 10; Häkkinen 2010: 8). Näiden osuutta esimerkiksi WT:n käännöksen lopulliseen asuun on mahdotonta arvioida tarkkaan. Nikkilä (1993: 603) katsoo, että muiden kädenjälki voisi näkyä etenkin muutamissa WT:n vähemmän tärkeinä pidetyissä kirjoissa, viimeisissä kirjeissä ja Ilmestyskirjassa, jotka useampien kielenpiirteiden suhteen selvästi eroavat muusta teoksesta. Itkonen-Kaila (1997: 72) esittää samanlaisen arvion muuta teosta vähemmän viimeisteltyinä pitämistään Apostolien teoista.

Agricolan tavoitteena oli suomentaa koko Raamattu (Rapola 1967: 58; Ikola N. 1988: 246). Ennen vanhatestamentillisiä käännöksiä Agricolalta ilmestyi kuitenkin 1549 kolme teosta kirkollisen elämän tarpeisiin: *Käsikiria*, *Messu* ja *Se meiden Herran Jesusen Christusen Pina*. 1551 ilmestyivät *Dauidin Psaltari* sekä *Weisut ia Ennustoxet*, seuraavana vuonna vielä *Ne Prophetat*. (Lehikoinen – Kiuru 2006: 16.) Kaikkiaan Agricola ehti kääntää noin viidenneksen VT:sta (Ikola N. 1988: 246). Käännösaktiivisuus loppui jo ennen Agricolan kuolemaa, ilmeisesti Turun piispan virkaan astuminen 1554 ei enää sallinut entistä käännöstyötähtä. Kokoraamattu saatiin suomeksi vasta 1642.

2.2 Agricolan lähtötekstit ja niihin liittyvä tutkimus

Agricola kertoo WT:n esipuheessa kääntäneensä teoksen *politain Grecaïn, politain Latinan, Saxain ia Rotzin kirioista*. Ensimmäisenä Agricolan käännöstä ja 1530–40-luvuilla saatavina olleita lähteitä vertaili 1900-luvun alussa teologi Arthur Hjelt. Hän päätteli, että Agricolalla oli käytössään seitsemän lähtötekstiä (Hjelt 1909: 46–52). Myöhemmät lingvistit ja teologit hyväksyvät hänen päätelmänsä lähtöteksteistä, mutta Agricolan käyttämistä laitoksista on vielä varaa kiistellä (Itkonen-Kaila 1997: 10, 81, 84; Heininen 1999: 11–16).

Agricolan käytössä ollut kreikankielinen teksti on Erasmus Rotterdamilaisen editiosta, joka ilmestyi ensi kertaa 1516. Latinalaiset lähtötekstit ovat 400-luvulla käännetty Vulgata sekä Erasmusuksen uusi latinannos, jonka tämä julkaisi kreikankielisen tekstin rinnalla ensi kertaa 1519. Agricolan mainitsevat *Rotzin* kirjat olivat tietenkin edellä mainitut *Thet Nyia Testamentit på Swensko* (edempänä NT) ja *Gustaf Vasas*

Bibel (GVB). Saksalaisissa raamatunkäännöksissä oli enemmän valinnanvaraa kuin ruotsalaisissa, mutta tuorein ja uskonpuhdistajille tärkein oli Martin Lutherin käännös. Lutherin UT ilmestyi ensimmäisen kerran 1522, kokoraamattu 1534. Luther työryhmineen korjasi ja tarkisti käännöstä aina kuolemaansa 1546 asti, joskin vuoden 1541 perusteellisesti uudistetun mediaaniraamatun jälkeen tekstiin tehtiin enää varsin pieniä muutoksia. Kaikkiaan Lutherin Raamatusta on olemassa kolmisenkymmentä versiota. (Hjelt 1909: 46–52, 63; Tarkiainen – Tarkiainen 1985: 15; Heininen 1999: 11–16; 2007: 232; Itkonen-Kaila 2002: 173.)

Hjelt (1909: 46–52) määrittä Agricolan lähteiksi sekä Lutherin että Erasmusuksen tapauksessa myöhäisiä laitoksia: Erasmusuksen latinannos joko vuoden 1527 tai 1535 versiona, kreikankielinen teksti jälkimmäisestä; Lutherin kokoraamatusta 1539 laitos, Uudesta testamentista 1544 versio. Näiden viimeisimpien laitosten vaikutus näkyy Agricolan käännöksen yksityiskohdissa, mutta suomennostyö on täytynyt aloittaa varhaisempien versioiden kanssa, koska se on ollut hyvässä vauhdissa jo 1537 ja melkein valmis 1543. Agricola on ilmeisesti saanut käyttöönsä aina uusimmat käännökset maailmalta ja voinut painatuslupaa odottaessaan tarkistaa ja muokata tekstiään viimeisimpien laitosten mukaan. (Itkonen-Kaila 1997: 10, 84.)

Ennen kuin alkaa hahmotella Agricolan tapaa käyttää lähtötekstejään, on syytä kiinnittää huomiota hänen kompetenssiinsa eri kielten suhteen. Agricola oli kotoisin Pernajasta, vanhastaan ruotsinkieliseltä alueelta, joten oletettavinta on, että hänen äidinkieltensä oli ruotsi. Hänen suomensa on niin sujuvaa, että hänen arvellaan oppineen senkin jo lapsena. (Rapola 1967: 13, 24; Ikola O. 1988: 61–4.) Noin kymmenen vanhana nuori Mikael pääsi kouluun Viipuriin, jossa hän oppi ajan sivistyskielen latinan, ensimmäisen kirjakieltensä. Viipurissa hän todennäköisesti on saanut ensi kosketuksensa myös saksan kieleen, joskin varsinaisesti lienee oppinut sen vasta Wittenbergissä (Tarkiainen – Tarkiainen 1985: 41, 48, 64). Kreikkaa Agricola opiskeli mahdollisesti jo Turussa Erasmuselta oppinsa saaneen Pietari Särkilahden johdolla, mutta viimeistään Wittenbergissä (Heininen 2007: 47, 61). Näin ollen UT:n alkukieli oli käännöstyössä käytetyistä kielistä viimeinen, jota Agricola oppi. WT:sta löytyy vain vähän piirteitä, jotka ovat yhdistettävissä suoraan kreikkaan, näin ennen muuta siksi, että latina on rakenteellisesti niin samankaltainen, että useimmiten annettu ilmiö voi olla peräisin kummasta kielestä tahansa. Mahdollinen selitys kreikan vaikutuksen vähäiselle näkyvyydelle voi olla sekin, ettei Agricola tuntenut oloaan aivan varmaksi kielen kanssa. Itkonen-Kaila esittää, että Agricola olisi kyllä lukenut alkukielistä tekstiä

taustalla, mutta tehnyt käännösratkaisunsa sen perusteella, miten muut kääntäjät olivat toimineet. Latinan ja molempien germaanisten kielten vaikutus on WT:ssa selkeää. (Rapola 1968: 117; Schmeidler 1968: 474; Itkonen-Kaila 1997: 64, 70; Kreikan vaikutuksesta *Rucouskirian* uusitamentillisissa rukouksissa ks. Heininen 1999: 269).

Aivan lyhyessäkin WT:n katkelmassa voi toisinaan erottaa useamman lähtökielen tai niiden yhdistelmien vaikutuksen, mutta koska kyse on pyhästä tekstistä, jota tulee kääntää mahdollisimman uskollisesti, lähtötekstit vastaavat toisiaan usein niin läheisesti, että on mahdotonta sanoa, minkä perusteella Agricola on käännösratkaisunsa tehnyt. Silloin, kun jokin lähtöteksti erottuu Agricolan esikuvaksi, kyse on pienistä asioista: yksittäisestä sanavalinnasta, verbimuodosta tai lauseen sanajärjestyksestä. (Rapola 1968: 117; Itkonen-Kaila 1997: 14–16.) Agricola ei suinkaan ole kääntänyt yhtä jaetta kokonaisuudessaan parhaaksi katsomansa esikuvan mukaan, vaan ilmeisimmin tarkkaillut kaikkia lähtötekstejään yhtä aikaa ja tehnyt sitten ratkaisunsa. (Itkonen-Kaila mp.)

Lähtökielten vaikutussuhteet vaihtelevat virkkeestä ja jakeesta toiseen, mutta suurempiakin linjoja voi hahmottaa. Kattavimmin Agricolan tapaa käyttää lähtötekstejään on WT:n osalta hahmotellut Itkonen-Kaila, joka on analysoinut useita lukuja eri puolilta teosta, kaikkiaan noin 15% WT:n tekstistä, lähtöteksteihin verraten (1997: 13). Hän etsi käännösratkaisuja, jotka viittaavat joko yksittäisiin lähtökieliin tai klassisiin käännöksiin yhdessä. Hänen tuloksensa on, että kautta teoksen ilmeisintä on germaaninen vaikutus. Klassisten kielten vaikutus on selvintä alussa, mutta näkyy jokaisessa tutkitussa kirjassa alusta loppuun. Lutherin käännöksen ja GVB:n yhteisvaikutus alkaa näkyä 2. Korinttilais- ja Efesolaiskirjeen kohdalla niin vahvana, että Itkonen-Kaila olettaa, että WT:n loppupuolta on alettu suomentaa vasta 1541, jolloin ilmestyivät sekä GVB että tarkistettu ja uudistettu laitos Lutherin Raamatusta (1997: 108).

Samaan suuntaan osoittavat Heinisen (1999) huomiot *Rucouskirian* uusitamentillisten rukousten käännöksestä. Heininen tarkastelee näitä rukouksia sekä lähtötekstejä vasten että WT:in verraten. Vaikka useimmissa rukouksissa näkyy kaikkien lähtötekstien vaikutus, tärkeimmät lähteet ovat Luther ja siihen perustuvat käännökset. Jos Agricola on korjannut käännöstään ennen WT:n julkaisua, muutokset on yleensä tehty luterilaisen tradition suuntaan. Tästä poikkeuksena ovat kolme ensimmäistä evankeliumia, joita on korjattu myös klassisten kielten mukaisiksi. Heininen sijoittaakin klassisen ja

germaanisen vaikutuksen taitekohdan aikaisemmaksi kuin Itkonen-Kaila, ja katsoo jo Johanneksen evankeliumin olevan selvästi germaanisempi kuin kolmen ensimmäisen.

Paitsi käytettävissä ollut lähtötekstivalikoima, WT:n alku- ja loppupuolen lähdepohjan eroja selittää myös tekstityyppi. Kertovissa evankeliumeissa Agricola noudattaa usein klassisten kielten sanajärjestyksiä ja käyttää niiden tapaan nominaalisia verbirakenteita, kun taas WT:n loppupuolen argumentoivaa tekstityyppiä edustavissa kirjeissä malliksi valikoituvat useammin Lutherin ja häntä seuraavien ruotsalaisten käännösten avatummat analyttiset rakenteet klassisten kielten tiiviin ilmaisun sijasta. (Itkonen-Kaila 1997: 73.)

Tutkimani kielenpiirre, sanojen *yxi*, *iocu* ja *se* tarkennekäyttö selittyy pitkälti germaanisella mallilla, sillä Agricola käyttää tarkenteita vastaamassa saksan ja ruotsin epämääräistä ja määräistä artikkelia (Puukko 1946: 173; Rapola 1967: 104; Ikola O. 1988: 47). Kun tiedetään germaanisten lähtötekstien vaikutuksen vahvistuvan WT:n loppua kohti, voi olettaa, että tarkenteita esiintyy suhteellisesti enemmän loppupuolen kirjeissä kuin alun evankeliumeissa. Tarkenteiden käytön mahdollisista kvalitatiivisista eroista eri puolilla teosta on edeltävän tutkimuksen pohjalta vaikeampi esittää hypoteesia. Luultavimmin esimerkit artikkelimaisemman tarkenteen (ks. luku 3.2) käytöstä kuitenkin keskittyvät sinne, missä tarkenteiden frekvenssi on suurempi.

3 Tarkenteiden merkitys, kieliopillistuminen ja esiintyminen eri kielissä

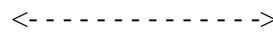
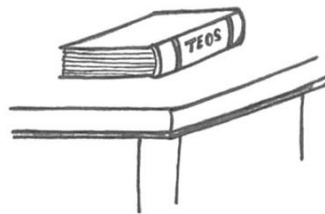
Tässä luvussa keskityn tarkenteisiin. Tarkenne on substantiivilausekkeen eli NP:n (engl. *noun phrase*) tarkentava määrite. Suomessa tarkenteina toimivat esimerkiksi demonstratiivipronominit *tämä*, *tuo* ja *se*, indefiniittiset *eräs*, *joku* ja *yks(i)*, sekä interrogatiiviset *kuka* ja *mikä*. Tarkenteiksi katsotaan myös kvantifioivat määritteet eli pääsanana kanssa kongruoivat numeraalit ja kvanttoripronominit, esimerkiksi *kaikki*, *jokainen* ja *moni*. (ISK § 569, § 570.) Keskityn työssäni tarkenteisiin *yks(i)* (*yxi*), *joku* (*iocu*) ja *se*, joita Agricola käyttää erityisesti germaanisten artikkelien vastineina.⁵

⁵ Muut aineistossani esiintyvät tarkenteet ovat *teme*, *mike*, *caiki* ja *moni*. Näistä *teme* ja *caiki* ovat yhtä yleisiä kuin *iocu*, *moni* esiintyy kolmesti ja *mike* vain kerran.

Analyysissäni tulen pohtimaan, kuinka artikkelimaisia Agricolan tarkennekäytöt ovat. Tätä varten on selvitettävä, miten tarkenne kieliopillistuu artikkeliksi. Seuraavassa alaluvussa esittelen viittaamista ja määräisyyttä sekä niihin olennaisesti liittyviä lähikäsitteitä, jotka ovat olennaisia kieliopillistumiskehityksen ymmärtämisessä. Toisessa alaluvussa selvitän epämääräisen ja määräisen artikkelin kieliopillistumispulun, ja kolmannessa teen katsaukset analyysissä tarpeellisten kielten tarkenteisiin ja artikkeleihin.

3.1 Määräisyys ja lähikäsitteet

Tarkenteet ovat siis substantiivilausekkeen eli NP:n määritteitä. NP ja pronominilauseke ovat kielenaineiksia, joilla tyypillisesti viitataan johonkin kielenulkoisen maailman olioön, ainepaljouteen, tilaan, tapahtumaan jne. (ISK § 1405). Viittauksen kohde on *tarkoite*, ja kielen ilmauksen suhde ulkomaailman tarkoitteeseen on *referenssi* (Vilkuna 1992: 3).

Pöydällä on kirja.

tarkoitteet kielenulkoisessa maailmassa

(erityis)referenssi

ilmaus kielessä

Irrallisella NP:llä on *ekstensio*, niiden tarkoitteiden joukko, joihin sillä on mahdollista viitata. Viitattaessa tehdään rajausta tästä joukosta, valitaan tarkoite, johon viitataan. (Vilkuna 1992: 11.) On myös mahdollista viitata tarkoitteen koko potentiaaliseen alaan, jolloin ekstensio on yhtä kuin tarkoite. Näin on etenkin abstraktien käsitteiden kohdalla, joista ei voi rajata yksittäisiä olioita tai tapahtumia viittauksen kohteeksi. (Chesterman 1991: 26–29.)

Kun NP:llä on tarkoite, sillä viitataan ja se on *referentiaalinen*. Kaikilla NP:illä ei ole tarkoitetta. Tällaisella NP:llä ei viitata, minkä vuoksi sitä kutsutaan *epäreferentiaaliseksi*. Epäreferentiaalisia NP:itä esiintyy esimerkiksi predikatiivin ja predikatiiviadverbiaalin asemassa sekä verbin erottamattomana osana (DuBois 1980: 209–17; ISK §

1406). NP *kympin seteli* lauseessa *Minulla on kymppin seteli* on referentiaalinen, sillä viitataan olemassaolevaan paperirahaan. Sen sijaan lauseen *Viidensadan seteli on iso raha* NP:llä *iso raha* ei viitata vaan ainoastaan luonnehditaan edellä mainittua tarkoitetta.

Referenssityyppejä Vilkuna (1992: 10) erottaa kolme: erityisreferenssi, epäspesifi ja geneerinen referenssi. Erityisreferenssi on *spesifistä*, erityiseen olemassaolevaan tarkoitteeseen viittaamista. *Epäspesifisyys* taas tarkoittaa, ettei puhujalla ole mielessään tiettyä, yksilöitävää tarkoitetta. Tarkoitteen sijaan epäspesifissä viittauksessa tärkeää on NP:n antama kuvaus. (Vilkuna 1992: 77, 112; Juvonen 2005: 191.) Epäspesifeitä viittauksia esiintyy konteksteissa, joissa kyse ei ole faktuaalisesta ja aikapaikkaisesta asiointilasta, esimerkiksi kiellon vaikutusalassa, konditionaalissa ja futuurissa, tai kun puhutaan tavasta tai geneerisesti (Vilkuna 1992: 83–90; ISK § 1406). Esimerkiksi NP *hyvä kirja* lauseessa *Tässä on sinulle hyvä kirja* on spesifi, puhuja viittaa sillä tiettyyn, olemassaolevaan esineeseen. Samainen NP lauseessa *Pitäisi hankkia äidille lahjaksi hyvä kirja* on epäspesifi, puhujalla ei ole mielessään tiettyä kirjaa, vaan mikä tahansa kuvaukseen sopiva esine tulee kyseeseen.

Lauseessa *Hyvän kirjan lukee mielellään monta kertaa* kirjaan viitataan geneerisesti. Viittauksen kohde ei ole yksilö, vaan geneerisen NP:n tarkoitteeksi hahmottuu lajinsa edustava olento, ylempään kertaluvun abstrakti olio tai koko olioiden luokka (Vilkuna 1992: 150; Dahl 2010: 50). Toisin kuin erityisreferenssin tapaukset, geneeriset lauseet ovat autosemanttisia, niiden tulkintaan ei tarvita indeksejä tai viitepisteitä (Vilkuna 1992: 138).⁶

Määräisyys on NP:n tarkoitteen yksiyksistä tunnistettavuutta relevantissa kontekstissa. Määräistä kuvausta käyttäessään puhuja viestii kuulijalle, että tämän tulisi pystyä paikantamaan juuri se tarkoite, joka on puhujankin mielessä. (Larjavaara 1990: 17; Vilkkuna 1992: 3.) Esimerkiksi lauseessa *Teidän naapurinne kissa kävi eilen meidän pihallamme* NP:n *teidän naapurinne kissa* tarkoite on oletettavasti kuulijalle helposti tunnistettavissa. Jos taas puhuja käyttää samaisesta oliosta epämääräistä kuvausta *ruskea kissa*, hän ei odota kuulijan pystyvän identifioimaan kissaa. Jos jatketaan puhu-

⁶ Tutkimuskirjallisuudessa geneerisinä pidetään monenlaisia NP:itä. Tässä työssä katson, että NP:llä viitataan geneerisesti, jos lausuma koskee yhtä lailla yksilöä kuin kaikkia kuvaukseen sopivia. Esimerkiksi NP:llä *hyvä kirja* lauseessa *Pitäisi hankkia äidille hyvä kirja* ei viitata mielestäni geneerisesti, koska kyse on kuitenkin yhdestä esineestä. Vastaava lauseke lauseessa *Hyvän kirjan lukee mielellään monta kertaa* pätee niin hyviin kirjoihin yleensä kuin jokaiseen yksittäiseen hyvään kirjaan.

mista samasta tarkoitteesta, tulevat viittaukset siihen ovat yleensä määräisiä, jolloin kuulija pystyy tunnistamaan kissan samaksi, josta on puhuttu, huolimatta siitä, identifioida hän sen johonkin muuten tuntemaansa kissaan. Määräisyys ei edellytäkään tarkoitteen tuntemista, vain sitä, että se on kontekstissa tunnistettava (Laury 1997: 43; ISK § 1409).

Paitsi edeltävän maininnan vuoksi, tarkoite voi olla tunnistettava myös välittömästä tilanteesta, siksi että se on liitetty (”ankkuroitu”) johonkin tunnistettavaan tarkoitteeseen, sekä tekstikontekstin tai yleistiedon perusteella. Ainutlaatuiset tarkoitteet ovat aina tunnistettavia, esimerkiksi superlatiivin tai järjestysluvun sisältävän NP:n tarkoitteet. (ks. Prince 1981: 233–6; Chesterman 1991: 18; Vilkuna 1992: 20, 25; Laury 1997:18–22, 204.)

Luin eilen kurssikirjaa. **Se** oli yllättävän mielenkiintoinen. (NP *se* on määräinen, koska tarkoite (kurssikirja) mainittu edellä.)

Älä koske **kirjaan!** (Lausuttu tilanteessa, jossa viitekehykseen kuuluu tietty kirja. NP *kirjaan* on tällöin määräinen.)

Tämän kirjan **kansi** on huolella tehty. (NP:n edussanan *kansi* tarkoite on tunnistettava genetiivimääritteen vuoksi ja NP *täten* määräinen.)

Luin eilen kurssikirjaa. **Tekijät** ovat ylittäneet itsensä. (NP *tekijät* on määräinen, koska tunnistamme heidät edellä puheena olleen kirjan tekijöiksi.)

Ensimmäinen Gutenbergin painama kirja on näytteillä museossa. (NP *Ensimmäinen Gutenbergin painama kirja* on määräinen, koska sellaisia on vain yksi.)

Epämääräisyys on määräisyyden ehtojen toteutumattomuutta (Vilkuna 1992: 29, 31). Epämääräisen viittauksen tarkoite voi olla paikannettavissa yhtä hyvin kuin määräisenkin, mutta epämääräisen kuvauksen valitseva puhuja ilmaisee, ettei paikantaminen ole olennaista.

Esitellyt ulottuvuudet ovat erillisiä, vaikka toki leikkaavat jossain kohti toisiaan. Esimerkiksi määräiset viittaukset ovat aina spesifejä aikapaikkaisessa myöntökontekstissa, mutta mahdollisuuksista puhuttaessa epäspesifi definiittikin on mahdollinen: Vilkunan (1992: 81) esimerkkejä ovat *Jos minulla olisi auto, sen istuimet olisivat harmaat* (demonstratiivipronomini määräinen) ja *Ensimmäinen ihminen Marsissa*.

3.2 Artikkelien kieliopillistuminen

Kieliopillistumisella tarkoitetaan prosessia, jossa leksikaalisesta elementistä tulee kieliopillinen tai kieliopillinen elementti saa uusia kieliopillisia tehtäviä. Leksikaalisilla sanoilla, joita ovat substantiivit, adjektiivit ja verbit, on kuvaussisältö, niillä kuvataan jotakin oliota, ominaisuutta tai toimintaa. Sen sijaan adpositioilla tai konjunktioilla ei ole kuvaussisältöä, vaan niillä ilmaistaan sanojen tai lausekkeiden välisiä suhteita. (Hopper – Traugott 1993: 2, 4.) Tällaisia ovat myös tarkoitteen tunnistettavuutta tai sen puutetta koodaavat artikkelit.

Kieliopillistumisen edellytys on kielellisen elementin merkityksen muutos konkreettisesta abstraktimpaan. Merkityksenmuutoksen tärkein mekanismi on reanalyysi, mikä tarkoittaa, että elementti voidaan tietyissä konteksteissa tulkita useammalla kuin yhdellä tavalla. (Hopper – Traugott 1993: 32, 40–2.) Kontekstin osuus kehityksessä on keskeinen, sillä vaikka kyse näyttää olevan yksittäisen elementin muutoksista, kieliopillistuminen tapahtuu vain tietyssä konstruktiossa. Tätä ilmentää se, että eri konteksteissa sama sana voi kieliopillistua erilaisiin tehtäviin: esimerkiksi demonstratiiveista kieliopillistuu niin persoona- ja relatiivipronomineja, konnektoreita, temporaalisia adverbeja kuin artikkeleitäkin. (Hopper – Traugott 1993: 112; Diessel 1999: 115–).

Merkityksen muutosta seuraavat usein muutokset kielen muilla tasoilla. Kieliopillistuva elementti menettää entisen sanaluokkansa tunnuspiirteitä, vaikkapa taivutuksen. Syntaktinen käyttäytyminen muuttuu: elementin esiintyminen alkaa rajoittua tiettyyn konstruktion, jossa se tulee pakolliseksi. Ennen itsenäinen sana voi kieliopillistua kliitiksi tai affiksiksi, mihin usein liittyy elementin fonologinen kuluminen. (Hopper 1991: 30; Hopper – Traugott 1993: 95, 103–8, 145.)

Kieliopillistuminen on jatkumo. Kehitys ei tapahdu hyppäyksittäin, jossa joka askelmalla olisi selvästi edellisestä eroava käyttö ja muoto, vaan kieliopillistuva elementti saa hiljalleen uusia esiintymiskonteksteja vanhojen käyttöjen säilyessä usein pitkäänkin rinnalla (Hopper 1991: 24; Hopper – Traugott 1993: 6, 17, 124).

Epämääräisen artikkelin kieliopillistumisen lähtökohta voi olla indefiniittipronomini 'joku' tai lähidemonstratiivi, mutta ylivoimaisesti tavallisim on 'yhtä' merkitsevä lukusana, joka on kehittynyt artikkeliksi itsenäisesti monissa eri kielikuntiin kuuluvissa kielissä ja kaikissa kreoleissa (Givón 1981: 35, 50; Juvonen 2005: 207; Heine – Kuteva

2006: 104). Kieliopillistumisen ensi vaiheissa tarkenteella ilmaistaan, että tarkoite on olemassa (ja siten siihen voi viitata), mutta sitä ei tarvitse vielä tunnistaa. Lukusana on ihanteellinen artikkelinaihe, sillä se implikoi tarkoitteen olemassaoloa, mutta esittää sen tyyppinsä edustajana. (Givón 1981: 38, 51.)

Aluksi tarkennetta käytetään spesifeissä viittauksissa sellaisiin tarkoitteisiin, jotka ovat viitekehyksessä keskeisiä ja tullaan mainitsemaan uudestaan. Vähitellen tarkenteella aletaan merkitä spesifiä indefiniittisyyttä riippumatta siitä, viitataan tarkoitteeseen uudestaan. Seuraavassa vaiheessa jo hyvin artikkelimaisella tarkenteella merkitään myös uusia epäspesifejä tarkoitteita. Artikkelit yleistyvät erilaisissa epäspesifeissä konteksteissa asteittain: esimerkiksi espanjassa tämä näyttää tapahtuvan siten, että artikkeli ilmaisee aluksi erityisreferenssiä tyyppillisesti epäspesifeissä yhteyksissä, esimerkiksi predikoivissa asemissa tai futurikonkusteissa. Tästä eteenpäin artikkeli yleistyvät myös geneeristen subjektien yhteyteen ja lopulta esiintyy kaikenlaisissa viittauksissa. Jos kehitys jatkuu, epämääräistä artikkelia käytetään lopulta kaikenlaisissa viittauksissa ja kaikenlaisten tarkoitteiden, myös ainesanojen ja monikkojen kanssa. (Givón 1981: 48; Juvonen 2005: 208; Heine – Kuteva 2006: 104.)

Määräisen artikkelin kieliopillistumisen tavallisin lähtökohta on demonstratiivi (Heine – Kuteva 2006: 100). Diessel (1999: 110–112) pitää demonstratiivien alkuperäisenä käyttönä ulkomaailman tarkoitteisiin viittamista (eksoforinen käyttö). Tätä astetta kieliopillistuneempia ovat endoforiset eli kielensisäiset käytöt, joita ovat anaforinen (viitataan edellä mainittuun tarkoitteeseen), diskurssideiktinen (viittauksen kohde propositio) ja rekognitionaalinen (viitataan yhteisen tiedon perusteella tunnistettavaan tarkoitteeseen) (mts. 93). Jos eksoforisissa viittauksissa demonstratiivit koodaavatkin faktisia etäisyyksiä, endoforisissa käytöissä olennaista on, miten niillä konstruoidaan puhetilannetta. Endoforisista käytöistä demonstratiivit sitten erikoistuvat edelleen useisiin kieliopillisiin tehtäviin, esimerkiksi persoonapronominiksi (suomessa *se*, virossa *teme*), konnektoriksi (suomen *että* on demonstratiiviperäinen) tai määräiseksi artikkeliksi (mts. 120, 128).

Määräisen artikkelin lähtökohta on anaforinen demonstratiivitarkenne, eli tapaukset, joissa tarkennetta käytetään viittauksissa ennen mainittuihin tarkoitteisiin. Alkuvaiheessa tarkenteen saavat etenkin viittaukset jollain tapaa ei-topikaalisiin tai odottamattomiin tarkoitteisiin, jotka tarvitsevat erityisen merkin siitä, että tarkoite on identifioitavissa. (Diessel 1999: 128; Heine–Kuteva 2006: 101–3; Dahl 2010: 38; ks.

myös Laury 1997: 179.) Kun tarkenteen frekvenssi kasvaa ja se alkaa olla pakollinen anaforisissa viittauksissa, sen funktioksi analysoidaan tunnistettavuuden ilmaiseminen, ja käyttö laajenee myös muuten kuin anaforan perusteella tunnistettavien spesifien viittausten yhteyteen, esimerkiksi yleisesti tunnettujen tai asiakehyksen kautta tunnistettavien: jos on puhuttu talosta, olohuone voidaan merkitä tunnistettavaksi. (Laury 1997: 147.)

Seuraavassa vaiheessa artikkelilla merkitään myös generisiä viittauksia, mitä vaihetta edustavat tutut eurooppalaiset artikkelikielet kuten englanti ja saksa. Kieliopillistumisen jatkuessa määräisen artikkelin käyttöala voi levitä spesifeihin indefiniittisiin viittauksiin, esittelemään uutta diskurssireferenttiä. Artikkelit esiintyy tällöin kaikkien substantiivien paitsi itsessään määräisten (kuten erisnimet) tai muuten määräiseksi merkittyjen kanssa. Kehitys voi jatkua vieläkin pidemmälle, jolloin elementtiä käytetään yhteyksissä, joissa määräisyydellä tai artikkeliudella ei ole väliä, esimerkiksi suvun tai substantiiviluokan merkitsimenä. (Diessel 1999: 129; Heine – Kuteva 2006: 101–103; Dahl 2010: 40.)

3.3 Analyysissä käytettävien kielten tarkenteet ja artikkelit

Tarkastelen tutkielmassani, voiko Agricolan tarkenteenkäyttöä tai tarkenteen puuttumista selittää hänen käyttämiensä lähtötekstien mallilla. Tässä alaluvussa esittelen siksi tarkenteiden ja artikkelien kehittymistä ja käyttöä suomessa ja tutkimissani Agricolan lähtökielissä, siis ruotsissa, saksassa ja latinassa. Pyrin kuvaamaan erityisesti 1500-luvun tilannetta. Suomessa tuonaikainen aineisto on lähes yksinomaan käännöskieliä, joten on nojaututtava myöhempien tekstien ja puhekielen tutkimukseen ja esitettävä niiden pohjalta arvioita Agricolan ajan tilanteesta.

Perinteisesti suomea ei ole pidetty artikkelikielenä. Kielessämme ei ole elementtejä, joiden ensisijainen tehtävä olisi koodata tunnistettavuutta, vaan määräisyyslulkinnat tehdään pragmaattisesti päättelemällä. Tulkintaa ohjaavat esimerkiksi sanajärjestys, subjektin ja objektin sijanvaihtelu (partitiivi on perinteisesti yhdistetty epämääräisyyteen) ja painotus, mutta tärkein tekijä on konteksti. (Chesterman 1991: 2, 158–60; Vilkuna 1992: 1, 177–184). Vanhassa kirjakielessä yleisiä artikkelimaisia tarkenteita pidettiin jo 1600-, mutta etenkin 1800-luvulla vierasperäisyytenä, joka piti

kitkeä pois (Kolehmainen – Nordlund 2011: 8–13). Puhekielestä tarkenteita ei ole kielenohjailulla onnistuttu karsimaan, ja nykyisin puhutussa suomessa käytetään niin epämääräistä kuin määräistä tarkennetta niin laajasti, että artikkelin määrittelyn kriteereistä riippuen suomessa voi katsoa olevan artikkelit (Larjavaara 1990: 146; Laury 1997: 250–; Juvonen 2005: 208). Tarkenteet esiintyvät säännöllisimmin spesifien viittauksen yhteydessä, kun tarkoitteen identiteetti on olennainen. Tarkenteettomia ovat muut tapaukset, siis geneeriset ja muut epäspesifit ilmaisut, samoin itsessään määräiset (ISK § 1419).

Suomen epämääräisyyttä ilmaisevia tarkenteita ovat indefiniittipronominit *yks(i)*, *eräs* ja *joku* sekä demonstratiiviset proadjektiivit *semmoinen*, *sellainen* jne. Proadjektiiveja ja *jokua* käytetään epäspesifeissä indefiniittisissä viittauksissa, kun keskeistä ei ole tarkoitteen identiteetti, vaan huomio kiinnitetään tyyppiin tai luokkaan. *Joku* voi lisäksi ilmaista ”kolmannen spesifisyyttä” (’olen kuullut asian joltakulta, jolle tarkoite on spesifi, mutten itse tunne sitä’) (Vilkuna 1992: 79; ISK § 1410–1; Juvonen 2005: 199–202). *Yksi* ja *eräs* ovat puolestaan puhujanspesifejä: ne viestivät, että puhuja tuntee tarkoitteen, johon viittaa (Vilkuna 1992: 79). Koska artikkelin kehitys lähtee spesifeistä viittauksista, sellaisen lähtökohdaksi soveltuisivat *yks(i)* ja *eräs*, mutta Agricolan kielessä esiintyy vain edellistä, sillä *eräs* on tullut kirjakieleen itämurteista vasta 1800-luvulla (Jussila 1988: 223). *Yks(i)* on myös indefiniittisistä tarkenteista se, jota nykyisin käytetään artikkelin tavoin siinä määrin, että on konteksteja, joissa sitä ei voi jättää pois merkityksen muuttumatta (Juvonen 2005: 209).

Kolehmainen ja Nordlund (2011: 8–10) ovat tarkastelleet tarkenteen *yxi* käyttöä vanhimmassa kirjakielessä. Agricolan ja samanaikaisen Uppsalan evankeliumikirjan tarkenteiden he katsovat olevan pitkälti käänösvaikutusta. Kiinnostavaa on, että tarkennetta esiintyy myös vuoden 1642 Raamatussa, jonka kääntäjät tietoisesti pyrkivät eroon vieraista vaikutteista. Tarkenne on huomattavasti harvinaisempi kuin sata vuotta vanhemmissa teksteissä ja esiintyy vain tietyssä kontekstissa, esittelyrakenteessa kertomuksen alussa, kun diskurssiin tuodaan uusi henkilö, jonka toimista jatkossa kerrotaan, esimerkiksi: *Ja cadzo yxi mies, nimeldä Zacheus, joca oli Publicanein päämies, ja oli ricas* (Luuk. 19:2). Tämä edustaa kieliopillistumisen ensimmäistä vaihetta, ja käänös-komitean kieli-ideologian valossa on oletettavaa, että tällainen käyttö kuului ajan puhe-suomeen. Oma aineistoni antaa viitteitä siitä, että esittelyrakenteen tarkenne oli tavallinen jo Agricolan aikana.

Määräisinä tarkenteina suomessa käytetään demonstratiiveja, joista paras lähtökohta artikkelille on distaalinen *se*. Tämä johtuu sen kuulijakeskeisyydestä: puhuja viestii sillä, että tarkoite on kuulijan saavutettavissa. Kieliopillistumiskehityksen kannalta olennaista on myös, että *se* on demonstratiiveistamme ensisijassa anaforinen (Laury 1997: 81; ISK § 722).

Laury on tutkinut tarkenteen *se* käytön kehitystä puhutussa suomessa 1800-luvun lopulta 1990-luvulle. Ensin tarkennetta on käytetty anaforisissa viittauksissa etenkin objektina tai obliikvisijoissa esiintyneisiin tarkoitteisiin (vrt. Diessel 1999: 128). Kun tarkenteen käyttö tässä yhteydessä on yleistynyt, se on analysoitu tunnistettavuuden merkiksi ja sillä on alettu 1900-luvun kuluessa merkitä muutenkin kuin keskeisyyden tai aiemman maininnan perusteella tunnistettavia tarkoitteita. Nykypuhekielessä *se* voi esiintyä monissa sellaisissa konteksteissa, joissa eurooppalaisten artikkelikielten määräistä artikkelia käytetään, minkä vuoksi Laury pitää sitä artikkelina. (Laury 1997: 148, 260.) Larjavaara (1990: 146) taas katsoo, ettei *se* ole artikkeli, koska sen voi jättää pois, eikä sillä voi merkitä kaikkea definiittisyyttä. Vilkuna (1992: 24, 135) ei lukisi tarkennetta artikkeliksi siksi, ettei se yleisesti ottaen merkitse tunnistettavuutta teksti-kontekstin tai yleistiedon perusteella, eikä esiinny viittauksissa ainutkertaisiin tarkoitteisiin tai geneerisissä yhteyksissä. Näyttää kuitenkin selvältä, että ajan myötä suomessa on määräinen artikkeli. Tämä olisi luonnollista jatkumoa kielikontaktien aiheuttamalle määräisen artikkelin leviämislle Euroopassa. Seemiläiset kielet ovat motivoineet artikkelin kieliopillistumisen kreikassa, joka puolestaan on vaikuttanut romaanisten kielten vastaavaan kehitykseen. Viimeisimpänä artikkeli on tullut germaanisiin kieliin. (Dahl 2010: 43.)

1800-luvun lopun puhukielessä *se* ei kuitenkaan vielä ollut artikkeli, joten varmaa on, ettei puhutussa suomessa ollut Agricolan aikana 350 vuotta aiemmin määräistä artikkelia. Tarkennetta on hyvin voitu käyttää samaan tapaan kuin 1800-luvulla anaforisissa viittauksissa, kieliopillistumisen ensimmäiselle vaiheelle ominaisissa yhteyksissä samoin kuin epämääräistä tarkennetta esittelyrakenteessa. Agricolan teoksia ei tarvitse lukea kauaakaan, kun käy selväksi, että hän käyttää kumpaakin tarkennetta paljon laajemmin, sellaisissakin viittauksissa, joihin ei tule tarkennetta vielä nykypuhekielessäkään. Tällöin tarkenteenkäytön motiivi on oltava lähtökielten malli. Analyysissäni kartoitan, onko Agricolan kielitaju kuitenkin ehkä ohjannut häntä käyttämään tarkenteita mahdollisesti hänen aikansa puhesuomelle tyypillisissä yhteyksissä ja jättämään sen pois muuntyyppisistä viittauksista. Tätä voisi tukea Kiurun (2009: 52)

havainto, että Agricolan alun perin suomeksi kirjoittamista teksteistä ei löydy lainkaan artikkelimaisia epämääräisiä tarkenteita ja määräinen *se* on hyvin harvinainen.

Latinassa ei katsota olevan artikkeleita, vaikka siitä polveutuviissa romaanisissa kielissä on, ja ainakin määräisen artikkelin kieliopillistumiskehityksestä on merkkejä jo latinaksi katsottavassa kielimuodossa (eli ennen vuotta 600; ks. Trager 1932). Latinan viidestä demonstratiivista useimpien romaanisten kielten määräisen artikkelin lähtökohta on *ille*, *ipsestä* on kehittynyt artikkeli Sardiassa ja Kataloniassa (Trager 1932: 3). Näiden demonstratiivien tarkennekäyttö alkoi yleistyä aineistoni kannalta mielenkiintoisessa vaiheessa historiaa, kirkkoisien aikaan.

Vulgatan kääntäjä Hieronymus ei ollut yhtä innokas tarkenteenkäyttäjä kuin aikalaisensa Augustinus. Vulgata on kuitenkin tarkenteiden suhteen poikkeuksellinen Hieronymuksen teosten joukossa, koska se on käännöstä kreikasta, jossa on ollut määräinen artikkeli jo klassisella kaudella (Trager 1932: 2). Lähtötekstiuskollisen kääntämishanteen vuoksi demonstratiivien käyttö Vulgatassa eroaa kaikista alunperin latinaksi kirjoitetuista teksteistä, joskaan tarkenteita ei vielä käytetä pitkälle kieliopillistuneen artikkelin tavoin. *Ille* tai *ipse* ei ole kreikan artikkelin yksinomaisen vastine, vaan sitä voi vastata myös *is*, *hic* tai *iste*. (Trager 1932: 133–9.) Vaikka kaikki nämä tarkenteet huomioidaan, niin Vulgatassa kuin Erasmusella on aineistoni teksteissä hyvin vähäisesti tarkenteita. Niitä esiintyy lähinnä demonstratiivimaisissa yhteyksissä sekä anaforisissa viittauksissa. Epämääräistä artikkelia vastaavaa tarkennetta ei Vulgata-aineistossani ole. Kreikan tilanteen huomioiden tämä on hyvin odotettavaa, sillä epämääräinen artikkeli vakiintui vasta bysantin kreikassa. Hellenistiseltä kaudelta, Uuden testamentin syntyajoilta, on havaittavissa satunnaisia merkkejä alkavasta kieliopillistumisesta (Horrocks 2010: 292).

Agricolan aikaan hänen molemmat germaaniset lähtökielensä ovat olleet selkeitä artikkelikieliä. Ruotsissa epämääräistä artikkelia esiintyy jo 1200–1300-luvuilla vanhimmassa kirjallisuudessa, joskin se on erittäin harvinainen. Samaisista teksteistä löytyy myös kahdentyypisiä määräisiä artikkeleita: suffiksaalista (eli määräistä muotoa, esim. *björn-en*, *hus-et*) ja itsenäistä etuartikkelia. Ensinmainittu on ilmeisesti skandinaavisista artikkeleista vanhin, sillä hajanaisia esiintymiä löytyy jo riimukirjoituksista, ja se on levinnyt kaikkiin skandinaavisiin kielimuotoihin, toisin kuin etuartikkeli tai epämääräinen artikkeli. Jo vanhimmissa kirjallisissa teksteissä se on kiinnittynyt

pääsanaansa ja sitä käytetään muissakin kuin anaforisissa viittauksissa.⁷ (Bergman 1968: 58; Dahl 2010: 43–7.) Affiksoitumisesta huolimatta artikkeli ei kadottanut heti taiputustaan, vaan vielä tarkastelemisani 1500-luvun raamatunkäännöksissä taipuu niin artikkeli kuin pääsana, mikä seikka selittää esimerkeistäni löytyvät erikoisen näköiset muodot. Aineistossani suffiksiartikkeli on etuartikkeliä yleisempi ja esiintyy pitemmälle kieliopillistuneissa yhteyksissä. Tämä on tyypillistä tilanteissa, joissa samaan tehtävään kieliopillistuu kaksi elementtiä: myöhemmin kehittyvällä on kieliopillistumisen aiempien vaiheiden funktiot, mikä määräisen artikkelin suhteen tarkoittaa erityisesti sitä, että nuorempi merkitsee anaforiset viittaukset (Dahl 2010: 39).

Saksassa epämääräinen artikkeli on kuulunut jo kielen vanhimpaan muotoon muinaisyläsaksa (n. 700–1000), joskin sen esiintyminen oli tuolloin vielä epäsäännöllistä. Artikkelit vakiintui niin, että keskiyläsaksan kaudella (1000–1350) sitä käytettiin yleisesti predikaatiivienkin yhteydessä. Varhaisyläsaksassa (1350–1500) epämääräinen artikkeli on ollut varsin frekventti. (Behaghel 1928: 9; Admoni 1990: 31, 99, 137).

Myös määräistä artikkeleita esiintyy vanhimmissa saksalaisissa teksteissä, mutta vaihtelua tekstien välillä on paljon, mikä johtune siitä, ettei yhtä kirjoitetun kielen standardia ollut ja useimmat tekstit olivat käännöksiä. Epämääräisen artikkelin tavoin määräinenkin on kuitenkin vakiintunut ennen Lutherin aikaa: 900-luvulla sillä merkittiin jo ainutkertaisiin tarkoitteisiin viittaavia NP:itä ja keskiyläsaksassa predikaatiivejakin. (Behaghel 1928: 9, 22; Admoni 1990: 21, 30, 99.) Viimeistään keskiyläsaksassa määräinen artikkeli esiintyy myös sulautuneena prepositioihin, esimerkiksi *in + dem > imme* (Admoni 1990: 89).

4 Aineisto ja analyysin periaatteet

Tässä luvussa esittelen aineiston ja sen luokittelun periaatteet. Vastaan myös kysymykseen, kuinka yleisiä tarkenteet *se*, *ysi* ja *iocu* ovat Agricolan Uuden testamentin käännöksessä, ja vaihteleeko niiden esiintymistiheys sen mukaan, mitä tiedetään lähtö-

⁷ Sittemmin se on levinnyt konteksteihin, jotka ovat maailmanlaajuisesti lähes ainutlaatuisia, esim. merkitsemään epäspesifiä indefiniittisyyttä (Dahl 2010).

tekstien vaikutussuhteiden vaihtelusta eri puolilla teosta. Varsinaisissa analyysiluvuissa (5 ja 6) näkökulmani on kvalitatiivinen ja vertaileva: määritän viittauksen tyyppin ja katson, korreloiko Agricolan tarkenteen läsnäolo tai puuttuminen säännönmukaisesti annetun kohdan todennäköisimmän pohjatekstin kanssa. Selvitän, onko viittauksen tyyppillä merkitystä siinä, milloin Agricola toimii vastoin pohjatekstiään: lisääkö hän tarkenteen oma-aloitteisesti vain spesifin viittauksen yhteydessä, ja kääntäen, jättääkö hän tarkenteen pois etenkin pitemmälle kieliopillistuneissa artikkelikonteksteissa, geneerisissä viittauksissa tai epäreferentiaalisissa yhteyksissä. Tarkastelen myös, onko WT:n alku- ja loppupuolen välillä havaittavissa kvalitatiivista eroa tarkenteenkäytössä. Näiden välineiden avulla pyrin hahmottamaan Agricolan tarkenteenkäytön motivaatiota: missä määrin kyse on sanasanaisestä lähtötekstien seuraamisesta ja mikä osa ehkä on hänen kielitajullaan, ymmärryksellä siitä, millainen tarkenteiden käyttö on suomelle ominaista.

4. 1 Aineisto ja sen luokittelu

Työni aineistona on neljä lukua Agricolan WT:sta: Matteuksen evankeliumin luvut 18 ja 19, ja luvut 5 ja 6 Paavalin 1. kirjeestä Timoteukselle.⁸ Aineisto on valittu siten, että toinen katkelma on WT:n alkupuolelta ja edustaa kertovaa tekstityyppiä, toinen on argumentoivaa tekstiä teoksen loppupuolelta. Edeltävän tutkimuksen perusteella evankeliumissa artikkelittoman latinan vaikutuksen pitäisi näkyä enemmän, kirjeessä puolestaan germaanisten kielten mallin olla varsin selkeä (Itkonen-Kaila 1997: 73, 106). Sille, että valitsin juuri Matteuksen evankeliumeista tai 1. Timoteuksen kirjeen kirjeistä, ei ole mitään sen erityisempää syytä, kyse on satunnaisotannasta. Samoin tutkittavat kahden luvun katkelmat on valittu kirjojen sisältä mielivaltaisesti. Ottamalla aineistoon kahden peräkkäisen luvun katkelman kummastakin kirjasta pyrin vähentämään sattuman vaikutusta. Artikkeleita ensisijaisesti vastaavien tarkenteiden *yni* ja *se* kohdalla strategia vaikuttaakin melko onnistuneelta: sekä tarkenteiden esiintymiä että sen mahdollisia loksia löytyy molemmista otteista sen verran, että käyttöä pystyy hyvin vertailemaan. Harvinaisemman *iocun* esiintymät ovat keskittyneet yhteen lukuun, joten

⁸ Vastaani ei ole vielä tullut tutkimusta, jossa olisi tarkasteltu näitä lukuja.

tämän tarkenteen käytön mahdollisista eroista eri puolilla WT:a ei pysty aineistoni puitteissa tekemään isompia yleistyksiä.

Tarkenteiden esiintymisfrekvenssin selvittääkseni olen poiminut tutkittavista luvuista kaikki sellaiset nominaaliset lausekkeet, jotka aineistoni perusteella voivat saada joko Agricolalla tarkenteen *yxi*, *iocu* tai *se* tai lähtökielissä jonkin niiden vastineen. Substantiivin korvaavat pronominit ovat näin jääneet pois luonnostaan, sillä ne eivät yleisesti ottaen saa tarkenteita. Poikkeus tästä periaatteesta on sekä pronominin että numeraalin ominaisuuksia omaava sana *yxi*, jonka kaikki esiintymät olen katsonut tarpeelliseksi ottaa mukaan, ensinnäkin siksi, ettei aina ole mahdollista sanoa, onko kyseessä enemmän numeraali- vai indefiniittipronominikäyttö, ja toisekseen siksi, että *yxi* voi ainakin periaatteessa saada tarkenteen: *se yksi* on mahdollinen, toisin kuin *ne he* tai *se tämä*.

Tarkenteita esiintyy ensinnäkin lausekkeissa, joissa pääsana on selkeästi substantiivi. Substantiivi voi olla yksinäinen tai siihen voi liittyä määrite, joko kongruoiva adjektiivi tai substantiivi genetiivissä:

yxi Tömies, iollaki Leskelle, se paluelia, site ijancaikista Elemete, se Kuningaidhen Kuningas

Olen katsonut genetiivimääritteen ja pääsanana yhdeksi lausekkeeksi, vaikka määritteen voisi analysoida myös omaksi NP:kseen, joka voi saada tarkenteen. Aineistossani on yksi tapaus, jossa tarkenne kuuluu määritteelle (*ydhen Mieden Emende*), ja ennen aineiston tarkempaa rajausta läpikäymistäni luvuista löytyi muutama esimerkki lisää. Perusteluni olla jakamatta tällaisia lausekkeita on se, etten ole löytänyt ainoatakaan tapausta, jossa Agricola olisi käyttänyt tarkennetta sekä määritteen että pääsanana kanssa: lausekkeissa on siis tarkenteelle vain yksi mahdollinen paikka.

Rinnastetut NP:t olen jakanut osiinsa. Vaikka syntaktisesti rinnasteinen rakenne muodostaa yhden NP:n (Vilkuna 1996: 64) siinä missä genetiivimäärite pääsanoineen, jokaisen rinnastetun jäsenen yhteydessä on mahdollinen tarkenteen paikka. Agricolalta löytyykin nelijäseninen rinnastus, jossa jokainen jäsen saa tarkenteen (*se autuas, ia se ainoa waldias, se Kuningaidhen Kuningas, ia se caikein Herrain HERRA*).

Kiinteästi verbiin kuuluvat substantiivit olen jättänyt pois, esimerkiksi *oli* – *welca*. Tällaiset substantiivit kuuluvat erottamattomasti predikaattiin, eikä niitä merkitä aineistossani kertaakaan tarkenteella tai artikkelilla. Myöskään vokatiiveja en ole

laskenut. Niiden kanssa ei käytetä erityistä määräisyyden ilmaisinta missään tutkimukselleni relevantissa kielessä, koska puhuttelujen toinen persoona on aina tunnistettava. Erisnimet sen sijaan olen huomionut. Niiden kanssa niin epämääräinen kuin määräinenkin tarkenne tai artikkeli on mahdollinen, harvemmin kuitenkin pakollinen (Ches-terman 1991: 44–47; Vilkuna 1992: 130, 134; Juvonen 2005: 201). Tarkastelemassani katkelmassa Agricola ei käytä tarkennetta erisnimien kanssa, mutta Lutherilla on kahdesti määräinen artikkeli maantieteellisen nimen yhteydessä.

Substantiivien lisäksi tarkenteen voivat saada itsenäiset tai partitiivissa olevan määritteen kanssa käytetyt numeraalit.

ne yhdexenkymmend ia yhdexen, ne caxitoistakymende Israelin sukucunda

Agricolan tarkenteellisen lausekkeen pääsana voi olla myös substantiivisesti käytetty adjektiivi tai partisiippi. Adjektiivi on selvimmin adjektiivi silloin, kun sitä käytetään substantiivin määritteenä, predikatiivina tai predikatiiviadverbiaalina. Adjektiivi muodostaa täydennyksineen adjektiivilausekkeen (AP), jos sen funktio on kuvata jotain tarkoitetta. AP:llä ei viitata, eikä se näin ollen voi saada tarkennetta. Esim. *punainen* lauseessa *Talot ovat punaisia* tai *Punaiset omenat ovat parhaita* on AP.

Adjektiiveja (ja niihin vertautuvia partisiippeja) käytetään myös substantiivisesti, ja tällöin ne analysoituvat NP:iksi. Silloin lauseke ei ilmaise ominaisuutta, vaan sillä viitataan tarkoitteeseen, jolla on kyseinen ominaisuus, esim. *Punaiset johtavat ottelua*. Predikatiivin ja predikatiiviadverbiaalin kohdalla NP-tulkinta on välillä mahdollinen, muissa lauseasemissa käytännössä aina:

NP (subjekti): *Keuiämbi on Camelin neulan silmen lepitze kieudhe, quin **rickan** Jumalan waldakundaan siselkieudhe*

? (predikatiivi): *Keske nijte quin **Rickat** ouat tesse Mailmas, Ettei he olisi corias mieles*

AP (predikatiiviadverbiaali): *Ette he hyue tekisit, ia **Rickaxi** tulisit hyuiste töiste*

Tarkenne adjektiivin näköisen sanan yhteydessä ilmaisee eksplisiittisesti, että kyseessä on substantiivinen käyttö, mutta miten tulkita vastaavat tapaukset, joissa ei ole tarkennetta? Ratkaisuni on ollut huomioda laskelmissani kaikki itsenäiset adjektiivit, myös predikoivat, sillä aineistossa on tapaus, jossa predikatiiviadverbiaali saa pohjatekstissä

epämääräisen artikkelin. Agricolalla tarkennetta esiintyy enimmäkseen objektina olevien adjektiivien kanssa, mutta kerran predikatiivinkin.

Aineistossani on 412 edellä mainitut kriteerit täyttävää NP:tä, evankeliumikatelmassa 225 ja kirjeessä Timoteukselle 187. Agricola on merkinnyt 45 näistä NP:istä tarkenteella *yxi*, *iocu* tai *se*.⁹ Evankeliumitekstissä tarkenteellisia NP:itä on 21 (9% kaikista NP:istä) ja kirjeessä 34 (18%). Prosenttilukemat kertovat, että tarkenteet ovat selvästi yleisempiä WT:n loppupuolen argumentoivassa tekstissä.

4.2 Vertailevan analyysin periaatteet

Keskeinen osa työtäni on Agricolan käännöksen vertailu hänen käyttämiinsä lähtöteksteihin. Vertaan WT:ta sen latinan-, saksan- ja ruotsinkielisiin esikuviin. Alkukieli kreikan joudun jättämään vertailuista pois kielitaidottomuuteni takia. Koska WT:sta on havaittu vain vähän sellaisia kreikkaan viittaavia piirteitä, jotka eivät voisi yhtä hyvin olla peräisin latinalaisista käännöksistä (Rapola 1968: 117; Itkonen-Kaila 1997: 64, 70), haitta ei ole suuri. Harmillista toki on, että klassiset kielet eroavat toisistaan juuri tutkimi piirteiden suhteen: latinassa ei ole artikkeleita, kun taas uuden testamentin kreikkaan kuului määräinen artikkeli (ks. luku 3.3). Vaikka pitkälle kieliopillistuneet germaanisat artikkelit ovat Agricolan tarkenteen selkeimmät vieraskieliset esikuvat, kreikan artikkelikin voi joskus motivoitua tarkenteen läsnäolon. Schmeidler (1968: 478) esittää Matteuksen evankeliumista tapauksen, jossa Agricolan tarkenne sanan *Christus* yhteydessä on yhdistettävissä kreikkalaiseen tekstiin.

Lähtöteksteinä käytän samoja laitoksia ja painoksia kuin Itkonen-Kaila (1997) lukuun ottamatta Vulgataa, jonka tekstin olen hakenut internetistä. Ruotsinkieliset lähtötekstit ovat samat, jotka Hjelt tunnisti Agricolan lähteiksi. Erasmusuksen teksti on hänen käännöksensä viimeisestä laitoksesta vuodelta 1535. Lutherin Raamatusta käytössä on vuoden 1545 painoksen teksti. Lutherin käännöksen eri laitoksia vertailevaa editiota en katso tässä yhteydessä tarpeelliseksi käyttää, koska Itkonen-Kailakaan ei huomattavasti laajempaa aineistoa käsitellessään löytänyt sen avulla mitään merkittäviä eroja eri painosten välillä (1997: 82). Käyttämäni Vulgatan teksti on peräisin Bible gateway-sivustolta, jossa on saatavilla tekstinä tai audiona runsaat 100 raamatunkäännöstä yli 50

⁹ Lisäksi muita tarkenteita (*teme*, *mike*, *caiki*, *moni*) esiintyy yhteensä 17 kertaa.

kielellä. Teksti perustuu vuoden 1969 versioon. Vulgatan teksti vakiinnutettiin 1590-luvulla, mutta erot Agricolan aikana saatavilla oleviin laitoksiin (samoin kuin vanhempien versioiden väliset erot) ovat pieniä (Itkonen-Kaila 2002: 173). Varmuuden vuoksi olen verrannut pistokoetyyliin internetissä saatavilla olevaa tekstiä Itkonen-Kailan 1500-luvun painoksesta kopioimiin esimerkkeihin, eikä eroja löytynyt.

Vertailen lähtöteksteihin sekä tapauksia, joissa Agricolalla on tarkenne, että tapauksia, joissa hän ei käytä tarkennetta, vaikka jossakin tai joissakin lähtöteksteissä sellainen on. Metodini on verrata NP:n lähiympäristöä lähtöteksteihin ja katsoa, korreloiko tarkenteellisuus tai tarkenteettomuus Agricolan ilmeisimmän esikuvan kanssa. Pohdin aina myös viittauksen tyyppiä, ja pyrin näin pääsemään kiinni Agricolan tarkenteenkäytön logiikkaan: onko kyse vain sanasanaisestä kääntämisestä vai löytyykö näyttöä siitä, että Agricola käyttäisi tarkenteita enemmän kieliopillistumiskehityksen ensimmäisen vaiheen yhteyksissä, tapauksissa, joissa tarkenteita on voinut esiintyä hänen aikansa puhutussa suomessakin.

Pyrin rajoittamaan NP:n tarkasteltavan lähiympäristön lauseeseen, jossa NP esiintyy, enimmillään voin huomioida tämän lauseen lisäksi rakenteen, jolle se on alisteinen tai rinnasteinen. Tällä tavalla Agricolan käännökselle löytyy noin puolessa tapauksista muita pohjatekstejä lähempi vastine. Kohtalaisen usein WT:lle ei kuitenkaan voi osoittaa tiettyä tai tiettyjä pohjatekstejä joko siksi, että kaikki mahdolliset mallit vastaavat toisiaan tarkalleen, tai siksi, että yksittäiset piirteet Agricolan käännöksessä yhdistyvät eri pohjateksteihin. Katson kuitenkin, että pitäytyminen lausetasolla on parempi vaihtoehto kuin kokonaisen virkkeen tai jakeen tarkasteleminen, koska tällöin viitteitä eri pohjatekstien käytöstä löytyisi lähes varmasti, ja lähimmän vastineen nimeäminen kävisi vieläkin vaikeammaksi.

En kuvittele Agricolan toimineen niin yksioikoisesti, että hän olisi kääntänyt yhden sanan, lausekkeen tai lauseen vain yhden pohjatekstin mukaan ja seuraavan toisen mukaan. Epäilemättä hän on lukenut kaikkia mallejaan ja tehnyt sitten käännösratkaisunsa synteessinä. Aineistossani on muutamia kohtia, jotka todistavat Agricolan luovuudesta, kun hänen käännöksensä eroaa kaikista pohjateksteistä. Monissa kohdin jokin sana tai ilmaisu kuitenkin on selvästi yhdistettävissä tiettyyn tai tiettyihin lähtöteksteihin. Kaikki tapaukset eivät ole yhtä selviä, ja yritän parhaani mukaan pidättäytyä tekemästä liian pitkälle meneviä tulkintoja.

Tärkein kriteeri todennäköisimmän lähtökielen määrittämisessä on syntaktinen rakenne. Latinassa sivulauseen sisältö ilmaistaan tyypillisesti infiniittisellä rakenteella, esimerkiksi aineistossani tavallisella partisiippiappositiolla. Germaanisista kielistä saksassa tällaiset rakenteet ovat täysin mahdottomia, joten Luther joutuu purkamaan latinan lauseenvastikkeet sivulauseiksi. Ruotsalaisista käännöksistä etenkin NT käyttää toisinaan partisiippia latinalaisten tekstien malliin, GVB seuraa ennemmin Lutheria.

Tämän perustavanlaatuisen rakenne-eron lisäksi käännösten välillä on runsaasti satunnaisempia eroavaisuuksia, esim. verbi-ilmaus yhdessä ja adjektiivi toisessa, tai sivulause yhdessä ja toisessa genetiivirakenne. NT:ssa käytetään paljon muista käännöksistä puuttuvia sivulauseita sekä relatiivilauseita, joissa varsinaisena korrelaattina on edeltävän leksikaalisen NP:n kanssa samaviitteinen pronomini. Jälkimmäistä esiintyy myös GVB:ssä.

Toiseksi tärkein kriteeri on lekseemien merkitys. Sanatasolla jonkin tietyn lähtökielen vaikutus näkyy usein yhdyssanoissa, koska Agricola kääntää osat erikseen, esimerkiksi sanan *wastanseisoia* ilmeinen malli on ruotsin *motståndare*. Yhdyssanoista erityisen frekventtejä ovat prefiksiverbit, joille löytyy runsaasti esikuvia niin germaanisista kuin latinalaisista käännöksistä. Kaikkien yhdysverbien takana ei kuitenkaan tarvitse nähdä vieraan kielen mallia, sillä Agricola on muodostanut niitä myös omin päin (Schmeidler 1968: 477; Heininen 1999: 112).

Toinen sanatason näkyvä ilmiö on Agricolan adpositioiden käyttö. Myös latinassa, mutta etenkin germaanisissa kielissä ilmaistaan adpositioiden avulla merkityksiä, joihin suomessa riittää sijamuoto. Agricola kääntää usein lähtökielen adposition sen suomenkieliselä vastineella, vaikka suomen rakenne ei sitä edellyttäisi. Esimerkiksi postpositio *päle* lauseessa *Nin armacht Herra sen paluelian päle* on ruotsin preposition *offuer* motivoima. (Agricolan adpositioista ks. Salmi 2010.)

Usein pelkkä sanan ulkoasu ei riitä kertomaan, mikä vieraskielinen vastine on lähinnä Agricolan valitsemaa sanaa. Tällöin olen turvautunut sanakirjoihin. Ruotsin sanastoa olen etsinyt Söderwallin keskiaikaisen ruotsin sanakirjasta (1884–1918) sekä Ahlmanin ruotsalais – suomalaisesta sanakirjasta (2. painos 1883), saksan sanoja WSOY:n modernista suursanakirjasta (2008). Latinan sanojen kohdalla apuna ovat olleet Strengin *Latinalais-suomalainen sanakirja* (5. painos 1997), joka klassisesta painotuksestaan huolimatta sisältää hyvin myös sanojen uudempia, kristillisiä merkityksiä. Strengin tietoja olen täydentänyt ja paikannut Lewisin ja Shortin (1879) sanakirjan avulla.

Olen kiinnittänyt huomiota rakenteen ja sanojen vastaavuuteen jokaisen esimerkin kohdalla. Jos en erikseen mainitse käännosten välisistä eroista näiden seikkojen suhteen, oletusarvoista on, että käännot vastaavat toisiaan.

Vähemmän keskeisiä, mutta silti paikoin hyvinkin käyttökelpoisia kriteereitä työssä ovat myös sanajärjestys, eräiden kieliopillisten elementtien läsnäolo sekä konnektorien ynnä muiden pikkusanojen vastaavuus. Sanajärjestyskriteerin kohdalla on huomioitava, mikä yleensä on suomelle mahdollista. Pohjateksteissä, etenkin latinalaisissa, on sanajärjestyksiä, joita suomessa ei voi tarkkaan seurata. Yksinkertaiseksi esimerkiksi otettakoon genetiivimääritteen paikka. Suomessa se edeltää pääsanaa, latinassa tavallisemmin seuraa. Jos latinassa on *faciem Patris mei*, ja Agricola kääntää *minun Iseni caswon*, mielestäni kyseessä on täysi vastaavuus, koska *caswon Iseni minun* ei ole mahdollinen järjestys. Jos Agricolan tunnusmerkitöntä sanajärjestystä vastaa latinalaisissa käänöksessä suomelle mahdoton ja germaanisissa mahdollinen järjestys, ei mielestäni voi varauksetta väittää, että germaaninen järjestys olisi Agricolan esikuva. Sanajärjestyskriteeri on toimiva, jos Agricolan sanajärjestys on tunnusmerkkinen ja kaikkien lähtötekstien järjestys on suomessa mahdollinen.

Latinassa jätetään usein panematta ilmi sellaista ainesta, joka on vähemmän tai enemmän selvästi tulkittavissa asiayhteydestä. Tällaisia ovat paitsi 1. ja 2., myös 3. persoonan subjektipronominit, samoin objektit. Myös *esse*-verbi predikaattina voi jäädä pois, etenkin Vulgatassa. Germaaniset kielet eivät tällaisia poisjättöjä salli, eivätkä kaikki ole mahdollisia Agricolallakaan. Jos Agricolan on mahdollista jättää ilmipanematta sama elementti, joka latinalaisessa käänöksessä on läsnä vain implisiittisesti, puuttumisen voi katsoa olevan latinan mallin seuraamista.

Agricolalla on virkkeen alussa tyypillisesti jokin konjunktio tai muu pikkusana. Näiden rooli todennäköisintä pohjatekstiä jäljitettäessä on muita sanavalintoja pienempi, sillä niin Agricola kuin muut kääntäjät ovat saattaneet muuttaa, lisätä tai jättää niitä pois huomattavasti vapaammin kuin muita sanoja (Itkonen-Kaila 1997: 50). Toisaalta Heinisen (1999) vertailujen perusteella näyttää siltä, että Agricola on *Rucouskirian* raamatunkohtien myöhemmissä suomennoksissa pyrkinyt korjaamaan tälläkin saralla poikkeavuuksia lähtöteksteistä. Omassa aineistossani useammassa kohdin Agricolan valitsemalle konektorille ei ole selvää esikuvaa lähtöteksteissä. Tämän vuoksi käytän pikkusanojen vastaavuutta kriteerinä vain, jos käännosten välillä ei ole muuta eroa. Jos jonkin esimerkin kohdalla en käsittele erikseen konektoreita tai sanajärjestystä, se ei

tarkoita, että ne vastaisivat toisiaan täysin kaikissa pohjateksteissä, vaan sitä, että painavimmat kriteerit ovat auttaneet paikantamaan lähimmän lähtötekstin.

Jos tarkasteltavalle WT:n kohdalle ei pysty hahmottamaan lähdettä, syy voi olla se, että kaikki lähtötekstit vastaavat toisiaan tarkkaan, tai se, että WT:ssa on yhteyksiä useampaan tekstiin. On myös tapauksia, joissa Agricola eroaa kaikista lähtöteksteistään, joskin tämä on harvinaista. Uskonpuhdistajat pitivät Raamatun tekstiä pyhänä, eikä sen kääntämisessä sopinut ottaa vapauksia, joten Agricolakaan ei ole voinut harjoittaa työssään suurta luovuutta. On aina mahdollista, että vertailuaineistoni valossa käsittämättömien ratkaisujen takana on kreikkalainen alkuteksti tai jokin Lutherin varhaisemmista käännöksistä, mutta pidän tätä epätodennäköisenä, koska mainitut poikkeamat löytyvät enimmäkseen 1. kirjeestä Timoteukselle. Klassisten mallien vaikutus WT:n loppupuolella on havaittavissa, mutta vähäisempää kuin alkupuolella, ja kreikan itsenäinen vaikutus on kauttaaltaan pientä. Jos Agricola alkoi kääntää WT:n loppupuolta aikaisintaan vuonna 1541 GVB:in ja Lutherin uudistetun raamatunkäännöksen ilmestyttyä (ks. luku 2.2), miksi yhdessä viimeisistä kirjeistä olisi käytetty Lutherin vanhempaa käännöstä mallina? Kumpaakaan mahdollisuutta ei voi tietenkään täysin sulkea pois.

4.3 Aineiston esitystapa

Esitän analyysissä WT:sta poimituille tekstikatkelmille kaikkien tutkimieni lähtötekstien vastineet. Agricolan käännöksestä ja ruotsalaisista käännöksistä käytän jo tutuksi tulleita lyhenteitä WT, NT ja GVB. Lutherin käännöstä merkitsen kirjaimella L, Vulgatan lyhenne on V ja Erasmusuksen latinannoksen E. Jos ruotsalaiset tai latinalaiset tekstit vastaavat toisiaan sanatarkasti tai niissä on vain pieniä eroja, niiden tekstit on yhdistetty. Itkonen-Kailan (1997) tavoin siteeraan tällöin GBV:in ja Erasmusuksen mukaan. Jos NT poikkeaa hiukan GVB:istä tai Vulgata Erasmusuksesta, esitän erot sulkeissa. Ortografisia eroja en huomioi, ne eivät ole tutkimukseni kannalta olennaisia.

Koska viittauksen tyyppin hahmottaminen lyhyiden esimerkkieni pohjalta voi olla haastavaa, olen liittänyt työn loppuun aineistonani käyttämät WT:n luvut kokonaisuudessaan. Olen jakanut tekstin jakeisiin vuoden 1992 Raamatun mukaan. Agricolalla jaenumerointia ei ollut, mutta tässä työssä se on hyödyllinen apuneuvo. Olen merkinnyt vastaavan paikkakoodin jokaisen esimerkin kohdalle, joten oikean kohdan

paikantaminen liitteestä (tai esimerkiksi myöhäisemmistä raamatunkäännöksistä) on mutkatonta. Uusinta raamatunkäännöstä olen hyödyntänyt myös tilanteissa, joissa Agricolan tekstiä on vaikea ymmärtää lähtökieltenkään perusteella. Tällöin olen lisännyt esimerkin loppuun tekstikohdan nykyisestä kirkkoraamatusta.

5 Epämääräiset tarkenteet

Tässä luvussa keskityn epämääräisiin tarkenteisiin. Pääasiassa tarkastelen germaanisten kielten epämääräistä artikkelia ensisijassa vastaavaa tarkennetta *yxi*, mutta teen lyhyen katsauksen myös *iocun* käyttöön tarkenteena. Tämä siksi, että parissa kohdin germaanisen pohjatekstin epämääräinen artikkeli näyttää käännetyn tarkenteella *iocu* tarkenteen *yxi* sijaan.

Aloitan sanasta *yxi*. Sana esiintyy tekstiotteissani niin numeraalina kuin pronomina, sekä itsenäisenä että pääsanana kanssa:¹⁰

numeraali: *Mite te lulletta? Jos iollakin Inhimiselle olis sata lammast, ia yxi heiste exyis* (Matt. 18: 12)

numeraalimäärite: *Ele salli iocu Leski wloswalitta noorembi quin Cusikymmende aijastaica, Joca on ollut ydhen Mieden Emende* (1. Tim. 5: 9)

indefiniittipronomini: *Ja catzo yxi edheskeui ia sanoi henelle, Hyue Mestari, mite hyue minun pite tekemen, että minulle olis ijancakinen eläme* (Matt. 19: 16)

indefiniittinen tarkenne: *Campa yxi hyue Campaus Vskossa* (1. Tim. 6: 12)

Laskiessani tarkenteellisten NP:iden osuutta aineistossa (luku 4.1) huomioin kaikki lausekkeet, joissa tarkenne ja pääsana ovat samassa sijassa, siis en erotellut *yxi*-tarkenteen kohdalla lukusanakäyttöjä muista. Evankeliumissa on kuitenkin kolme tapausta ja kirjeessä yksi, joissa numeraalitulkinta on varsin selvä jo Agricolan tekstin pohjalta. Viimeistään muihin käännöksiin verrattaessa se käy ilmeiseksi, sillä kaikissa lähtöteksteissä, myös latinalaisissa, on vastaava lukusana. Tämä on luonnollista, koska numeraalikäytössä olennaista on määrä, ja sen koodaaminen on kaikissa tutkittavissa

¹⁰ Lisäksi WT:sta löytyy kieltohakuisia, lähinnä pronomineiksi katsottavia sanoja (ISK § 758), joiden kantasana *yksi* on: *yxiken*, *ychten*.

kielissä pakollista, toisin kuin tunnistettavuuden. Koska kyse ei ole määräsyydestä, en koe mielekkäänä vertailla numeraalitapauksia lähtöteksteihin tai pohtia viittauksen tyyppiä.

Taulukosta 1. näkyy germaanisten kielten epämääräistä artikkelia vastaavan *yxi*-tarkenteen esiintymien määrä Agricolan käännöksessä kirjoittain sekä epämääräisen artikkelin esiintymien määrä germaanisissa pohjateksteissä.

	WT	NT	GVB	L
Matt.	2	10	9	14
1. Tim.	7	8	10	10

Taulukko 1. tarkenteen *yxi* ja germaanisesta epämääräisen artikkelin esiintymät

Agricolan WT:ssa Matteuksen evankeliumista löytyy vain kaksi esiintymää, 1. kirjeestä Timoteukselle seitsemän. Ero on huomattava, kun otetaan huomioon, että kirje on lyhyempi (evankeliumikatkelmassa kaikkiaan 225 NP:tä, kirjeessä 187) ja että pohjateksteissä siinä on vähemmän epämääräisiä artikkeleita kuin evankeliumissa. Tässä pienessä aineistossa germaaninen piirre on siis selvempi WT:n loppupuolella ja argumentoivassa tekstissä, kuten edeltävä tutkimus antaa odottaa. Seuraavissa alaluvuissa tutkin Agricolan tarkenteenkäytön laadullista puolta: missä määrin lähin lähtökieli ja viittauksen tyyppi selittävät epämääräisen tarkenteen läsnäoloa tai poisjättöä.

5.1 Tarkenne *yxi* läsnä

Tarkastelen tässä alaluvussa esimerkkejä, joissa Agricola käyttää epämääräistä tarkennetta *yxi*. Kaikissa tapauksissa vähintään yhdessä germaanisessa pohjatekstissä on epämääräinen artikkeli. Määritän pohjatekstien perusteella tarkenteen lähiympäristön todennäköisimmin mallin, ja katson, onko tarkenteen esiintyminen selitettävissä suoraan mallin seuraamisella. Samalla pohdin, millaisissa viittauksissa Agricola käyttää tarkennetta. Käsittelen kaikissa analyysin alaluvuissa esimerkit samassa järjestyksessä: aloitan viittauksista, joita pidän spesifeinä ja etenen siitä epäspesifin erityisreferenssin

esimerkkien kautta geneerisiin ja epäreferentiaalsiin. Ensimmäiset esimerkkini ovat evankeliumikatkelman kaksi *yxi*-tarkennetta. Viittaus on molemmissa spesifi, tietyn tarkoitteen ensimmäinintä.

1) WT Ja Jesus cutzui tygens **yhden lapsen**, ja seisatti sen heiden keskellens (Matt. 18:2)

GVB/NT Tå kalladhe Jesus fram **itt barn**, och stelte thet mitt jbland them

L Jhesus rieß **ein Kind** zu sich, vnd stellet das mitten vnter sie

V et advocans Iesus **parvulum** statuit eum in medio eorum

E Et accersitum ad se **puerum** Jesus, statuit in medio illorum

2) WT Sentäden ombi Taiuaan waldakunda **yhten Kuningan** werdattu (Matt. 18:23)

GVB/NT För then skul är Himmelriket liknat widh **en Konung**

L Darumb ist das Himelreich gleich **einem Könige**

E/V Ideo assimilatum est regnum coelorum **homini regi**

Ensimmäisen esimerkin postpositiota *tygens* vastaava elementti löytyy Lutherilta (*zu sich*) ja Erasmuselta (*ad se*). Agricola ilmaisee kutsumisen germaanisten käännösten tapaan finiittiverbillä, latinalaiset käännökset käyttävät partisiippeja. Konjunktio *ja* on latinan mukainen (*et*). Yhteyksiä Lutheriin ja Erasmuskeen löytyy yhtä lailla, mutta koska pikkusanakriteeri ei ole aivan yhtä todistusvoimainen kuin muut, pidän Lutheria kohdan lähimpänä esikuvana.

Esimerkissä 2 Agricolan predikaatti *ombi werdattu* on ruotsin (*är liknat*) ja latinan (*assimilatum est*) mukainen, Lutherilla on adverbi *gleich* + verbi *ist*, ja ilmaus suomentuisi *on kuten* tai *on samanlainen*. Latinalaiset käännökset kertovat kuninkaan olevan ihminen (*homini regi*), toisin kuin ruotsalaiset tekstit ja Agricola. Esikuvan on siis oltava ruotsalainen. Näin ollen molempien esimerkkien tarkenne selittyy lähimmän lähtötekstin mallilla.

Molemmat evankeliumiesimerkit edustavat kieliopillistumiskehityksen ensimmäistä vaihetta: spesifistä indefiniittisyyttä ilmaiseva tarkenne esiintyy sellaisen henkilön ensimmäininnassa, josta puhutaan jatkossakin. *Yxi* esiintyy vastaavissa esittelyrakenteissa vielä 1642 Raamatussa, jossa tarkenteiden vierasperäistä käyttöä tietoisesti karsittiin. Koska *yxi* on saanut jäädä esittelyrakenteeseen, tällainen tarkenteenkäyttö on hyvin todennäköisesti kuulunut 1600-luvun puhekieleen. (Kolehmainen – Nordlund

2011: 9–12.) Aineistoni evankeliumikatkelmasta löytyvien tarkenteen läsnäolo- ja puuttumistapausten perusteella väitän, että näin on ollut jo Agricolan aikana.

Tarkastelemassani kirjekatkelmassa tarkennetta ei esiinny esittelyrakenteessa. Merkittävä syy tähän on, ettei tekstissä ole sellaisia toimijoita tai olioita, joihin viitattaisiin toistuvasti, vaan tarkoitteet ovat abstraktimpia ja monet mainitaan vain kerran. Esimerkin 3 spesifi viittaus kirkkauteen on tyypillinen.

3) WT Joca asupi **ydhes Kircaudhesa**, iohonga eikengen tulla taidha (1. Tim. 6:16)

GVB/NT then ther boor vthi **itt liws** ther ingen tilkomma (NT tilreckia) kan

L Der da wonet in **einem Liecht**, da niemand zu komen kan

V **lucem** habitans inaccessibilem

E **lucem** habitans inaccessam

Germaaninen lauserakenne on Agricolan malli, latinalaiset käännökset säästävät sanoja käyttämällä appositiota objekteineen. Tarkenne on seurausta germaanisesta mallista.

Agricola käyttää epäspesifin erityisreferenssin tapauksissa usein epämääräistä tarkennetta *iocu* (ks. luku 5.2), mutta vastaavan tyyppisessä esimerkissä 4 tarkenne on *yxi*.

4) WT Campa **yxi hyue Campaus** Vskossa (1. Tim. 6:12)

GVB/NT kempa **en godh troonnes kamp**

L Kempffe **den guten Kampff des glaubens**¹¹

E/V Certa **bonum certamen fidei**

Lähtöteksteissä 'uskoa' vastaava sana on 'kamppailua' merkitsevän genetiivimääräite, WT:ssa se analysoituu erilliseksi adverbiaaliksi. *Campa* ja *Campaus* osoittavat germaanisen mallin noudattamista, koska Agricola muualla käyttää vastaavassa merkityksessä myös verbejä *kamppailla* ja *kilvoitella* sekä substantiivia *kilvoitus* (VKS s.v. *kamppailla*, *kilvoitella*, *kilvoitus*). Muita selviä eroja lähtötekstien välillä ei ole, eikä voi sanoa, onko ruotsi ehkä saksaa lähempi malli.

¹¹ Se, että ruotsalaisissa käännöksissä on epämääräinen ja Lutherilla määräinen artikkeli, on mahdollista siksi, että epäspesifeissä viittauksissa määräinen artikkeli ei varsinaisesti merkitse tunnistettavuutta yhtään sen enempää kuin epämääräinen sen puutetta (DuBois 1980: 217).

Kirjeestä löytyy myös epämääräisellä tarkenteella varustettu geneerinen viittaus, joka on esimerkkinä 5. Sanottu koskee työmiehiä yleensä tai ketä tahansa työmiestä.

5) WT Ja **yxi Tömies** ombi Palcans wärdi (1. Tim. 5:18)

GVB/NT Och, **En arbetare** är sijn (NT hans) löön werd

L Vnd, **ein Erbeiter** ist seines Lohns werd

E/V &, Dignus est **operarius** (V et dignus operarius) mercede sua

Agricolan sanavalinta *wärdi* paljastaa germaanisen vaikutuksen, sillä hän kääntää kahdesti aineistoni kirjekatkelmassa vastaavat pohjatekstien adjektiivit (*werd, dignus*) *keluoliseksi* (1. Tim. 5:17 ja 6:1). Tarkenne on seurausta ruotsalaisten käännösten ja Lutherin mallista.

Agricola käyttää tarkennetta *yxi* myös epäreferentiaalisissa NP:issä, mistä esimerkkeinä seuraavat tekstikohdat. Tarkasteltavilla lausekkeilla ei viitata, vaan niillä luonnehditaan edellä mainittua tarkoitetta.

6) WT Jotca lwleuat ette Jumalisus ombi **yxi Woitto** (1. Tim. 6:5)

NT the ther räkna ath gudhactugheten är för **theras bätan skul**

GVB the ther mena, at gudhachtigheten är **een winning**

L Die da meinen, Gottseligkeit sey **ein Gewerbe**

V existimantium **quaestum** esse pietatem

E qui existimant **quaestum** esse pietatem

7) WT Mutta se ombi **yxi oikea Leski**, iöca [!] yxinens on, ioca henen toiuons Jumalan päle asettapi (1. Tim. 5:5)

NT Men then som **sannerligha änkia** är, och ingen föreförva haffuer, hon hoppar på gudh

GVB Men thet är **een rett änkia** som ensam är, then sitt hopp setter til Gudh

L Das ist aber **eine rechte Widwe**, die einsam ist, die jre hoffnung auff Gott stellet

V quae autem vere **vidua** est et desolata speravit in Deum

E Porro quae vere **vidua** est ac desolata, sperat in Deo

Esimerkissä 6 Agricolan sivulause on germaanisten käännösten mukainen, Vulgatassa ja Erasmusella on nominaalinen rakenne. Konjunktio *ette* yhdistää WT:n ruotsalaisiin

käännöksiin, sillä Lutherilla ei ole sille vastinetta. Ruotsalaisista käännöksistä NT ei voi olla Agricolan malli, koska sen adpositioilmaus *theras båtān skul* eroaa rakenteena muista käännöksistä, eikä *bot* 'parannus, apu' oikein vastaa Agricolan sanaa *Woitto*. Latinalaisten tekstien käyttämällä sanalla *quaestus* on merkitykset 'ansio, voitto' ja 'elinkeino, ammatti'. Luther on tarttunut jälkimmäiseen vaihtoehtoon, GVB edelliseen ja Agricola seuraa sitä. Tarkenne on seurausta GVB:in esikuvasta.

Esimerkin 7 adjektiivin *oikea* on peräisin GVB:istä ja Lutherilta. NT käyttää sanaa *sannerligha*, joka kääntyisi ennemmin *totinen*,¹² ja latinassa on adjektiivin sijasta adverbi *vere* 'todella, oikeasti'. Myös WT:n relatiivipronominin paikka osoittaa GVB:in ja Lutherin vaikutusta, NT:ssa ja latinalaisissa käännöksissä se on heti virkkeen alussa ('se, joka on oikea leski...'). Tarkenne on seurausta kohdan lähimpien lähtökielten mallista.

Agricolan epämääräinen tarkenne on niin evankeliumissa kuin kirjeessä yhdistettävissä luontevasti joko yksittäiseen germaaniseen pohjatekstiin tai niiden yhdistelmään. Kahdessa tapauksessa lähintä lähtötekstiä ei voi nimetä. Tarkennetta ei esiinny kohdissa, jossa Agricolan lähtökieleksi hahmottuisi selkeästi latina.

Matteuksen evankeliumissa Agricola käyttää tarkennetta vain kieliopillistumisen alkuvaiheelle tyypillisissä yhteyksissä, esittelemässä uutta tarkoitetta, josta puhumista jatketaan. Kirjeessä Timoteukselle *ysi* esiintyy useamman tyypissä viittauksissa sekä epäreferentiaalisissa yhteyksissä.

5.2 Tarkenne *iocu* läsnä

Aineistossani on kuusi tapausta, joissa Agricola käyttää tarkenteena sanaa *iocu*. *Joku* ilmaisee epäspesifiä indefiniittisyyttä, eli puhuja viestii sillä, ettei tarkoitteen identiteetti ole hänelle tuttu tai ettei sillä ole merkitystä (ks. luku 3.3). *Joku* ei omin neuvoin lähde kieliopillistumaan artikkeliksi, koska kehitys alkaa spesifeistä viittauksista, mutta kun käännetään suomeen kielestä, joka merkitsee kaikenlaiset viittaukset artikkelilla, *joku* on käypä epämääräisen artikkelin vastine epäspesifeissä viittauksissa. Vanhan kirjasuomen sanakirjan *joku*-artikkelissa mainitaan heti ensimmäisenä adjektiivinen

¹² Agricola kääntää vastaavan adverbien *sannerlighen* aina *totisesti/a*.

käyttö, ja selitteessä kerrotaan sanaa käytettävän *joskus vieraan kielen artikkelia vastaamassa*. Mainio todiste ja esimerkki tästä on kaksi Agricolan eriaikaista suomenosta samasta raamatunkohdasta.¹³ Agricola on kääntänyt *Rucouskiriassa* (1544) Jeremian kirjan 20. luvun 11. jakeen *Mutta HERRA ombi minun cansan, nijnquin yxi wäkeue Kempfi; Weisuissa ia Ennostoxissa* (1551) hän on vaihtanut tarkenteen: *Mutta HERRA ombi minun cansani ninquin iocu wäkeue Kempfi*.

Sanan *yxi* kohdalla on kohtalaisen helppo tulkita pelkästään Agricolan tekstin perusteella, milloin sitä käytetään artikkelin vastineena: ellei kyse ole selvästi numeraalikäytöstä, artikkelitulkinta on aina mahdollinen, epäspesifeissä viittauksissa ehdoton. *Jocu* on hankalampi tapaus, koska se esiintyy pelkästään epäspesifeissä yhteyksissä. Näin ollen artikkelikäyttö on todettava lähtökieliin vertaamalla. Ruotsin epäspesifi indefiniittipronomini on *någon* ja latinan *aliquis*. Saksassa *iocua* vastaava sana on samannäköinen kuin epämääräinen artikkeli ja lukusana, eli *ein*. Lisänä voi esiintyä vahvistava elementti *irgend* -> *irgendein*. Ilman vahvistavaa sanaa Lutherin tekstistä on esimerkeissäni mahdotonta sanoa, onko elementti artikkeli vai haetaanko nimenomaan merkitystä 'joku'. Tarkenteen *iocu* artikkelikäytöksi voi siksi jonkinasteisella varmuudella katsoa ainoastaan sellaiset tapaukset, joissa Agricolan esikuva on ruotsalainen teksti ja siinä on epämääräinen artikkeli.

Tarkenne *iocu* esiintyy aineistossani kerran evankeliumissa ja viidesti kirjeessä. Kolmessa tapauksessa NP:llä viitataan hypoteettisessa kontekstissa epäspesifisti yksilöön. Kaikissa lähtökielissä, myös latinassa, on jokin epäspesifistä erityisreferenssiä eksplikoiva elementti. Evankeliumin ainoa *iocu*-tapaus on tällainen.

8) WT Jos **iollakin Inhimiselle** olis sata lammast, ia yxi heiste exyis (Matt. 18:12)

GVB/NT om **een menniskia** hadhe hundradhe fäär, och itt aff them fore wildt

L Wenn **irgend ein Mensch** hundred Schafe hette, vnd eins vnter den selbigen sich verirret

V si fuerint **alicui** centum oves, & erraverit unaex eis

E si fuerint **alicui homini** centum oves, & erraverit una ex eis

Agricolan lähtöteksti ei voi olla Vulgata, jossa pronomini muodostaa NP:n yksinään ilman 'ihmistä' merkitsevää sanaa. Muuten käännökset ovat niin lähellä toisiaan, ettei

¹³ Löysin tapauksen Heinisen (1999: 125) *Rucouskirian* kääntämistä käsittelevästä tutkimuksesta. Heininen ei kommentoi tarkenteen vaihtumista.

Agricolan mallin selvittäminen ole mahdollista. Ruotsalaiset lähtötekstit käyttävät tässä epämääräistä artikkelia, joten jos Agricolan käännöksen voisi yhdistää ruotsiin, tarkenne *iocu* vastaisi kiistatta epämääräistä artikkelia.

Edellisen tapauksen tavoin myös esimerkissä 9 viitataan epäspesifisti henkilöön.

9) WT Cussa nyt **iolla** **vskolisella** **miehelle** eli Waimolla on Lesket, se heiden edhenskatzocan (1. Tim. 5:16)

GVB/NT Hwar nu **någhor troghen man** eller quinna haffuer änkiör, han försörje them

L So aber **ein gleubiger** oder gleubiginne Widwen hat, der versorge dieselbigen

V si **qua fidelis** habet viduas subministret illis

E Quod **si quis fidelis**, aut si qua fidelis habet viduas, suppeditet illis

Tässäkään lähtöteksti ei voi olla Vulgata, jossa viitataan vain naispuoliseen henkilöön. Germaaniset käännökset ja Erasmus puhuvat sekä miehistä että naisista: Luther hyödyntää adjektiivien johtopäätteitä, Erasmus erisukuisia pronomineja ja ruotsalaiset käännökset tekevät eron leksikaalisesti (*man eller qwinna*). Agricolan käännös muistuttaa päällisin puolin eniten ruotsalaisia, mutta koska suomessa sukupuolioppositio ilmaisemisen keinot ovat rajatummat kuin saksassa tai latinassa, käännös olisi näidenkin kielten pohjalta kutakuinkin samanlainen. Lauseenalkuinen konjunktioyhdistelmä *cussa nyt* on ruotsalaista vaikutusta, joten kokonaisuudessaan ruotsin vaikutus näyttää vahvimmalta. Agricolan *jolla* juontuu siis todennäköisimmin ruotsin sanasta *någhor*.

Esimerkissä 10 *iocu* esiintyy ainesanan kanssa. Merkitykseksi hahmottuu ’jonkin-tyyppistä viiniä’.

10) WT Ele sillen Wettä ioo, waan nautitze **iotakin Wina** Maghos tedhen. (1. Tim. 5:23)

GVB/NT Drick icke lenger (NT här effter) watn, vthan bruka **någhot fögho wijn**, för tin magha skul

L Trinck nicht mehr wasser, sondern brauche **ein wenig weins**, vmb deines Mages willen

V noli adhuc aquam bibere sed **vino modico** utere propter stomachum

E Ne posthac bibas aquam, sed **vino paululo** utere propter stomachum tuum

Lähintä pohjatekstiä on mahdotonta nimetä, koska käännökset ovat tarkennetta lukuun ottamatta hyvin lähellä toisiaan. Agricola poikkeaa niistä kaikista jättämällä huomiotta adverbien, joka merkitsee ’vähäisesti, kohtuullisesti’.

Agricola käyttää kahdesti *iocua* epäreferentiaalisessa NP:ssä, esimerkissäni 11 kiellon vaikutusalassa. Vanhassa kirjasuomessa *iocu* on ollut varsin yleinen kielteisissä lauseissa (VKS s.v. *joku* 2), vaikka nykyajan kielenkäyttäjät kaipaavat sen tilalle kieltohaikuista pronominia *kukaan*, *mikään* tai *yksikään*, *yhtään*.¹⁴

11) WT Ele salli **iocu Leski** wloswalitta noorembi quin Cusikymmende aijastaica (1. Tim. 5:9)

GVB/NT Lät **inga änkio** vthwelias yngre än sextiyo år

L Las **keine Widwe** erwelet werden vnter sechzig jaren

V **vidua** eligatur non minus sexaginta annorum

E **Vidua** allegatur, non minor annis sexaginta

Agricola seuraa germaanisista lähtötekstejään. Tämän osoittaa parhaiten näiden predikaatin rakenne imperatiivi + passiivin infinitiivi. Latinassa kieliopillinen subjekti on *vidua* ja verbi on passiivin konjunktiivin preesensissä ('älköön valittako nuorempaa leskeä'). *Ulos*-prefiksi on peräisin joko germaanisista lähtöteksteistä tai Vulgatasta. Germaanisista teksteistä mikä tahansa voi olla Agricola esikuva.

Iocu esiintyy epäreferentiaalisessa NP:ssä myös esimerkissä 12, tällä kertaa vertailurakenteessa.

12) A Mutta ios iocu henen Omain, liaten henen Perehens, ei edestemurechdhi, se ombi Vskon poiskieldenyt, ia on pahembi quin **iocu Pacana** (1. Tim. 5:8)

NT Huar nw någhor sina (besynnerligha hwssfolkit) icke för sörgher, then haffuer försakat trona, och är arghare än **en otrooghen**

GVB Hwar nu någhor sina (besynnerligha sitt hwsfolck) icke försörrier, then haffuer försakat trona, och är arghare än **en Hedhninge**

L So aber jemand die seinen, sonderlich seine Hausgenossen, nicht versorget, der hat den glauben verleugnet, vnd ist erger denn **ein Heide**

V si quis autem suorum et maxime domesticorum curam non habet fidem negavit et est **infideli** deterior

E Quod si qua suis & maxime familiaribus non providet, fidem abnegavit, & est **infideli** deterior

¹⁴ Näistä kahta jälkimmäistä löytyy aineistostani samojen germaanisten pronomiinien vastineena: *ychten* [*tila*], *yhcten* [*Cannet*], *yxiken*. VKS:n mukaan myös *cucan* esiintyy Agricolalla tarkenteena.

Pacana on GVB:in ja Lutherin mukainen, latinalaisten tekstien ja NT:n sanavalinta kääntyisi *uskoton*. Vulgata ja Erasmus tekevät vertailun pelkällä sijamuodolla ilman sanaa *quam*, 'kuin'. Tämä olisi mahdollista suomessakin, joten Agricola liittyy germaanisiin pohjateksteihinsä myös rakenteen valinnassa. Agricolan esikuvia ovat siis GVB ja Luther, ja esimerkissä 12 *iocu* on muita tarkenteen esiintymiä todennäköisemmin yhdistettävissä germaaniseen epämääräiseen artikkeliin. Edellä mainitsemani Jeremian kirjan *iocu*-tapaus on hyvä paralleeli tälle esimerkille, samoin kuin Tarkiaisten Agricola-kirjasta silmiini sattunut lainaus WE:sta:¹⁵ *Maa ombi henen edhesens, ninquin iocu Lustitarha* (Joel 2:3). Tarkenne esiintyy näissä kaikissa vertailurakenteessa, minkä perusteella näyttää siltä, että myöntölauseen epäreferentiaalinen NP on todennäköisin paikka artikkelia vastaavalle *iocu*-tarkenteelle. Voisi ajatella, että referentiaalisissa yhteyksissä *iocu* ei yhtä herkästi vastaa artikkelia, koska tällöin puhutaan jostain vähintään potentiaalisesti olemassaolevasta, jolloin epäspesifisyyden merkitseminen erikseen on mielekkäämpää.

Tähän mennessä olen tarkastellut, millaisissa yhteyksissä epämääräisiä tarkenteita WT:ssa esiintyy. Seuraavassa alaluvussa tutkin, milloin Agricola ei käytä tarkennetta *yxi* tai *iocu*, vaikka yksi tai useampi lähtökieli tarjoaisi siihen mallin.

5.3 Epämääräisen tarkenteen mahdolliset paikat

Aineistossani on 19 tapausta, joissa vähintään yksi germaaninen käänös antaisi Agricolalle mallin käyttää epämääräistä tarkennetta NP:n yhteydessä, mutta hän jättää sen pois. Tarkenteen käytön takana oli aina lähtökielen malli, mutta poisjättötapauksissa Agricolan käännöstä ei voi aina yhdistää artikkelittomaan pohjatekstiin (tarkoittaa useimmiten latinalaista, mutta toisinaan myös ruotsalaista). Näin ollen toinen selitystapani, viittausten tyyppien tarkasteleminen, käy erityisen kiintoisaksi.

Käsittelen ensin evankeliumitekstistä löytyneet tapaukset. Agricola käytti evankeliumissa tarkennetta *yxi* vain spesifeissä viittauksissa. Vastaavasti yhdestäkään epämääräisestä spesifistä viittauksesta ei puutu tarkennetta, joten lähdän liikkeelle

¹⁵ Tarkiaainen lainaa kyseistä Joelin lukua laajemmin ja sanoo käännöksen perustuvan Lutherin Raamattuun (1985: 247). Lähtötekstejä Tarkiaainen ei esitä, joten tarkastin NP:n vastineet itse. Vulgatassa on *hortus voluptatis*, Lutherilla *ein Lustgarte* ja GVB:issä *en lustgård*. Tarkempaa lähtökielianaalyysejä en ole tehnyt tästä kohdasta enkä mainitusta Jeremian jakeesta.

epäspesifeistä. Esimerkin 13 erokirja ei ole tietty esine, vaan mikä tahansa kuvausta vastaava entiteetti.

13) WT Nin he sanoit henelle, Mixi sis Moses käski anda **eroitus kirian**, ia sen ylenanda (Matt. 19:7)

NT Thå sadhe the til honom, Hwi bödh thå Moses giffua **åtskilielse breff** och öffuergeffua henne

GVB Tå sadhe the til honom, Hwj bödh tå Moses giffua **Skiliobreff**, och offuergiffua henne?

L Da sprachen sie, Warumb hat denn Moses geboten, **einen Scheidebrieff** zu geben, vnd sich von jr zu scheiden

V dicunt illi quid ergo Moses mandavit dari **libellum repudii** et dimittere

E Dicunt illi, cur ergo Moses jussit dare **libellum repudii**, ac dimittere eam

Verbi *käski* voi tulla joko ruotsalaisista tai latinalaisista käännöksistä (*bödh*, *mandavit*, *jussit*), Lutherin *hat geboten* merkitsee 'salli'. Agricolan *anda* on aktiivin infinitiivissä Erasmuksen ja germaanisten kielten malliin (*giffua*, *geben*, *dare*), Vulgatassa on passiivi (*dari*). Jatko *sen ylenanda* on ruotsista (*offuergiffua henne*). Agricola on lähimpänä ruotsalaisia käännöksiä, mikä selittää tarkenteen puuttumista.

Esimerkissä 14 lähtökieltä ei voi määrittää. Viittaus on edellisen esimerkin tapaan epäspesifi, ja kohdistuu naishenkilöön.

14) WT cukaikenens hylke henen emändens mwtoin quin horudhen tehden, ia naipi **toisen**, hen teke horin (Matt. 19:9)

NT hwar och en som skil sina hustru j frå sigh, vtan för hoor skul, och tagher **ena andra**, han gör hoor

GVB Hwar som skil sina hustru jfrå sigh (vthan för hoor skul) och tagher **ena andra**, han gör hoor

L Wer sich von seinem Weibe scheidet (Es sey denn vmb der Hurerey willen) vnd freiet **en andere**, Der bricht die Ehe

V quicumque dimiserit uxorem suam nisi ob fornicationem et **aliam** duxerit moechatur

E quicumque repudiaverit uxorem suam, nisi ob stuprum, & **aliam** duxerit, is committit adulterium

Agricolan *naipi* tulee joko Lutherilta tai latinasta, ruotsin *tagha* merkitsee 'ottaa'. Ilmisubjektille *hen* löytyy vastine kaikista lähtöteksteistä paitsi Vulgatasta. Luther ja Erasmus ovat Agricolan käännöksen lähimmät esikuvat.

Esimerkissä 15 tarkasteltavalla NP:llä viitataan epäspesifisti edellisten tapaan.

15) WT Mutta ioca pahendapi yhden neiste pienimist, iotca minun päleni wskouat, Parambi henen olis, että **Myllyn kiwi** ripustetaisin henen caulans, ia wpotetaisin meren syueyteen (Matt. 18:6)

GVB/NT Men hwilken som förarghar en aff thessa ringasta som troo på migh, honom wore bättre, at **en quernsteen** wore bunden widh hans halsz, och han senktes (NT och senktes) j haffzens diwp

L Wer aber ergert dieser Geringsten einen, die an mich gleuben, Dem were besser, das **ein Mülstein** an seinen Hals gehenget würde, vnd erseufft würde im Meer, da es am tieffesten ist

V qui autem scandalizaverit unum de pusillis istis qui in me credunt expedit ei ut suspendatur **mola asinaria** in collo eius et demergatur in profundum maris

E Qui autem offenderit unum de pusillis istis, qui in me credunt, expedit ei ut suspendatur **mola asinaria** in collum ejus, ac demergatur in profundum maris

Agricolan NP *Myllyn kiwi* on germaanisten vastineiden tavoin pelkistetympi kuin latinan ilmaus *mola asinaria*, joka merkitsee aasin pyörittämää myllynkiveä. Ruotsalaisten käännösten verbi *bunden* merkitsee 'sitoa', joten Agricola seuraa ennemmin Lutheria ja latinalaisia tekstejä kääntämällä *ripustetaisin*. Päälauseen komparatiivi *Parambi henen olis* vastaa germaania käännöksiä, latinalaisten tekstien käyttämä *expedit ei* kääntyisi esimerkiksi 'häntä hyödyttäisi'. Agricolan lähin esikuva on Luther, mutta tästä huolimatta tarkenne puuttuu.

Evankeliumin geneerisissä viittauksissa Agricolan malliksi hahmottuu tarkenteeton teksti. Esimerkin 16 lausuma on geneerinen: ajasta, paikasta ja yksilöistä riippumaton. Tarkastelen siitä kolmea viittausta, jotka germaaniset lähtötekstit varustavat epämääräisillä artikkeleilla.

16) WT Ja taas sanon mine teille, Keuiämbi¹⁶ on **Camelin neulan silmen** lepitze kieudhe, quin **rickan** Jumalan waldakundaan siselkieudhe (Matt. 19:24)

NT Och ytermera sägher iach idher, Thet är lettaren **en cameel** gå genom **it nålssögha**, än **en rikan** komma j gudzrike

GVB Och ytermera sägher iagh idher, Thet är lettare, at **en Cameel** gåår genom **itt nålssögha**, än at **en rijk** kommer j Gudz Rike

¹⁶ Agricolan *keuiämbi* on käypä vastine sekä germaanisille *lettaren*, *leichter* että latinan sanalle *facilius*, sillä viimeksimainitun ilmeisin nykykielen käännösvastine *helppo* esiintyy vanhassa kirjasuomessa vasta 1700-luvun puolella. Keveän yksi merkitys on puolestaan ollut 'helppo, vaivaton' (VKS s.v. *keveä* 3).

L Vnd weiter sage ich euch, Es ist leichter, das **ein Kamel** durch **ein Nadel öhre** gehe, Denn das **ein Reicher** ins reich Gottes kome

E/V Et iterum dico vobis, Facilius est **camelum** per **foramen acus** transire, quam **divitem** in regnum Dei ingredi (V intrare in regnum caelorum)

Agricolan infiniittien (*kieudhe, siselkieudhe*) esikuvia ovat latinalaiset käännökset ja niihin liittyvä NT; GVB ja Luther käyttävät *että*-lauseita. Infinitiivien sijoittaminen adverbiaalın jälkeen on Erasmusın mukainen ratkaisu. NT eroaa Agricolasta ja latinalaisista käännöksistä käyttämällä muodollista subjektia *thet* muiden germaanisten tekstien tapaan. Yhdysverbin *siselkieudhe* ilmeiset mallit ovat latinan verbit *intro* ja *ingredior*, kun taas germaanisten verbien merkitys on yksinkertaisesti 'tulla'. Vulgata puhuu *taivaittein*, Erasmus ja germaaniset tekstit *Jumalan valtakunnasta*. Erasmus näyttäisi olevan vahvin ehdokas kohdan käännösmalliksi, ja tarkenteettomuus seuraa siitä.

Toinen esimerkki evankeliumin geneerisistä viittauksista on esimerkki 17. Kyseessä on yleinen sääntö, ja mieheen viitataan geneerisesti.

17) WT Ja sanoı, Sentäden loopu **mies** isestens ia eitestens, ia kijniteten emändehens (Matt. 19:5)

GVB/NT Och sadhe, För then skul skal **man** offuergiffua fadher och modher, och bliffua när sinne hustru

L Vnd sprach, Darumb wird **ein Mensch** Vater vnd Mutter lassen, vnd an seinem Weibe hangen

V et dixit propter hoc dimittet **homo** patrem et matrem et adherebit uxori suae

E Et dixit, Propterea deseret **homo** patrem & matrem, & agglutinabitur uxori suae

Sana *mies* on ruotsalaisten käännösten mukainen, Lutherin *Mensch* ja latinan *homo* kääntyisivät Agricolalla *inhiminen*. Verbin *loopu* sijoittaminen ennen subjektia sekä apuverbin puuttuminen on yhdistettävissä latinan vaikutukseen. Agricolan mallina on ollut ruotsi tai latina, mikä selittää hänen käännöksensä tarkenteettomuutta.

Esimerkin 18 NP:llä ei viitata, vaan huomio kiinnittyy kuvaukseen: miehen olemukseen tai olennaisiin ominaisuuksiin.

18) WT Ettekö te lukenuuat että ioca alghusta Inhimisen teki, **miehen** ia waimon hen heiden teki (Matt. 19:4)

GVB/NT Haffuen j icke läsit, At then som giorde menniskiona aff begynnelsen, **man** och quinno giorde han them

L Habt jr nicht gelesen, Das, der im anfrage den Menschen gemacht hat, der macht, das **ein Man** vnd Weib sein solt

V non legistis quia qui fecit ab initio **masculum** et feminam fecit eos

E An non legistis, quod is qui fecit ab initio, **masculum** & foeminam fecit eos

Agricolan malli ei ole Luther, jolla on muista käännöksistä poikkeava muotoilu 'hän teki, että heidän pitää oleman mies ja nainen'. Latinalaisista käännöksistä puuttuu Agricolan *Inhimisen* vastine, joten lähin malli ovat ruotsalaiset tekstit ja ne selittävät tarkenteettomuutta.

Esimerkistä 19 tarkasteltava NP on myös epäreferentiaalinen.

19) WT Ellei hen Seurakunda cwle, Nin pidhe hende ninquin **Pacana** ia Publicani (Matt. 18:17)

GVB/NT Hörer han icke Församlingena (NT kyrkiona), så hålt honom såsom **en Hedhning** och Publican

L Höret er die Gemeine nicht, So halt jn als **einen Heiden** vnd Zölner

V si autem et ecclesiam non audierit sit tibi sicut **ethnicus** et publicanus

E quod si ecclesiam non audierit, sit tibi velut **ethnicus** & publicanus

Agricola on kääntänyt germaanisen mallin mukaan *pidhe* (halt), latinalaisia tekstejä vastaisi ennemmin *olkoon (hän) sinulle*. Näin ollen Agricola on jättänyt tarkenteen pois vastoin ilmeisiä mallejaan. Huomautettakoon, että esimerkissä 19 on potentiaalinen paikka tarkenteelle *iocu*. Tällaiset vertailukohtaa ilmaisevat epäreferentiaaliset NP:t ovat juuri se ympäristö, jossa Agricola näyttää käyttävän *iocu*-tarkennetta germaanisten kielten epämääräisen artikkelin vastineena (ks. luku 5.2).

Yhteenvetona epämääräisten tarkenteiden käytöstä evankeliumissa todettakoon seuraavaa: Agricola käyttää tarkennetta *yxi* spesifeissä ensimmäinnoissa, joiden tarkoitteet mainitaan uudestaan. Kummassakin tapauksessa lähin lähtökieli oli germaaninen. Ainoan *iocu*-tapauksen lähintä pohjatekstiä ei pystynyt määrittämään. Ruotsin artikkeli esikuvana ei ollut poissuljettu vaihtoehto, mutta yhtä hyvin tarkenteen takana saattoi olla saksan tai latinan indefiniittipronomini. Tämä oli ainoa epäspesifi viittaus, joka evankeliumissa merkittiin tarkenteella, muuten tarkenne puuttuu niin epäspesifin erityisreferenssin tapauksista kuin geneerisistä viittauksista ja epäreferentiaalisista NP:istä. Useimmiten tämä on seurausta lähimmän lähtökielen seuraamisesta, mutta

kahdesti Agricola jättää tarkenteen pois vastoin ilmeisimmän pohjatekstinsä mallia (esimerkit 15 ja 19).

Kirjeessä epämääräinen tarkenne oli läsnä huomattavasti useammin kuin evankeliumissa. Kääntöpuoli on, että se jää pois harvemmin kuin evankeliumissa. Tapauksia on vain viisi. Joukossa on evankeliumitekstistä poiketen myös spesifi viittaus, joka on esimerkkinä 20. Todistus on tietty puhetapahtuma tietyssä tilanteessa, Jeesuksen sanat Pilatukselle.

20) WT Mine kesken sinua Jumalan casuon edes, ioca caiki cappalet eleuexi tekepi, ia Christusen Jesusen edes, ioca Pontiusen Pilatusen alla tunnusti **hyuen Todhistoxen** (1. Tim. 6:13)

GVB/NT Jagh biudher tigh för Gudhi, som all ting gör leffuande (NT lijffactugh), och för Christo Jesu, som vnder Pontio Pilato betyghat haffuer **een godh bekennelse**

L Jch gebiete dir fur Gott, der alle ding lebendig machet, vnd fur Christo Jhesu, der vnter Pontio Pilato bezeuet hat **ein gut Bekentnis**

V praecipio tibi coram Deo qui vivificat omnia et Christo Iesu qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato **bonam confessionem**

E Praecipio tibi in conspectu Dei, qui vivificat omnia, & Jesu Christi, qui testatam fecit sub Pontio Pilato **bonam professionem**

Liittäisin verbin *tunnusti* ennemmin germaanisten kielten liittomuotoon (*betyghat haffuer, bezeuet hat*) kuin latinan ilmaukseen, jossa on nomini ja verbi. Järjestys adverbiaali – verbi osoittaa myös germaanista mallia, joten Agricola on jättänyt tarkenteen pois vastoin lähimpien lähtötekstiensä mallia. Kaikki muut aineistoni epämääräiset spesifit viittaukset on merkitty tarkenteella, joten esimerkkiä 20 voi pitää poikkeuksena. Evankeliumin esittelyrakenteessa esiintyvistä tarkenteellisista viittauksista (esimerkit 1 ja 2) käsiteltävä tapaus eroaa olennaisesti: NP:n tarkoite ei ole tässä toimija vaan verbaalinen teko, eikä tarkoitteesta puhumista jatketa. Sille, että kirjeen toinen spesifi viittaus (esim. 3) on merkitty tarkenteella mutta tätä ei, en ole löytänyt laadullista selitystä.

Esimerkin 21 viittaus on epäspesifi. Paavali ei puhu tietystä leskestä tai todistuksesta, vaan luettelee ehtoja, jotka avustettavien listalle hyväksyttävän on täytettävä.

21) WT Ele salli iocu Leski wloswalitta noorembi quin Cusikymmende ajastaica, Joca on ollut ydhen Mieden Emende, iolla ombi **todhistos** hyuiste töiste (1. Tim. 5:9–10)

NT Lät ingen änkia vthwelias yngre än sextiyo år, then som haffuer warit eens mandz hustru, och then aff menniskioner **witnesbyrd** haffuer om godha gerningar

GVB Lät inga änkiö vthwelias yngre än sextiyo åår, then som haffuer warit eens manz hustru, och **witnesbyrd** haffuer om godha gerningar

L Las keine Widwe erwelet werden vnter sechzig jaren, vnd die da gewesen sey eines Mannes weib, vnd die **ein zeugnis** habe guter werck

V vidua eligatur non minus sexaginta annorum quae fuerit unius viri uxor in operibus bonis **testimonium** habens

E Vidua allegatur, non minor annis sexaginta, quae fuerit unius viri uxor, In operibus bonis hominum **testimonio**, comprobata

Finiittinen *ombi* on germaanisten käännösten mukainen, latinalaiset tekstit käyttävät partisiippeja. Erasmus ja NT tarkentavat, että kyse on ihmisten todistuksesta, mutta Agricola ei seuraa tätä ratkaisua. Lausekkeen *hyuiste töiste* elatiivi yhdistyy luontevimmin ruotsin prepositioon *om*. Latinaan Agricolan käännöksessä voi liittää germaanisten kielten suosittelman konjunktion *ja* puuttumisen. Useimmissa kohdissa Agricolan käännös on yhdistettävissä GVB:iin. Tarkenteen puuttuminen korreloi tämän kanssa.

Esimerkissä 22 viittaus on vastaavasti epäspesifi, mutta lähtökieli ei selitä tarkenteen puuttumista.

22) WT Ette he hyue tekisit, ia Rickaxi tulisit hyuiste töiste, olisit kerckeet andamahan, kernasti auulliset olisit, tauaroitzisit itzellens **hyuen Perustoxen** edespein (1. Tim. 6:18–19)

NT ath the göra wäl, och rike warda på godha gerningar, gerna geffuandes, gerna vntsetiandes, sammansankandes sigh sielffuom **en goodh grund** framdeler

GVB at the göra wel, och rijke warda på godha gerningar, gerna giffua, äro oförtrötne, sammansamka sigh sielffuom **en godh grund** framdeles

L Das sie gutes thun, Reich werden an guten wercken, gerne geben, behülflich seien, schatzsamlen jnen selbs **einen guten grund** auffz zukünfftige

V bene agere divites fieri in operibus bonis facile tribuere communicare thesaurizare sibi **fundamentum bonum** in futurum

E Ut bene faciant, ut divites sint operibus bonis, ut faciles sint ad impartendum, libenter communicantes, Recondentes sibiipsis **fundamentum bonum** in posterum

Agricolalla on GVB:in ja Lutherin malliin yksinomaan monikon 3. persoonan muotoja, Erasmuksella ja NT:ssa sekä 3. persoonan muotoja että partisiippejä, Vulgatassa ainoastaan infinitiivejä. Agricolan verbin *tauaroitzisit* takana on ilmeisesti Lutherin *schatzsamlen* tai Vulgatan käyttämä kreikkalaisperäinen *thesaurizare*, muiden pohja-

tekstien verbeissä ei ole elementtiä, jonka voisi yhdistää verbin kantasanaan *tavara*. *Edespein* on ruotsalaista vaikutusta, Lutherin ja latinalaisten käännösten ilmaisut kääntyisivät ennemmin *tuleva(isuus)*. Agricola on lähellä sekä GVB:iä ja Lutheria, mutta eroaa kummastakin. Joka tapauksessa WT:n käännös näyttäisi pohjautuvan lähtötekstiin, jossa on artikkeli, joten Agricola jättää tarkenteen pois vastoin malliaan.

Esimerkin 23 viittaus on geneerinen. Paavali antaa Timoteukselle ohjeita pappeihin suhtautumisesta.

23) WT Ele salli **Papin** watan ychten Cannet ilman cachta eli colme Todhistusta (1. Tim. 5:19)

NT Tilstädh ingen claghamål emoot **åldersmannen**, vtan tw eller try witne

GVB Tilstädh ingen klaghomål emoot **en Prest**, vthan medh tw eller try witne

L Wider **einen Eltesten** nim keine Klage auff, ausser zweien oder dreien Zeugen

E/V Adversus **presbyterum** accusationem ne admiseris (V noli recipere), nisi sub duobus aut (V et) tribus testibus

Sanavalinta *pappi* on GVB:n ja latinan mukainen, NT ja Luther puhuvat vanhimmista. Erasmusken *admitto* on lähin vastine Agricolan verbille *sallia*. Ruotsin verbin *tilstå* merkitys on 'tunnustaa, hyväksyä', Lutherin *aufnehmen* ja Vulgatan *recipio* merkitsevät 'ottaa vastaan'. Näin ollen sanoisin, että Agricola on lähinnä Erasmusta. Tarkenteen puuttuminen on todennäköisimmän esikuvan mukaista.

Esimerkin 24 NP:llä *Ise* ei viitata mihinkään tarkoitteeseen. Olennaista ovat isälle tyypilliset ominaisuudet ja miten ne omaavaan henkilöön tulee suhtautua.

24) WT Site wanha ele hartasti rangaitze, Waan mana hende ninquin **Ise**. (1. Tim. 5:1)

NT Then gambla skull tu icke straffa, vtan förmana honom som **en fadher**

GVB Then gamla skalt tu icke hårdeligha straffa, vthan förmana såsom **en fadher**

L Ejnen Alten schelte nicht, sondern ermane jn als **einen vater**

V senioem ne increpaveris sed obsecra ut **patrem**

E Senioreem ne saevius objurges, sed adhortare ut **patrem**

Agricolalla on objektina pronomini *hende* NT:n ja Lutherin malliin. Verbi *mana* vaikuttaisi olevan germaaninen laina, jollaiset *Rucouskiriaa* analysoinut Heininen (1999) yhdistää aina germaaniseen vaikutukseen. Voi toisaalta kysyä, mitä muutakaan sanaa

Agricola olisi käyttänyt, ainakaan *kehottaa* ei kuulu hänen sanavarastoonsa (VKS s.v. *kehottaa*). Agricolan käännös yhdistyy siis lähinnä NT:n ja Lutheriin, mutta tarkenne puuttuu.

Kirjeen epämääräisistä viittauksista voidaan todeta seuraavaa: tarkenne *ysi* esiintyy niin spesifeissä, epäspesifeissä kuin geneerisissä viittauksissa ja lisäksi epäreferentiaalisissa yhteyksissä, *iocu* epäspesifin erityisreferenssin sekä epäreferentiaalisissa tapauksissa. Tarkenteen läsnäolotapauksissa Agricolan malliksi hahmottuu joko germaaninen teksti tai lähimmän lähtötekstin määrittäminen on mahdotonta. Tarkenne voi jäädä pois kaikenkertymissä tapauksissa, myös spesifin viittauksen yhteydessä ja vieläpä vastoin lähimmän lähtötekstin mallia. Kaksi viidestä puuttumistapauksesta selittyy lähtökielen mallilla, kolmessa Agricola jättää tarkenteen pois vastoin ilmeisintä esikuvaansa. Agricolan epämääräisten tarkenteiden käytölle kirjeessä ei ole mahdollista tämän aineiston pohjalta hahmottaa selkeää linjaa toisin kuin evankeliumissa, jossa tarkenne *ysi* on läsnä spesifeissä viittauksissa ja jää muista pois. Vertailujeni perusteella evankeliumissa viittauksen tyyppi on siis vähintään yhtä keskeinen tarkenteenkäyttöä selittävä tekijä kuin lähtötekstien malli, kun taas kirjeen kohdalla tällaisia yleistyksiä ei voi tehdä.

6 Määräinen tarkenne *se*

Tässä luvussa selvitän, miten Agricola käyttää määräistä tarkennetta *se*. Paitsi NP:n tarkenteena, *se* esiintyy Agricolalla demonstratiivi- ja persoonapronominina¹⁷, muodollisena subjektina, relatiivilauseen tukipronominina sekä partikkelina:

Demonstratiivipronomini: *Mwtomadhen Inhimisten synnit ouat iulki, ette me ne ennen domita taidhama* (1. Tim. 5: 24)

Persoonapronomini: *Silloin cutzui henen Herrans sen eteens ia sanoi henelle, Sine paha paluelia* (Matt. 18:32)

¹⁷ Tätä en olisi huomannut, ellen olisi kiinnittänyt huomiota Heinisen (1999: 154) aineiston esimerkkiin: *Mutta Judith se Merarin Tyter, ombi henen cauniudhens cansa, sen* [Holoferneen] *alendanut* (Judit 16:8 *Rucouskiriassa*). Tarkemmin katsottuna omastakin aineistosta löytyi pari tapausta, jotka ovat tulkittavissa persoonapronomineiksi.

Muodollinen subjekti: *Ja se tapactui, Coska Jesus oli teuttenyt näme puheet, poislexi hen Galileast, ia tuli Judean maan raioille sillepolel Jordanin* (Matt. 19:1)

Tukipronomini: *O Timothee, ketke se quin sinun taghas pandu on* (1. Tim. 6:20)

Tarkenne: *Nin armachti Herra sen paluelian päle, ia pästi henen* (Matt. 18:27)

Partikkeli: *olcohot site enemin cwliaiset, ette he vskoliset ouat, ia rackahat, ia osaliset hyuisse töisse* (1. Tim. 6:2)

Tarkennetapauksista toiset ovat artikkelimaisempia kuin toiset, mutta tarkkaa rajaa demonstratiivitarkenteen ja määräisen artikkelin välille on vaikeampi vetää kuin numeraalin ja epämääräisen artikkelin, joten tarkastelen kaikkia *se*-tarkennetapauksia samanarvoisina.

Määräinen tarkenne on Agricolalla yleisempi kuin epämääräiset *ysi* ja *iocu* yhteensä. Taulukkoon 2. on koottu tarkenteiden määrä WT:ssa ja vastaavissa lähtötekstien kohdissa esiintyvien artikkelien ja tarkenteiden määrä.

	WT	NT	GVB	L	V	E
Matt.	14	9	11	14	4	6
1. Tim.	21	12	13	17	1	2

Taulukko 2. Agricolan määräisen tarkenteen ja vastaavissa kohdin esiintyvien lähtökielisten vastineiden määrät kirjoittain

Lukemista näkee, että evankeliumissa Agricolan tarkennetta vastaa artikkeli kaikissa germaanisissa teksteissä kahdessa kolmasosassa tapauksia ja lähes kolmanneksessa myös latinan demonstratiivi. Kirjeessä Agricolan tarkenteenkäyttö on itsenäisempää, germaanisten kielten yhteinen malli on mahdollinen vain puolessa tapauksista.

6.1 Tarkenne läsnä

Määräiseen tarkenteeseen liittyvien esimerkkien suuren määrän vuoksi käsittelen sekä läsnäolo- että puuttumistapauksista ensin evankeliumista löytyvät esimerkit omissa alaluvuissaan ja sitten kirjeen esimerkit vastaavasti. Mielestäni Agricolan tarkenteenkäytön erot erityyppisissä teksteissä ja eri puolilla WT:ta hahmottuvat näin parhaiten. Olen

järjestänyt esimerkit lukujen sisällä samalla periaattella kuin edellä epämääräisiä tarkenteita tarkastellessani, siis etenen spesifeistä viittauksista epäspesifien kautta geneerisiin ja epäreferentiaalisiin tapauksiin.

6.1.1 Evankeliumin tarkenteet

Koska aloitan spesifeistä viittauksista, joista artikkelin kieliopillistuminen lähtee, on luonnollista, että ensimmäisenä käsittelyyn tulevat tapaukset, joissa tarkasteltava NP on merkitty kaikissa käänöksissä eksplisiittisesti tunnistettavaksi, germaanisissa teksteissä määrällällä artikkelilla, latinassa ja Agricolalla demonstratiivitarkenteella. Agricolalla ei ole ollut mallia, joka olisi antanut syyn jättää tarkenteen pois, eikä aineistossani olekaan yhtään tapausta, jossa kaikissa lähtöteksteissä olisi artikkeli tai tarkenne, mutta WT:sta se puuttuisi.

Esimerkissä 25 tarkenne on demonstratiivimaisempi kuin missään muussa aineistoni tapauksessa. Tällaisissa yhteyksissä tarkenne tai genetiivimäärite, jolla ajan abstraktista käsitteestä rajataan tietty hetki, on pakollinen niin suomessa kuin lähtökielellä, muuten ilmaisussa ei olisi järkeä. Tässä tapauksessa tapahtumahetki suhteutetaan edeltäviin tapahtumiin, niiden kanssa samanaikaiseksi tai välittömästi seuraavaksi.

25) WT **Sihen aican** edheskeuit Opetuslapset Jesusen tyge, sanoden, Cuca on sis se swurin Taiuan waldakunnas (Matt. 18:1)

GVB/NT **J then tijdhen**, gingo Läriunganar til Jesum, och sadhe, Hwilken är then störste j Himmelriket

L **Zu der selbigen Stunde** tratten die Jünger zu Jhesu, vnd sprachen, Wer ist doch der Grössest im Himelreich

V **in illa hora** accesserunt discipuli ad Iesum dicentes quis putas maior est in regno caelorum

E **In illo tempore** accesserunt discipuli ad Jesum, dicentes, Quis maximus est in regno coelorum

Agricolan sanaa *aican* vastaavat ruotsalaisten käännösten ja Erasmusen *tijdh* ja *tempus*, Lutherin ja Vulgatan käyttämät sanat kääntyisivät *hetki*. Lisäksi Lutherin NP eroaa muista ylimääräisellä sanalla *selbigen*.¹⁸ Agricolan esikuvat ovat ruotsalaiset

¹⁸ Luther käyttää artikkelin lisäksi sanaa *selbigen* myös kahdessa muussa kohdassa, jossa latinassa on demonstratiivitarkenne. Kirjoittaessaan pikkusanoista, joita Agricola on muiden

käännökset ja Erasmus, mutta koska tarkenne on pakollinen, ei ole mielekästä yhdistää sen käyttöä lähimpiin lähtöteksteihin.

Muut tapaukset, joissa kaikissa lähtökielissä on Agricolan tarkennetta vastaava elementti, ovat anaforisia viittauksia. Esimerkki 26 on Jeesuksen vertauksesta, jossa kerrotaan armottomasta palvelijasta. Palvelija, vertauksen päähenkilö, on esitelty edellä itsenäisellä indefiniittipronominilla *yxi* ja sen lähtökielisillä vastineilla: *tuli yxi henen [kuninkaan] eteens, ioca oli henen welca kymenen tuhatta leiuisket*. Esimerkistä 26 tarkasteltava NP on esittelyn jälkeen ensimmäinen viittaus palvelijaan. Tarkenne *se* osoittaa, että tarkoite on tunnistettava. Vertauksessa on toistaiseksi esiintynyt vain kuningas ja joku, joka on tullut hänen eteensä. *Palvelija* varmistaa, ettei kyse voi olla kuninkaasta, ja tarkenne *sen*, että kyse on oltava siitä toisesta henkilöstä, joka on mainittu, viitekehuksesta ei löydy muita.

26) WT Nin **se paluelia** mahanlangesi, ia rucoli hende sanoden, Herra, Ole kersiuainen minun cansani (Matt. 18:26)

GVB/NT Tå föll **then tienaren** nedh, och tilbadh honom, och sadhe, Herre, haff tolamoodh medh migh

L Da fiel **der Knecht** nider, vnd betet jn an, vnd sprach, Herr, Habe gedult mit mir

V procidens autem **servus ille** orabat eum dicens patientiam habe in me

E Procidens autem **servus ille** adorabat eum, dicens, Domine, esto patiens erga me

Agricola on valinnut mallikseen germaanisten kielten analyttisen rakenteen latinalaisten infiniittisen verbimuodon (*procidens*) sijasta. Myös WT:n konjunktio *nin* vastaa paremmin germaanista *thå/da* 'silloin, sitten' kuin Vulgatan ja Erasmusuksen käyttämää *autem* 'mutta'. Agricolan esikuvia ovat siis olleet germaaniset käännökset. Tarkenne on todennäköisesti seurausta tästä, mutta olisi läsnä, vaikka lähtöteksti olisi jokin muukin.

UT:n kääntäjien tapaan lisännyt tai jättänyt pois melko itsenäisesti, Itkonen-Kaila mainitsee myös sanan *sama* (1997:50). Oletan, että jos Agricola käyttää ylimääräistä sanaa *sama*, hän seuraa nimenomaan Lutheria, jonka väitän useimmissa tapauksissa olevan sanan alkuperäinen lisääjä. Agricolan tekstissä sana vaikuttaa täysin ylimääräiseltä, mutta Lutherilla näin ei välttämättä ole: koska latinan vapaaehtoinen demonstratiivi on painokkaampi kuin saksan pakollinen artikkeli, saman efektin saadakseen Lutherin on lisättävä lausekkeeseen jotain, ja *selbe* sopii etenkin anaforisiin viittauksiin hyvin. Hypoteesiani tukee Heinisen (1999: 227) kommentoitu tapaus, jossa Agricolan sanaparin *sen saman* ilmeinen malli on Lutherin *dasselbige*.

Palvelijaan viitataan leksikaalisesti vielä kahdesti, ja molemmat viittaukset on varustettu tarkenteella kaikissa käännöksissä. Lutherilla on lisänä sana *selbe*. Esimerkkinä 27 on näistä viittauksista jälkimmäinen.

27) WT Nin **se paluelia** wlgosmeni, ia leysi yhden henen cansapaluelioistans, ioca oli henen welca sata penningit (Matt. 18:28)

GVB/NT Tå gick **then tienaren** vth, och fann en aff sina medhtienare, som honom war skyldigh (NT skyldogher) hundradhe penningar

L Da gieng **der selbe Knecht** hinaus, vnd fand einen seiner Mitknechte, der war jm hundred Grosschen schuldig

E/V Egressus vero (V autem) **servus ille**, invenit unum de conservis suis, qui debebat sibi (V ei) centum denarios

Agricola seuraa tässäkin germaanisten kielten lauserakennetta, latinassa on partisiippiappositio (*egressus*). Partikkeli *nin* yhdistyy ennemmin germaanisiin kuin latinalaisiin teksteihin, vastineet ovat samat kuin esimerkissä 26. Lutherista Agricola eroaa jättämällä sanan *selbe* kääntämättä, joten kohdan todennäköisin pohjateksti ovat ruotsalaiset käännökset.

Myös muissa kohdin Agricola varustaa anaforisen viittauksen episodin päähenkilöön tarkenteella. Esimerkki 28 on vertauksesta, jossa kerrotaan eksyneestä lampaasta. Tarkasteltavan NP:n tarkoite on laumasta eksynyt lammas, joka on edellä esitelty indefiniittipronominilla *yni*, siis samoin kuin edellä mainitun vertauksen palvelija.

28) WT Eikö hen iätäis ne yhdexenkymmend ia yhdexen mähgillen, ia menis, ia etzeis **site exynyttä** (Matt. 18:12)

GVB/NT Offuergiffuer hon icke the niyo och niyotiyo på berghen, och gåår bortt och söker effter **thet som foor wildt**

L Lesst er nicht die neun vnd neunzig auff den Bergen, gehet hin, vnd suchet **das verirrete**

V nonne relinquet nonaginta novem in montibus et vadit quaerere **eam quae erravit**

E nonne relictis nonaginta novem in montibus, vadit & quaerit **eam quae erraverat**

Agricolan tarkenteellisen NP:n ilmeinen esikuva on Luther, sillä muissa pohjateksteissä eksyneeseen lampaaseen viitataan relatiivilauseen määrittämällä demonstratiivipronominilla.

Agricola käyttää anaforisissa viittauksissa tarkennetta myös vastoin ilmeisimmän pohjatekstinsä mallia. Esimerkki 29 on episodista, jossa nuori mies kysyy Jeesukselta, miten tulisi osalliseksi iankaikkisesta elämästä. Mies on tuotu narratiiviin pronomiinilla *yxi*, minkä jälkeen häneen on viitattu kahdesti persoonapronominilla. Ensimmäinen leksikaalinen maininta saa tarkenteen.

29) WT Sanoi henelle **se nooricainen**, caiki näme mine pidhin minun noorudhestan, mite wiele minun pwtthu (Matt. 19:20)

NT Thå sadhe **vngemannen** till honom, Alt thetta haffuer iach hollit aff min vngdom, Huad fattas mich mera

GVB Tå sadhe **then vnge mannen** til honom, Alt thetta haffuer iagh hållet aff min vngdom, Hwadh fattas migh än nu

L Da sprach **der Jüngling** zu jm, Das habe ich alles gehalten von meiner Jugent auff, Was feilet mir noch

V dicit illi **adolescens** omnia haec custodivi quid adhuc mihi deest

E Dicit illi **adolescens**, Omnia haec servavi a juventute mea, quid adhuc mihi deest

Agricolan sanajärjestys, jossa puheen vastaanottajan ilmaiseva adverbialia edeltää subjektia, on latinalaisten käännösten mukainen. Agricolalla ei myöskään ole vastinetta germaanisten käännösten adverbille *thå/da*. Ilmeisin malli ovat ovat tarkenteettomat latinalaiset tekstit, ja Agricola on lisännyt tarkenteen itsenäisesti.

Tutkimassani evankeliumikatkelmassa on siis kolme viittausketjua, joissa episodin keskeinen olento esitellään pronomiinilla *yxi*, minkä jälkeen leksikaaliset viittaukset tarkoitteeseen on varustettu tarkenteella, yhdessä tapauksessa vastoin ilmeisintä lähtötekstiä. Muita vastaavia episodeja ei ole, joten Agricola toimii tällaisissa viittausketjuissa melko johdonmukaisesti. Poikkeuksena toinen leksikaalinen viittaus esimerkin 29 nuorukaiseen on tarkenteeton (ks. myöhemmin esimerkki 47).

Viimeinen anaforisiksi katsomani tarkenteellinen viittaus on samasta vertauksesta kuin esimerkit 26 ja 27. Esimerkissä 30 mainittu velka on tietty, se jonka palvelija oli kuninkaalleen velkaa. Tarkoite on mainittu aiemmin narratiivissa (esimerkki 51), esimerkki 30 on puolestaan referaatti kuninkaan puheesta. Vaikka vertauksen henkilö ei voi olla tietoinen kertojan sanomisista, evankeliumitekstissä katson viittauksen olevan anaforinen.

30) WT Sine paha paluelia, **caiken sen welgan** mine sinun andexiannoin ettes minua rucoilit (Matt. 18:32)

GVB/NT Tu skalckachtighe tienare, **alt thet tu skyldigh wast**, gaff iagh tigh til, ty (NT ty ath) tu badh migh

L Du Schalckknecht, **Alle diese Schuld** habe ich dir erlassen, die weil du mich batest

V serve nequam **omne debitum** dimisi tibi quoniam rogasti me

E Serve sceleste, **totum debitum illud** remisisti tibi, quum obsecrasses me

Agricolan NP on peräisin Lutherilta tai latinalaisista käännöksistä, sillä ruotsalaiset lähtötekstit käyttävät relatiivilauseita tukipronomineineen. Ilmisubjektin *mine* voisi hyvin jättää suomessa pois, joten katson sen läsnäolon olevan germaanista vaikutusta. Latinassa ja ruotsissa verbi edeltää anteeksiannon kohteen ilmaisevaa adverbialia, joten Agricolan päinvastainen järjestys on lähinnä Lutheria, jonka käännökseen WT muutenkin näyttää tässä lähimmin liittyvän. Tämä on kiinnostavaa, sillä Lutherilla on artikkelin sijasta lähidemonstratiivi *diese*,¹⁹ jonka säännönmukainen käännösvastine WT:ssä on havaintojeni mukaan *teme*. Suomessa lähidemonstratiivi olisi tässä yhteydessä luonnoton, koska anaforisena tarkenteena sitä käytetään yleensä viittauksissa laajempaan tilanteeseen, ei yksittäiseen tarkoitteeseen (ISK §1430; Vrt. esimerkki 32, jossa germaanisen käännöksen demonstratiivitarkenne on diskurssideiktisessä käytössä, välittömästi edellä olevaan puheeseen kohdistuvassa viittauksessa).

Seuraavaksi tarkastelen tapauksia, joissa viittaus on spesifi, mutta tunnistettavuus perustuu johonkin muuhun kuin tarkoitteen edeltävään mainintaan. Kahden ensimmäisen esimerkin tarkoitteet ovat olleet jotenkin läsnä edeltävässä tekstissä, vaikka niihin ei ole viitattu. Esimerkki 31 on samasta lammasvertauksesta kuin esimerkki 28. Paimenella on ollut sata lammasta, joista yksi on eksynyt. Kun puhutaan jäljelle jäävistä 99 lampaasta, ne ovat tunnistettavissa aiemmin mainitun sadan lampaan ryhmän osana.

31) WT Eikö hen iätäis **ne yhdexenkymmend ia yhdexen** mäghillen, ia menis, ia etzeis site exynyttä (Matt. 18:12)

GVB/NT Offuergiffuer hon icke **the niyo och niyotiyo** på berghen, och går bortt och söker effter thet som foor wildt

¹⁹ Oletan tämän johtuvan samasta latinan demonstratiivin tuottaman painokkuuden hakemisesta kuin sanan *selbe* käyttö.

L Lesst er nicht **die neun vnd neunzig** auff den Bergen, gehet hin, vnd suchet das verirrete

V nonne relinquet **nonaginta novem** in montibus et vadit quaerere eam quae erravit

E nonne relictis **nonaginta novem** in montibus, vadit & quaerit eam quae erraverat

Agricolan finiittiverbi *iätäis* on kaikkien muiden käännösten paitsi partisiippiappositiioon turvautuvan Erasmusuksen mukainen. Latinalaisissa käännöksissä kymmeniä ja ykkösiä ilmaisevat sanat ovat samassa järjestyksessä kuin Agricolalla, mutta toisaalta Agricolan *ia* lukusanojen välillä yhdistyy germaanisiin käännöksiin. Agricolalla on yhteyksiä yhtä lailla Vulgataan kuin germaanisiin teksteihin, eikä lähintä lähtötekstiä voi määrittää. Syy käyttää tässä tarkennetta voisi olla tarve identifioida 99 lammasta varmasti aiemmin mainitun ryhmän jäseniksi, sillä numeraalit ja muut kvantifioivat ilmaisut tulkitaan herkästi epämääräisesti (siksi indefiniittinen tarkenne on kehittynyt juuri numeraalista, ks. Givón 1981: 51).

Esimerkissä 32 viittaus kohdistuu Jeesuksen edeltävään puheeseen. Tällöin tarkennetta käytetään diskurssideiktisesti ja se on enemmän demonstratiivi- kuin artikkelimainen. Demonstratiivimaisemman käytön kanssa linjassa on Erasmusuksen demonstratiivin ohella erityisesti se, että ruotsalaisissa käännöksissä on artikkelin sijasta lähidemonstratiivi *thetta*. Lutherilla on määräinen artikkeli, Vulgatassa ei tarkennetta lainkaan.

32) WT Coska nyt noricainen cwli **sen puhen**, poismeni hen murehisans, Sille että henelle oli palio rickautta (Matt. 19:22)

NT När vngemannen hördhe **thetta oordhit**, gick han bedröffuat bort, ty han hadhe monga äghodelar

GVB När then vnge mannen hörde **thetta ordet**, gick han bedröffuat bortt, Ty han hadhe monga äghodelar

L Da der Jüngling **das wort** höret, gieng er betrübt von jm, Denn er hatte viel Güter

V cum audisset autem adulescens **verbum** abiit tristis erat enim habens multas possessiones

E Quum audisset autem adolescens **eum sermonem**, abiit tristis: erat enim habens possessiones multas

WT:n *puhen* malli on Erasmusuksen *sermo*, muiden käännösten vastineet *verbum*, *oord* ja *wort* kääntyisivät *sanan*.²⁰ Agricolan temporaaliselle konjunktiolle *coska* löytyy vastine kaikista lähtöteksteistä, mutta toiselle pikkusanaalle *nyt* ei: latinalaisissa käännöksissä on WT:n tapaan kaksi pikkusanaa, mutta toinen on *autem* 'mutta'. Yhdysverbin *poismeni* paras vastine on latinan *abiit*, germaanisissa kielissä prefiksiä vastaava elementti on erillään. Toisaalta Agricolan imperfekti tulee germaanisista kielistä, latinassa on pluskvamperfekti. Lähintä pohjatekstiä ei voi osoittaa. Oletan kuitenkin, ettei ruotsi lähidemonstratiiveineen ole ollut Agricolan ensisijainen malli, sillä toisin kuin esimerkiksi 30, nyt käsiteltävässä tapauksessa *teme* olisi yhtä käypä vaihtoehto kuin *se*. Tähän on nähdäkseni kaksikin syytä: ensinnäkin viittauksen kohde on tilanteessa välittömästi läsnä ja toisekseen se on ennemmin laaja ajatussisältö kuin selvärajainen oliotarkoite.

Muiden spesifien määräisten viittausten tarkoituksia ei ole aiemmin mainittu, eivätkä ne ole olleet läsnä edeltävässä tekstissä edes implisiittisesti. Esimerkin 33 ensimmäisen viittauksen tarkoite on tunnistettava temporaalisella sivulauseella ilmaistun ajanmäärään vuoksi. Jos uudestisyntyymiä onkin useita, NP:n tarkoite erottuu muista olemalla se, jossa Jeesus istuu kunniansa istuimella. Viittaus Israelin sukukuntiin on puolestaan tunnistettava yhteisen kulttuurisen tiedon perusteella ja tarkoitteen joltisen ainutkertaisuuden vuoksi: Israelin sukukuntia on tasan kaksitoista.

33) WT Totisesta sanon mine teille, että te iotca minua seuratta, **sijne wdhessyndymes**, coska Inhimisen Poica istupi henen cunnians istumella, pite mös teiden istuman cahdeltoistakymenel istuimella, domiten **ne caxitoistakymende Israelin sucucunda** (Matt. 19:28)

GVB/NT Sannerligha sägher iagh idher, at j som migh haffuen effterfolgdt **j the nyia födhelsen**, när menniskionnes Son warder sittianandes på sin maiestetz säte, tå skolen ock j sittia på tolff säte, dömandes **the tolff Jsraels slechte**

L Warlich ich sage euch, Das jr die jr mir seid nachgefolget, **in der Widergeburt**, da des menschen Son wird sitzen auff dem stuel seiner Herrligkeit, werdet jr auch sitzen auff zwelff Stuelen, vnd richten **die zwelff geschlechte Jsrael**

E/V Amen dico vobis, quod vos, qui sequuti estis me **in regeneratione**, quum sederit Filius hominis in sede majestatis suae, sedebitis & vos super sedes duodecim, judicantes **duodecim tribus Israel**

Agricola poikkeaa kaikista pohjateksteistään käyttämällä preesensia (*seuratta*) menneen ajan muodon sijasta. Järjestys OV (*minua seuratta*) on germaanisten käännösten

²⁰ Agricola käyttää Matteuksen evankeliumin 19. luvussa sekä sanaa *puhen* (esimerkin 33 ohella *näme puheet - thet talet, diese rede, sermones istos/hos*) että sanaa *sana* (*tete sana - thetta ordet/oordhit, das wort, verbum istud ja hujus dicti*).

mukainen. Muoto *istupi* yhdistyy Lutheriin tai latinaan, ruotsalaiset käännökset eivät ole mahdollisia esikuvia, sillä niissä on futuurinen apuverbi ja partisiippi (*warder sittiandes*). *Cunnia* on mielenkiintoinen sanavalinta, sillä lähin vastine Lutherin sanalle olisi *herraus* ja muiden käännösten *majesteetti*. *Istumella* on peräisin joko ruotsista tai latinasta, koska Agricola kääntäisi *dem Stuel* ennemmin *stolilla* (tästä on useampia esimerkkejä Heinisellä 1999: 250–3). NP:llä *sijne wdhessyndymes* ja sitä määrittävällä sivulauseella on siis eniten yhteyksiä latinaan, ja Agricola käyttää tarkennetta vastoin lähimmän lähtökielen mallia.

Virkkeen lopulla partisiippi *domiten* on ruotsin ja latinan mukainen ratkaisu, Lutherilla on rinnastuskonjunktio ja finiittiverbi. Kun Agricola käyttää sanaa *pite*, se vastaa tavallisesti germaanisten kielten futuurisia apuverbejä (vrt. Schmeidler 1968: 475), tässä esimerkissä *skolen* ja *werdet*. Vaikka WT:sta puuttuu vastine ruotsalaisten käännösten adverbille *thå*, NT ja GVB ovat Agricolan todennäköisimmät esikuvat, ja tarkenteen läsnäolo on seurausta ruotsin mallista.

Esimerkissä 34 viitataan tulkintani mukaan ainutkertaiseen tarkoitteeseen, sillä ikuinen tuli on yhtä kuin helvetti. Nykysuomessa viittaukset ainutkertaisiin tarkoitteisiin ovat niitä, joiden yhteydessä harvimminkin käytetään määräistä tarkennetta (Chesterman 1991: 150; Laury 1997: 260). Sanan *helvetti* edellä tarkenne olisikin outo, mutta parafrasoin *iankaikkinen tuli* kanssa jokseenkin luonnollinen, oletettavasti siksi, että muitakin tulia on olemassa.

34) WT Parambi on sinun elemehen onduuana siselkieudhe, taicka raiaarickon, quin sinulla olis caxi kätte ia caxi ialca, ia heiteteisin **sihen ijancaikiseen Tuleen** (Matt. 18:8)

GVB/NT Bättre är tigh ingå vthi lijffuet halt (NT halter) eller lemmalöös, än tu skulle haffua två hender och två fötter, och kastas j **ewinnerlighen eeld**

L Es ist dir besser, das du zum Leben lam oder ein kröpel eingehest, Denn das du zwo hende ode zween Füsse habest, vnd werdest in **das ewige Fewr** geworffen

V bonum tibi est ad vitam ingredi debilem vel clodum quam duas manus vel duos pedes habentem mitti in **ignem aeternum**

E bonum est tibi ad vitam ingredi claudum aut mutilum, potius quam duas manus vel duos pedes habentem mitti in **ignem aeternum**

Agricolalla on germaanisten käännösten mukainen finiittinen rakenne, latinassa partisiippi (*habentem* 'kaksikätsenä, omistaen kaksi kättä') ja infinitiivi (*mitti* 'tulla

lähetetyksi, joutua’). Saksalaisen ja ruotsalaisen käännöksen välillä ei ole eroja, joiden perusteella Agricolan tekstin voisi yhdistää vain toiseen lähtökielistä.

Epämääräistä tarkennetta Agricola käytti evankeliumissa vain spesifeissä viittauksissa, ja tähän asti esiteltyt määräisellä tarkenteella merkityt viittaukset ovat olleet samoin spesifejä. Määräinen tarkenne esiintyy kuitenkin evankeliumissa kolmesti myös epäspesifeissä yhteyksissä. Esimerkin 35 viittauksen kohteen identiteetti ei ole tiedossa tai kytkettävissä mihinkään, vaan olennaista on kuvaus, jonka voi täyttää kuka tahansa tai useampikin ihminen. Tarkoite on tunnistettavissa restriktiivisen relatiivilauseen vuoksi: kun pahannos tulee, tunnistamme sen ihmisen, jonka kautta se on tullut.

35) WT Sille pahannos kumminghin tule. We quitengin **sen Inhimisen**, ionga cautta pahannos tule (Matt. 18:7)

GVB/NT Ty förarghelse moste jw komma Doch wee **the menniskio**, genom hwilka förarghelse kommer

L Es mus ja ergernis komen Doch weh **dem Menschen**, durch welchen ergernis kompt

E/V necesse est enim ut veniant offendicula (V scandala): verumtamen vae **homini**, per quem offendiculum (V scandalum) venit

(1992: Viettelysten täytyy kyllä tulla, mutta voi sitä ihmistä, jonka kautta ne tulevat!)

Tässä esimerkissä lähtökielet vastaavat tarkennetta lukuun ottamatta toisiaan niin läheisesti, että Agricolan lähintä esikuvaa on mahdoton määrittää.

Epäspesifistä viittauksesta olioon siirryn seuraavaksi tarkastelemaan esimerkin 36 geneeristä viittausta tyyppiin. Edellä on puhuttu siitä, miten vaimonsa toisen takia hylkäävä tekee huorin. Viittaukset ovat olleet koko ajan geneerisiä, yleisiä periaatteita, kuten myös tämä esimerkin 36 viittaus. Kyseessä ei ole yksilö, josta olisi aiemmin puhuttu ja joka nyt pitäisi identifioida samaksi. Germaanisissa käännöksissä artikkeli on läsnä osoittamassa, että partisiippia käytetään substantiivisesti.

36) WT Ia ioca **sen hylietyn** ottapi, se horin teke (Matt. 19:9)

NT och then som tagher **henne som offuergiffwin är**, han gör hoor

GVB Och then som tagher **then offuergiffna**, han gör hoor

L Vnd wer **die Abgescheidete** freiet, der bricht auch die Ehe

V et qui **dimissam** duxerit moechatur

E & qui **repudiatam** duxerit, is adulterium committit

Agricolan NP:lle löytyy malli kaikista muista käännöksistä paitsi NT:sta, jossa hylättyyn aviopuolisooson viitataan relatiivilauseeseen määrittämällä persoonapronominilla. Verbi *ottapi* on ruotsista (*tagher*), muut lähtötekstit puhuvat naimisesta. Verbiloppuinen järjestys taas on Lutherin ja latinalaisten käännösten mukainen. Agricolan käännökselle ei ole mahdollista nimetä yhtä lähtötekstiä.

Agricola käyttää evankeliumikatkelmassa määräistä tarkennetta myös epäreferentiaalisen NP:n kanssa. Esimerkin 37 NP *se swrin* on lauseenjäsentehtävältään predikaatiivi, siis niitä tapauksia, joissa adjektiivi on yleensä selvimmin tulkittavissa adjektiiviksi (ks. luku 4.1) ja siten epäreferentiaaliseksi. Germaanisissa käännöksissä vastaava NP on merkittävä artikkelilla siksi, että superlatiivi on itsessään määräinen.

37) WT Sihen aican edheskeuit Opetuslapset Jesusen tyge, sanoden, Cuca on sis **se swurin** Taiuan waldakunnas (Matt. 18:1)

GVB/NT J then tijdhen, gingo Läriunganar til Jesum, och sadhe, Hwilken är **then störste** j Himmelryket

L Zu der selbigen Stunde tratten die Jünger zu Jhesu, vnd sprachen, Wer ist doch **der Grössest** im Himelreich

V in illa hora accesserunt discipuli ad Iesum dicentes quis putas **maior** est in regno caelorum

E In illo tempore accesserunt discipuli ad Jesum, dicentes, Quis **maximus** est in regno coelorum

Agricolan superlatiivi voi olla peräisin mistä tahansa lähtötekstistä paitsi Vulgatasta, jossa on komparatiivi. Vulgata eroaa muista käännöksistä myös lisäämällä verbin *puto*, 'ajatella, arvella'. Yksikkö *Taiuan* on germaanisten kielten mukainen (*himmel*, *Himel*), latinalaisissa käännöksissä vastaava sana on monikossa (*coelorum*). Agricolan *sis* juontuu Lutherin käyttämästä partikkelista *doch*. Agricola näyttää seuraavan ensisijaisesti Lutheria, ja tarkenne selittyy tällä. Toisessa kohdin (esimerkki 70) hän jättää täsmälleen vastaavan NP:n tarkenteetta, vaikka germaanisten kielten lisäksi Erasmus tarjoaisi mallin tarkenteen käyttöön, ja käännös on yhdistettävissä germaaniin kieliin.

Yhteenvetona Agricolan tavasta käyttää määräistä tarkennetta *se* evankeliumissa todettakoon seuraavaa: Kahdessa tapauksessa *se* on hyvin demonstratiivimainen, jolloin kaikissa tai lähes kaikissa lähtöteksteissä on tarkenteelle vastine. Artikkelimaisempi tarkenne esiintyy useimmiten spesifien viittausten yhteydessä, etenkin anaforien. Paitsi edeltävän maininnan, spesifin määräisen viittauksen tarkoite voi olla tunnistettava

edellä mainitun joukon osajoukkona tai yhteisen tiedon tai ainutkertaisuutensa vuoksi. Muutamissa anaforisissa viittauksissa latinalaiset käännökset tarjoavat germaanisten ohella mallin tarkenteelle, muissa tapauksissa vain germaaninen artikkeli on mahdollinen malli Agricolan tarkenteelle. WT:ssa on kahdesti tarkenne spesifin viittauksen yhteydessä vastoin lähtökielen mallia: toinen tapauksista on anaforinen (esimerkki 29), toisen tarkoite on tunnistettava määritteensä perusteella (esimerkki 33).

Evankeliumista löytyi esimerkit myös tarkenteen käytöstä epäspesifissä ja geneerisessä viittauksessa sekä epäreferentiaalisen NP:n kanssa. Näissä Agricolan käännökseen takana on joko selvästi germaaninen malli (esimerkki 37) tai kaikki lähtötekstit vastaavat toisiaan niin, ettei lähintä esikuvaa voi nimetä (esimerkit 35 ja 36), jolloin germaaninen motivaatio tarkenteenkäytölle on varsin todennäköinen.

6.1.2 Kirjeen tarkenteet

Käsitellessäni tarkennetta *ysi* mainitsin jo, että kirjetekstin tarkoitteet ovat varsin erilaisia kuin evankeliumin. Kirjeessä ei kuvata tiettyjen samojen olioiden toimintaa, vaan viittaukset ovat tyypillisesti epäspesifejä ja suuri osa tarkoitteista mainitaan vain kerran. Evankeliumista käytännössä puuttuvia täysin abstrakteja tarkoitteita on kirjeessä runsaasti. Artikkelin kielipiillistumisen ensimmäisen vaiheen käyttök konteksteja tai paralleelleja evankeliumin viittausketjuille ei löydy. Niinpä tämän aineiston pohjalta ei ole mahdollista tutkia, onko Agricola käyttänyt tarkennetta eri puolilla WT:a samankaltaisissa viittauksissa samantyyppisiin tarkoitteisiin. On kuitenkin kiinnostavaa tarkastella, millaisissa viittauksissa määräinen tarkenne on läsnä näissä teksteissä ja missä se puuttuu, sillä eroja on.

Kirjeessä ei ole yhtään anaforista viittausta, joka olisi merkitty määräisellä tarkenteella. Muilla tavoin tunnistettavia spesifejä viittauksia on muutama. Esimerkissä 38 on puhe tietystä opista, jonka tunnistettavuus perustuu relatiivilauseeseen.

38) WT Jos iocu toisin opetta, ia ei pysy meiden Herran Jesusen Christusen teruelisis sanoisa, ia **sijnä Opisa** ioca Jumalisudhesta ombi (1. Tim. 6:3)

NT Hoo ther annars lärer, och icke faller till vårs herres Jesu Christi sanskyllugha oordh, och **then lärdom** som är om gudhactugheten

GVB Hoo ther annars lärer, och icke bliffuer widh vårs Herras Jesus Christi helsosamma ord, och widh **then lärdom** som är om gudhachtigheten

L So jemand anders leret, vnd bleibet nicht bey den heilsamen Worten vnsers Herrn Jhesu Christi, vnd bey **der lere** von der Gottseligkeit

V si quis aliter docet et non adquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi et **ei** quae secundum pietatem est **doctrinae**

E Si quis diversam sequitur doctrinam, & non accedit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, & **ei** quae secundum pietatem est **doctrinae**

Tässä esimerkissä Agricolan tarkenteelle on vastine myös latinalaisissa käännöksissä: pääsanastaan *doctrinae* erotettu, mutta siihen liittyvä demonstratiivi *ei*. Koska suomessa yhteen NP:hen kuuluvien ainesten on esiinnyttävä toistensa välittömässä läheisyydessä, latinalaisten tekstien seuraaminen tuottaisi tässä samanlaisen NP:n käännöksen kuin germaanisissa kielet. WT:n relatiivilause on peräisin joko ruotsista tai latinasta, lauseen sisältö osoittaa ruotsin suuntaan: ruotsin *gudhachtighet* vastaa paremmin Agricolan *Jumalisuutta* kuin latinan *pietas*, joka merkitsee 'hurskautta'. Agricolan elatiivi pohjautuu ennemmin germaaniin prepositioihin *om* ja *von* kuin latinan *secundum*, joka tarkoittaa 'jonkin mukaan, mukaista'. Ruotsalaiset käännökset ovat Agricolan todennäköisin esikuva, ja tarkenteen läsnäolo on seurausta tästä.

Muiden spesifien tarkenteellisten viittausten tarkoitteet ovat ainutkertaisia: esimerkissä 39 Jeesus ja esimerkissä 40 Isä Jumala. Ensimmäinen näistä on aineistossani ainutlaatuinen siten, että Agricola käyttää siinä kahdesti tarkennetta kohdassa, jossa mikään lähtökieli ei anna tälle mallia. Esimerkissä on neljä Jeesuksen epiteettiä, jotka Agricola merkitsee kaikki tarkenteella. Ensimmäisen (ja mahdollisesti toisen) epiteetin kohdalla tarkenteen voisi ajatella olevan tarpeen osoittamassa, että tarkoite on identifioitavissa, koska *autuas* yksinään voi viitata johonkuhun muuhunkin kuin Jeesukseen. Tätä tulkintaa tukee se, että Erasmuksellakin on ensimmäisen NP:n yhteydessä tarkenne. Kahden viimeisen NP:n yhteydessä Agricolan tarkenne sen sijaan on redundantti, tarkoite on tunnistettava joka tapauksessa ainutkertaisuutensa vuoksi.

39) WT Jonga aijalansa meille osottapi **se autuas**, ia **se ainoa waldias**, **se Kuningaidhen Kuningas**, ia **se caikein Herrain HERRA**, iolla ainoalla ombi coolemattous (1. Tim. 6:15–16)

NT huilka oss bewisande warder j sin tijdh **then hælughe**, och **allena wällugher**, **konnung offuer alla konnugar**, och **herre offuer alla herrar**, then ther allena haffuer odödheligheet

GVB Hwilka oss betee skal j sin tijdh **then salighe**, och **allena wellighe**, **Konungen offuer alla Konungar**, och **Herren offuer alla Herrar**, then ther allena haffuer odödheligheet

L welche wird zeigen zu seiner zeit, **der selige vnd allein gewaltiger, der König aller Könige, vnd Herr aller Herrn**, der allein vnsterblichkeit hat

V quem suis temporibus ostendet **beatus et solus potens rex regum et Dominus dominantium** qui solus habet immortalitatem

E Quam temporibus suis ostensurus est **ille beatus & solus Princeps, Rex regnantium, & Dominus dominantium**, Qui solus habet immortalitatem

Jokainen epiteetti yhdistyy eri pohjatekstiin. Ensimmäisen tarkasteltavan NP:n kohdalla NT:n vaikutuksen sulkee pois sana *hålughe* 'pyhä'. Agricolan verbi *osottapi* tulee GVB:istä, Lutherilta tai Vulgatasta, sillä Erasmusella ja sitä seuraavalla NT:lla on partisiippirakenne (*ostensurus est, bewisande warder*). Pronomini *meille* on peräisin ruotsalaisista käännöksistä. Adverbiaalin *aijalansa* yksikkö on germaanisten kielten mukainen. Näin ollen Agricolalla on eniten yhtäläisyyksiä GVB:in kanssa, ja tarkenteen voi katsoa olevan lähimmän lähtötekstin vaikutusta, toisin kuin kolmen jälkimmäisen epiteetin kohdalla.

Agricolan *waldian* selvin vastine on mielestäni Erasmusella *Princeps*. Muissa käännöksissä on adjektiivi tai siitä muodostettu tekijännimi, jonka merkitys on 'mahtava, valtava'. *Kuningaidhen kuningas* on lähimpänä Vulgataa, sillä Erasmusella on partisiippi *regnantium* ('hallitsevien'), eikä Agricolalla ole vastinetta germaanisten käännösten määreelle *alla/aller*. Viimeisessä epiteetissä *se caikein Herrain HERRA* Agricolan *caikein* on germaanisten kielten mallin mukainen. Agricola on valinnut Lutherin mukaan genetiivin, ruotsalaiset käännökset tarjoavat adpositiorakennetta (*offuer*), joten tässä lähin esikuva on Luther.

Tarkenteen toistaminen vastoin lähtökielten mallia selittyy tyylittelyllä, mikä motivoi Agricolan tarkenteenkäyttöä muuallakin: Schmeidler (1968: 477) kommentoi tapausta, jossa tarkenne on hänen nähdäkseen läsnä ensisijaisesti tekstin rytmin vuoksi. Agricola lienee kiinnittänyt huomiota tällaisiin seikkoihin etenkin siksi, että WT on tarkoitettu ääneen luettevaksi ja kuunneltavaksi (mp.): valtaosa kansasta on ollut 1500-luvulla lukutaidotonta ja saanut kosketuksen Raamatun tekstiin papin lukemana.

Esimerkki 40 seuraa tekstissä välittömästi edellistä esimerkkiä. Tässäkin viitataan ainutkertaiseen tarkoitteeseen erisnimeen rinnastettavalla NP:llä.

40) WT Keske nijte quin Rickat ouat tesse Mailmas, Ettei he olisi corias mieles, eike mös panisi Toiuonsa sen wissittömen Rickaudhen päle, Mutta **sen Eleuen Jumalan** päle, Joca meille caikinaist runsasti andapi nauttiagemme (1. Tim. 6:17)

NT Biwdh them som rike äro j thenne werlde ath the icke äro höghsinnadhe, ey heller sätia sitt hopp til the owissa rikedomar, vthan j **leffuandes gudh**, huilkin oss all ting rikeligha geffuer till ath nytia,

GVB Biwdh them som rijke äro j thenna werld, at the icke äro stoorsinte, icke heller settia sitt hopp på the owissa rikedomar, Vthan på **leffuande Gudh**, hwilken oss all ting rikeligha giffuer til at nyttia,

L Den Reichen von dieser Welt, gebeut, Das sie nicht stoltz seien, auch nicht hoffen auff den vngewissen Reichthum, Sondern auff **den lebendigen Gott**, der vns dargibt reichlich allerley zu geniessen,

V divitibus huius saeculi praecipe non sublime sapere neque sperare in incerto divitiarum sed in **Deo** qui praestat nobis omnia abunde ad fruendum

E His, qui divites sunt in praesenti seculo, praecipe, ne elato sint animo, neque spem ponant in divitiis incertis, sed in **Deo vivente**, qui praebet nobis omnia affatim ad fruendum

Adjektiivin *eleuen* puuttuu vain Vulgatasta. Postpositio *päle* voi olla peräisin joko GVB:istä tai Lutherilta (vrt. Salmi 2010: 187–9, 218). Ilmaisun *panisi Toiuonsa* (pro *toivoa*) sekä relatiivilauseen sanajärjestys osoittavat ruotsalaisten käännösten vaikutusta. Tarkenne on läsnä vastoin Agricolan lähimmän esikuvan GVB:in mallia. Viittauksen tyyppin kannalta tämä on odottamatonta, sillä Agricola ei yleensä käytä tarkennetta erisnimien tai niihin vertautuvien sanojen kanssa (ks. luvut 6.2.1 ja 6.2.2.). On myös erikoista, että hän lisää tarkenteen juuri ainutkertaiseen tarkoitteeseen viittaavan NP:n yhteyteen, sillä se on niitä harvoja konteksteja, joissa tarkenne jää vielä nykykielessä pois. Siksi pidän tarkenteen todennäköisimpänä motivaationa jälleen toistoa: rinnastusta tarkenteella merkityn NP:n *sen wissittömen Rickaudhen* kanssa. Saattaa myös olla, että edeltävän jakeen tarkenteilla olisi vaikutusta tässä tarkastellun NP:n tarkenteen läsnäoloon.

Esimerkki 41 on spesifisyystulkinnan suhteen rajatapaus ja muutenkin kiinnostava. Määritän poikkeuksellisesti lähtötekstin ensin ja palaan sitten pohtimaan viittauksen tyyppiä.

41) WT Nin mine sis tahdhon ette ne nooret Lesket Hoolisit, Lapsia synnyteisit, Hoonen hallitzisit, ei ychten tila annaisi **sille Wastanseisoijalle** pahasti puhuman. (1. Tim. 5:14)

NT Så wil iach nw ath the vnga änkior giffa sigh, födha barn, stå före hws, ingen tilfelle geffua **fiendenom** till ath tala illa på them

GVB Så wil iagh nu, at the vnga änkior giffa sigh, födha barn, stå hws före, ingen tilfelle giffua **mootståndarenom** til at tala illa.

L So wil ich nu, das die jungen Widwen freien, Kinder zeugen, haushalten, **dem Widersacher** keine vrsache geben zu schelten

V volo ergo iuveniores nubere filios procreare matres familias esse nullam occasionem dare **adversario** maledicti gratia

E Volo igitur juniores nubere, liberos gignere, domum administrare, nullam occasionem dare **adversario**, ut habeat maledicendi causam.

(1992: Siksi tahdon, että nuoret lesket menevät naimisiin, synnyttävät lapsia ja hoitavat kotiaan, niin etteivät he anna **vastustajillemme** aiheita solvaamiseen.)

Agricolan *wastanseisoija* on GVB:in ilmaisuun *mootståndare* pohjautuva käänöslaina. *Pahasti puhuman* infinitiiveineen on ruotsalaista vaikutusta, Vulgatassa pahan puhumista ilmaiseva nominaalimuoto yhdistyy postpositioon *gratia* ('pahaa puhetta varten'), Erasmuksella substantiiviin *causam* ('pahanpuhumisen syytä'). Luther käyttää pahan puhumisen sijasta verbiä *schelten*, 'syyttää'. NT:ssa on muista käänöksistä poiketen mainittu pajojen puheiden kohde *på them*. Sana *tila* voi tulla joko ruotsista (*tilfelle*) tai latinasta (*occasio*), molemmat merkitsevät 'tilannetta'. Lutherilla on *vrsache*, 'syy'. Yhtäläisyydet osoittavat GVB:in Agricolan lähimmäksi esikuvaksi.

Esimerkki 41 on aineistoni ainoa tapaus, jossa Agricolan määräinen tarkenne on yhdistettävissä yksin ruotsin suffiksiartikkeliin. Esimerkkejä siitä, että määräinen muoto ei yleensä motivoi Agricolan tarkenteenkäyttöä, löytyy luvusta 6.2. Esimerkki 41 on joko otettava sääntöä vahvistavana poikkeuksena tai pohdittava, onko Agricola itsenäisesti merkinnyt tarkoitteen tunnistettavaksi ja miksi. Tällöin on selvitetävä, mihin tarkasteltavalla NP:llä oikein viitataan. WT ja sen lähtötekstit puhuvat yhdestä vastustajasta, jonka niin germaanisesta käänöksestä kuin Agricolan merkitsevät tunnistettavaksi. Tarkoite mainitaan ensimmäistä kertaa, eikä konteksti ole geneerinen, jolloin tarkoite voi olla tunnistettava ainoastaan yhteisen tai yleistiedon perusteella. Tällöin mahdollinen tulkinta on, että tässä viitattaisiin spesifisti uskon päävastustajaan, paholaiseen. Yhtä lailla mahdollinen on kuitenkin epäspesifi tulkinta, 'kuka tahansa vastustaja', mitä uusimman suomalaisen käänöksen tekijät näyttävät seuranneen (joskin kirkkoraamatun NP on monikollinen).²¹

²¹ Heinisen (1999: 29) aineistosta löytyi tapaus, jossa Agricolalla on RK:ssa *ne wastanseisoijat*, vaikka missään lähtökielellä ei ole artikkelia tai tarkennetta possessiivin vuoksi: *adversarios meos, insurgentes contra te, deine Widerwertigen, tina mootståndare*. WE:iin hän lisää pronominin, mutta jättää tarkenteen: *ne sinun wastanseisoias*. Tässä ei kyse voi olla paholaisesta, koska NP on monikollinen. Tarkenne ei myöskään ole tässä yhdistettävissä mihinkään lähtötekstiin.

Seuraavaksi tarkastelen selvemmin epäspesifeiksi tulkittavia viittauksia. Paavali viittaa neljästi epäspesifisti ihmisryhmään, jota määrittelee relatiivilauseella. Katson viittaukset epäspesifeiksi, koska tietyn joukon olemassaoloa olennaisempaa on se, että on joitakuuta, johon kuvaus sopii. Esimerkki 42 saa edustaa näitä tapauksia.

42) WT Waan on sairas Kysymisis ia Sanancampauxis, ioista nouse Cateus, Rijta, Häueisus Pahatlwlot, turhat coetuxet **ninen Inhimisten** keskene iotca mielesens riuatudh ouat ioilda Totuus ombi poisotettu. (1. Tim. 6:4–5)

NT vtan twingar sigh mz spørsmål och oorda trättor, aff huilkom födhes awund, kijff, bannor, onda mistanckar, fáfeng kempning, emellan **the menniskior** som j theras sinne förderfuadhe äro, frå huilko sanningen är borttaghen

GVB vthan är siwk j spørsmål och orda trättor, aff hwilkom födhas affuund, kijff, försmädhelse, onde mistanckar, onyttigha disputeringar emellan **the menniskior** som j sitt sinne förderffuadhe äro, jfrå hwilko sanningen är borttaghen

L Sondern ist seuchtig in Fragen vnd Wortkriegen, aus welchen entspringet, Neid, Hadder, Lesterung, böse Argwahn, Schulgezencke, **solcher Menschen**, die zurütte²² sinne haben, vnd der warheit beraubt sind

V sed languens circa quaestiones et pugnas verborum ex quibus oriuntur invidiae contentiones blasphemiae suspiciones malae conflictationes **hominum** mente corruptorum et qui veritate privati sunt

E sed insaniens circa quaestiones ac disputationum pugnas, ex quibus nascitur invidia, contentio, maledicentia, suspiciones malae, Supervacaneae conflictationes **hominum** mente corruptorum, & quibus adempta est veritas

Agricolan *keskene* tulee ruotsista (*emellan*), Lutherilla ja latinalaisissa käänöksissä on adposition sijasta genetiivi ('sellaisten ihmisten kateus, riita'). Vulgata ja Erasmus määrittelevät ihmisiä adjektiivipositiolla, Agricola germaanisten käänösten tapaan relatiivilauseella. Hänen sanamuotonsa *iotca ouat* on ruotsin mukainen, Lutherin muotoilu kääntyisi *joilla on turmeltunut mieli*. Ruotsalaiset käänökset ovat siis Agricolan ilmeinen esikuva ja selittävät tarkenteen läsnäoloa. Korrelaatio löytyy myös kahdesta muusta samantyyppisestä viittauksesta, kolmannessa pohjatekstiä ei voi määrittää.

Myös esimerkissä 43 viitataan epäspesifisti ihmisryhmään, mainittuja murheellisia ei voi identifioida. NP on merkitty germaanisissa käänöksissä artikkelilla substantiivisuuden painottamiseksi.

²² Kiitokset Aino Kärnälle, joka neuvoi minulle sanan nykyisen muodon *zerrüttet*.

43) WT Jos hen **nijte Murehelisie** on auttanut Jos hen on ollut caikisa hyuisse töisse achkera. (1. Tim. 5:10)

GVB/NT Om hon haffuer holpet **the bedröffda**. Om hon j alla godha gerningar haffuer idhkeligh varit.

L So sie **den Trübseligen** handreichung gethan hat, So sie allem guten werck nachkomen ist.

V si tribulationem **patientibus** subministravit si omne opus bonum subsecuta est

E si **afflictis** subministravit, si in omni opere bono fuit assidua.

Sanavalinta *murehelisie* osoittaa germaanisten kielten suuntaan, latinalaisten käännosten käyttämät sanat tarkoittavat enemmän 'kärsiviä' tai 'masentuneita'. Verbimuoto *ontanut* on ruotsin vaikutusta, Lutherin *handreichung gethan hat* merkitsee 'on antanut apua'. Agricolan esikuva on ruotsi, ja tarkenteenkäyttö korreloi lähimmän esikuvan kanssa.

Konkreettisista tarkoitteista siirryn kirjeessä hyvin tavallisiin abstrakteihin, joiden kohdalla spesifisyyden ja epäspesifisyyden ero ei minusta näytä kovin merkitykselliseltä. Yleensä viittaaminen edellyttää rajausta NP:n mahdollisesta ekstensiosta, mutta abstraktista käsitteestä puhuttaessa on aina viitattava sen koko alaan: jos puhutaan kissasta, on mielekästä kysyä, mikä kissa, mutta vaikkapa esimerkin 44 rikkauden kohdalla näin ei ole. Yhtäältä voisi ajatella, että jos aina viitataan käsitteen koko alaan, kyseessä olisi spesifi ja määräinen viittaus. Toisaalta abstrakti ei ole mikään tarkkarajainen olento, esine, tapahtuma tai tila, jollaisiin tutkimuskirjallisuuden käsittelemät prototyyppiset spesifit viittaukset kohdistuvat. Vaikka viittaus abstraktiin olisi spesifi, se ei missään tapauksessa ole rinnastettavissa niihin spesifeihin viittauksiin, joista artikkelin kieliopillistuminen lähtee. Tämän vuoksi pidän viittauksia abstrakteihin tarkoitteisiin enemmän epäspesifeinä sillä varauksella, että koko eronteko voi niiden suhteen olla epärelevantti.

Agricolalla on kolmesti määräinen tarkenne abstraktistarkoitteisen viittauksen yhteydessä. Näistä annan malliksi esimerkin 44.

44) WT Keske **nijte quin Rickat ouat tesse Mailmas**, Ettei he olisi corias mieles, eike mös panisi Toiuonsa **sen wissittömen Rickaudhen päle** (1. Tim. 6:17)

NT Biwdh them som rike äro j thenne werldenne ath the icke äro höghsinnadhe, ey heller sätia sitt hopp til **the owissa rikedomar**

GVB Biwdh them som rijke äro j thenna werld, at the icke äro stoorsinte, icke heller settia sitt hopp på **the owissa rijkedomar**

L Den Reichen von dieser Welt, gebeut, Das sie nicht stoltz seien, auch nicht hoffen auff **den vngewissen Reichthum**

V divitibus huius saeculi praecipe non sublime sapere neque sperare in **incerto divitiarum**

E His, qui divites sunt in praesenti seculo, praecipe, ne elato sint animo, neque spem ponant in **divitiis incertis**

Postpositio *päle* on GVB:in tai Lutherin vaikutusta. Ruotsalaisissa ja latinalaisissa käännöksissä rikkaudet ovat monikossa. WT:n yksikkö voi olla peräisin vain Lutherilta, joten Luther on Agricolan todennäköisin esikuva, ja tarkenteenkäyttö linjassa tämän kanssa. Samoin kahdessa muussa vastaavassa tapauksessa tarkenteen läsnäolon aiheuttaa germaanisen pohjatekstin käyttö.

Generisesti kirjeessä viitataan erilaisiin ihmistyyppeihin, esimerkissä 45 nuoriin leskiin. Edellä on kerrottu, millainen leski kelpaa seurakunnan avustettavien listalle. Nuoria leskiä Paavali ei sinne huoli. Vaikka käytännössä avustuslistaa on työstetty Efeson seurakunnassa, Paavali esittää asiansa yleisempänä sääntönä, joka koskee nuoria leskiä ihmistyyppinä ja jokaista nuorta leskeä erikseen.

45) WT Mutta **ne nooret Lesket** poishylke (1. Tim. 5:11)

NT **The vnga änkior** lät fara

GVB Men **the vnga änkior** lät fara

L **Der jungen Widwen** aber entschlahe dich

V **adulescentiores** autem **viduas** devita

E Porro **juniores viduas** rejice

Agricolan lähin malli on Luther. Positiivi *nooret* on germaanisten käännösten mukainen, latinalaisissa on komparatiivi. GVB:issä ja Lutherilla on vastine sanalle *mutta*, NT:ssa ei. Verbi *poishylke* on Lutherin (*entsclahe*) mallin mukainen muodoste. Tarkenteenkäyttö seuraa lähimmän lähtökielen mallia. Tekstissä on toinenkin viittaus nuoriin leskiin, ja sen tarkenne selittyy samoin germaanisella pohjatekstillä.

Aivan kirjekatkelmani alussa Paavali antaa Timoteukselle neuvoja eri-ikäisten ihmisten kohtelusta. Riippumatta siitä, koskeeko Paavalin neuvo kohdella ihmisiä kuin

perheenjäseniä kaikkia yleisesti vai ainoastaan Efeson seurakunnan jäseniä, mielestäni viittaus on geneerinen: tarkoite on ihmistyyppi, jota koskien annetaan ohje.

46) WT **Site wanha** ele hartasti rangaitze, Waan mana hende ninquin Ise. **Nijte Noorija** ninquin Welije. (1. Tim. 5:1)

NT **Then gambla** skall tu icke straffa, vtan förmana honom som en fadher, **the vnga** så som brödhra

GVB **Then gamla** skalt tu icke hårdeligha straffa, vthan förmana såsom en fadher, **The vnga** såsom brödher

L **Ejnen Alten** schelte nicht, sondern ermane jn als einen vater, **die Jungen** als die Brüdere

V **seniorem** ne increpaveris sed obsecra ut patrem **iuvenes** ut fratres

E **Seniorem** ne saevius objurges, sed adhortare ut patrem, **juniores** ut fratres

Agricolan verbi *rangaitze* tulee ruotsista, muissa käännöksissä moititaan tai soimataan. Adverbille *hartasti* löytyy vastine vain GVB:istä ja Erasmuselta (*hårdeligha, saevius*). Agricolan todennäköisin pohjateksti on siis GVB, ja tarkenne on sen mukainen.

Jälkimmäisen NP:n pääsana on Agricolalla substantiivisesti käytetyn adjektiivin positiivi germaanisten kielten malliin. Vulgatan sanan *iuvenis* käännösvastine voi olla yhtä hyvin adjektiivi *nuori* kuin substantiivi *nuorukainen*. Erasmus ei ole Agricolan malli, koska käyttää komparatiivia, mutta muut lähtötekstit ovat kaikki mahdollisia, joskin germaaniset todennäköisiä. Vastaavalla tavalla analysoituu naisia koskeva ohje: lähtötekstiä joko ei voi varmuudella määrittää (viittaus vanhoihin naisiin) tai se on germaaninen (viittaus nuoriin naisiin).

Verrattaessa määräisen tarkenteen käyttöä evankeliumissa ja kirjeessä keskeisiä ovat seuraavat erot: Evankeliumitekstissä valtaosa tarkenteella merkityistä viittauksista on spesifejä ja niistä puolet anaforisia, jollaisista määräisen artikkelin kieliopillistuminen lähtee. Kirjeessä on muutamia tarkenteellisia spesifejä viittauksia, mutta edeltävän maininnan sijasta niiden tarkoitteet ovat tunnistettavia restriktiivisen relatiivilauseen tai ainutkertaisuutensa vuoksi. Agricolan tarkenne pohjautuu spesifeissä tapauksissa kahdesti ruotsiin. Muuten hän käyttää tarkennetta vastoin lähimmän lähtötekstin mallia (neljä tapausta ainutkertaisten tarkoitteiden kohdalla).

Referenssin suhteen monitulkintainen esimerkki 41 on mahdollinen osoitus siitä, että ruotsin suffiksaalinen artikkeli voi motivoida Agricolan tarkenteen läsnäolon. Tämä on kuitenkin aineistoni ainoa tapaus ja vastaesimerkkejä on runsaasti, joten on ehkä

parempi katsoa Agricolan käyttävän tarkennetta vastoin lähimmän lähtötekstinsä mallia. Jos esimerkin 41 viittauksen katsotaan olevan spesifi, tarkoite on ainutkertainen ja poikkeus on rinnastettavissa muihin kirjeen tapauksiin, joissa Agricola on lisännyt tarkenteen itsenäisesti.

Epäspesifejä ja generisiä viittauksia kirjeessä on tuplasti enemmän kuin spesifejä. Näissä tapauksissa tarkenteenkäyttö joko korreloi lähimmän lähtötekstin kanssa tai sellaista ei voi määrittää. Epäreferentiaalisissa yhteyksissä ei kirjeessä esiinny määräistä tarkennetta.

6.2 Määräisen tarkenteen mahdolliset paikat

Tässä aluvuossa perehdyn tapauksiin, joissa Agricola ei käytä tarkennetta se, vaikka jossakin lähtötekstissä on elementti, joka antaisi siihen aiheen. Tällaisten tapausten määrä näkyy taulukosta 3.

	NT	GVB	L	V	E
Matt.	8	10	45	-	1
1. Tim.	1	2	36	-	-

Taulukko 3. Agricolalla ei tarkennetta, vaikka vähintään yhdessä lähtötekstissä vastaava elementti

Valtava artikkelien määrän ero ruotsalaisten ja Lutherin käännöksen välillä selittyy toisaalta sillä, että määräistä artikkeleita käytetään saksassa useammissa konteksteissa, ja toisaalta sillä, että aineistossani Lutherin artikkeleita vastaa runsaassa 40 tapauksessa ruotsin suffiksaalinen artikkeli eli määräinen muoto. Taulukkoon olen kelpuuttanut vain germaanisten kielten määräisen itsenäisen etuartikkelin ja latinan demonstratiivitarkenteen esiintymät. Ruotsin määräisen muodon lisäksi olen jättänyt huomioimatta saksan preposition ja määräisen artikkelin sulautumat. Aineistossani on parikymmentä tapausta, joissa määräisyyttä ei ole merkitty muuten kuin jommallakummalla tai molemmilla näistä vähemmän prototyypisistä keinoista, eikä Agricolan käännöksessä ole näissä kohdin kertaakaan määräistä tarkennetta. Luvussa 6.1.2 käsittelemäni

esimerkki 41 on aineistoni ainoa tapaus, jossa Agricolan tarkenne saattaisi olla yhdistettävissä ruotsin suffiksiartikkeliin. Tämä on kiintoisa yksittäistapaus, mutta ei mielestäni edellytä, että tämän työn puitteissa olisi tarkasteltava muitakin määräisyyden ilmaisimia kuin itsenäistä etuartikkelia. (Vrt. Rapola 1968: 120.)

6.2.1 Määräisen tarkenteet mahdolliset paikat evankeliumissa

Käsittelen ensin evankeliumitekstistä löytämäni potentiaaliset tarkenteen paikat. Aloitan aiempien analyysilukujen tapaan spesifeistä viittauksista, ensimmäisenä käsittelen anaforiset. Ensimmäinen esimerkkini on poikkeama yleistyksestä, jonka luvussa 6.1.1 tein erilaisten episodien keskeisiin toimijoihin liittyvistä viittausketjuista. Näissä uusi toimija esiteltiin indefiniittipronominilla *xi*, minkä jälkeen leksikaaliset viittaukset tarkoitteeseen oli merkitty tarkenteella. Esimerkissä 47 viitataan toista kertaa leksikaalisella NP:llä samaan nuoreen mieheen, josta puhuttiin esimerkissä 29. Tuossa esimerkissä Agricola käytti tarkennetta vastoin ilmeisimmän lähtökielen mallia, tässä tarkenne puuttuu.

47) WT Coska nyt **noricainen** cwli sen puhen, poismeni hen murehisans, Sille että henelle oli palio rickautta (Matt. 19:22)

NT När **vngemannen** hördhe thetta oordhit, gick han bedröffuat bort, ty han hadhe monga äghodelar

GVB När **then vnge mannen** hörde thetta ordet, gick han bedröffuat bortt, Ty han hadhe monga äghodelar

L Da **der Jüngling** das wort höret, gieng er betrübt von jm, Denn er hatte viel Güter

V cum audisset autem **adulescens** verbum abiit tristis erat enim habens multas possessiones

E Quum audisset autem **adolescens** eum sermonem, abiit tristis: erat enim habens possessiones multas

Olen analysoinut saman tekstikohdan esimerkin 32 kohdalla, silloin tarkastelun kohteena oli NP *sen puhen*. Päädyin toteamaan, ettei mihinkään lähtötekstiin ole riittävästi yhteyksiä, jotta Agricolan käännökselle voisi osoittaa lähimmän esikuvan. Mielestäni tämä tapaus on kaikin puolin odottamaton, koska evankeliumin muissa vastaavissa viittauksissa on tarkenne, ja edellisen nuorukaiseen viittaavan NP:n yhteyteen Agricola on lisännyt sen vastoin lähimmän lähtötekstin mallia.

Myös esimerkissä 48 esiintyy jo luvusta 6.1.1 tuttu tarkoite. Ensimmäinen viittaus samoihin lampaisiin oli esimerkkinä 31. NP oli silloin varustettu määrällisellä tarkenteella, ja lampaat olivat tunnistettavia edellä mainitun joukon osajoukkona. Tällä kertaa viittaus on anaforinen, mutta NP tarkenteeton.

48) WT Ja ios nin tapactu, että hen leutepi henen, Totisesta sanon mine teille, hen iloitzepi enämin sen ylitze, quin **yhdexenkymmenen ia yhdexen**, iotca eiuet exnyuet (Matt. 18:13)

NT Och hender thet så, ath hon finner thet ighen, Sannerligha sägher iach idher, hon glädz mera ther offuer, än offuer **the niyo och niyotiyo** som icke foro wild

GVB Och hender thet så, at hon finner thet igen, Sannerligha sägher iagh idher, Hon glädz mera ther offuer, än offuer **the niyo och niyotiyo** som icke foro wild

L Vnd so sichts begibt, das ers findet, Warlich sage ich euch, er frewet sich darüber, mehr denn vber **die neun vnd neuntzig**, die nicht verirret sind

V et si contigerit ut inueniat eam amen dico vobis quia gaudebit super eam magis quam super **nonaginta novem** quae non erraverunt

E Et si contigerit ut inueniat eam, amen dico vobis, gaudet super ea magis quam super **nonaginta novem**, quae non erraverunt

Samoin kuin esimerkissä 31, Agricolan lukusanailmauksella on yhteyksiä niin latinalaisiin (*yhdexenkymmenen* edeltää sanaa *yhdexen*) kuin germaanisiin (välissä sana *ia*) teksteihin. Vulgatan konjunktioille *quia* ei ole WT:ssa vastinetta. Vertailusanan *enämin* paikka objektin edellä on ruotsin mallin mukainen. Näin ollen Agricolan käännöksellä on eniten yhteyksiä ruotsalaisiin teksteihin, mutta niiden mukainen tarkenne puuttuu. Tämä on sitäkin odottamattomampaa, kun kyseessä on anaforinen viittaus, ja esimerkissä 31 tarkennetta on jo käytetty muunlaisen tunnistettavuuden merkinä. Esimerkkien 47 ja 48 perusteella Agricolan tarkenteenkäyttö anaforisissa viittauksissa ei olekaan niin selkeän loogista kuin se tarkenteen läsnäolotapausten perusteella näytti.

Seuraavastakin esimerkistä tarkastelen spesifiä anaforista viittausta. Tarkoite on kuningas, joka esimerkissä 2 esiteltiin epämääräisellä tarkenteella *yhten Kuningan*. Ensimmäinen maininta on ainoa, jossa hänestä käytetään nimitystä *kuningas*, myöhemmin hän on *Herra* niin palvelijan puheessa kuin kertojalla.

49) WT Nin armacht **Herra** sen paluelian päle, ia pästi henen, ia welghan andexiannoi henelle (Matt. 18:27)

GVB/NT Tå warkunnadhe (NT önkadhe) **Herren** sigh offuer then tienaren, och lät honom löös, och gaff honom til thet han war skyldigh (NT skyldogher)

L Da jamert **den Herrn** des selbigen Knechts, vnd lies jn los, vnd die Schuld erlies er jm auch

E/V Misertus autem **dominus** servi illius, absolvit (V dimisit) eum, & aes alienum (V debitum) remisit ei

Agricola ilmaisee toiminnan germaanisten käännösten tapaan finiittiverbillä, latinalaisissa lähtöteksteissä on partisiippi appositiona. Postpositio *päle* tulee ruotsista. Lähtötekstien verbeistä GVB:in valitseman merkitys on lähinnä 'armahtaa', muiden germaanisten käännösten 'säälää', ja latinan *misereor* kattaa molemmat merkitykset. Agricolan todennäköisin esikuva on GVB, jonka määräinen muoto ei näytä aiheuttavan tarkenteen läsnäoloa WT:ssa. Samaan tarkoitteeseen viitataan samanasuisella NP:llä toisenkin kerran. Tällöin lähtökieleksi hahmottuu latina, mikä selittää tarkenteettomuutta.

Koska Agricolalla on jonkinmoinen tendenssi merkitä vertausten ja muiden episodien keskeisiä toimijoita tarkenteella, voi kysyä, miksei hän tee sitä tämän kuninkaan kohdalla. Lähimmän lähtökielen seuraaminen on tietysti yksi syy, mutta koska Agricola on käyttänyt tarkennetta tämänkaltaisessa viittauksessa myös vastoin pohjatekstinsä mallia, voi tarkenteen puuttumiselle mieltä muitakin selityksiä. Yksi syy voisi olla sanan *Herra* erisnimimäisyydessä: se esiintyy WT:ssa lukuisia kertoja Jumalan nimenä, ja vertauksen kuningas assosioituu Jumalaan. Erisnimien yhteydessä Agricola ei käytä tarkennetta.

Seuraavien esimerkkien viittaukset eivät ole enää yksiselitteisesti anaforisia. Esimerkki 50 on kohdasta, jossa Jeesus siunaa lapsia. Edellä narratiivissa on kerrottu, miten Jeesuksen luo tuotiin lapsia ja miten opetuslapset nuhtelivat tuojia. Esimerkissä 50 viittaus lapsiin esiintyy Jeesuksen puheessa. Aktuaalisessa puhetilanteessa tarkoite olisi tunnistettava välittömästi tilanteesta, narratiiviin upotettuna voidaan käsittääkseni ajatella, että viittaus on anaforinen.

50) WT Waan Jesus sanoi heille, Sallicat **lapset** ia elkete esteko heite tulemast minun tykeni, sille ette sencaltaisten ombi Taiuan walakunda (Matt. 19:14)

NT Thå sadhe Jesus till them, Låter betemma **barnen**, och förmener them icke komma till mich, ty ath sådana hörer himmelrikit till

GVB Tå sadhe Jesus til them, Låter betemma **barnen**, och förmener them icke komma til migh, ty sådana hörer Himmelriket til

L Aber Jhesus sprach, Lasset **die Kindlin**, vnd weret jnen nicht zu mir zu komen, Denn solcher ist das Himelreich

V Iesus vero ait eis sinite **parvulos** et nolite eos prohibere ad me venire talium est enim regnum caelorum

E Iesus vero ait eis, Sinite **pueros**, & ne prohibeatis eos ad me venire: talium est enim regnum coelorum

Agricolan *Sallicat* vastaa paremmin Lutheria ja latinalaisia käännöksiä kuin ruotsalaisia tekstejä, joiden ilmaisu *låter betemma* tarkoittaa 'antaa olla (rauhassa)' (*Ordbok öfver svenska språket s.v. betäma*). Lutherilta puuttuu johtolauseesta puhuteltava ja hänen verbinsä *sprach* merkitsee 'puhua', ei 'sanoa'. Näin ollen Agricolan käännös seuraa lähimmin latinalaisia tekstejä, ja tarkenteettomuus osoittaa samaa.

Esimerkin 51 viittausta ei voi pitää mitenkään anaforisena. Tarkoite on sama velka, johon viittaavaa NP:tä tarkastelin esimerkissä 30. Esimerkki 51 on vertauksen alkupuolelta, eikä velkaan ole vielä viitattu leksikaalisella NP:llä. Sen sijaan on puhuttu henkilöstä, joka oli herralleen *welca kymenen tuhatta leiuisket*. Tällä tavalla verbin osana käytettyä *welca*-sanaa en ole huomioinut NP:itä poimiessani. Jos sanan analysoisikin omaksi NP:kseen, se ei viittaa mihinkään tarkoitteeseen, eikä siis voi olla samaviitteinen esimerkin 51 NP:n kanssa. Vertauksesta siis selviää, että palvelija on velkaa, jolloin voidaan päätellä, että hänellä on velka. Tarkoite on tunnistettava tilannekehyksen ansiosta.

51) WT Nin armacht Herr sen paluelian päle, ia pästi henen, ia **welghan** andexiannoi henelle (Matt. 18:27)

NT Thå önkadhe herren sigh offuer then tienaren, och lät honom löss, och gaff honom till **thz han war skyldogher**

GVB Tå warkunnadhe Herren sigh offuer then tienaren, och lät honom löös, och gaff honom til **thet han war skyldigh**

L Da jamert den Herrn des selbigen Knechts, vnd lies jn los, vnd **die Schuld** erlies er jm auch

V misertus autem dominus servi illius dimisit eum et **debitum** dimisit ei

E Misertus autem dominus servi illius, absolvit eum, & **aes alienum** remisit ei

NP *welghan* on Lutherin ja latinalaisten tekstien mukainen, ruotsalaisissa lähtöteksteissä käytetään relatiivilauseetta. Lähtötekstien verbeistä ruotsin *tillge* ja Erasmusuksen *remitto* vastaavat selvimmin Agricolan *andexiannoi*. Agricolalla ei ole vastinetta Lutherin ylimääräiselle ilmisubjektille *er* tai partikkelille *auch* 'myös'. Erasmus on Agricolan lähin esikuva, ja tarkenteen puuttuminen korreloi tämän kanssa.

Jeesuksen ohella evankeliumissa ovat keskeisessä osassa hänen opetuslapsensa, joihin viitataan säännöllisesti. Viittauksia voi pitää anaforisina, mutta yhtä lailla tarkoite voi mielestäni olla tunnistettava laajemman UT:n kontekstin tai suorastaan yleistiedon varassa (opettajilla on seuraajia, opetuslapsia), toisin kuin vertauksissa tai muissa lyhyemmissä episodeissa esiintyvät henkilöt. Kaikki aineistoni viittaukset opetuslapsiin ovat tarkenteettomia. Näytteeksi näistä annettakoon esimerkki 52.

52) WT Sihen aican edheskeuit **Opetuslapset** Jesusen tyge sanoden, Cuca on sis se swurin Taiuan waldakunnas (Matt. 18:1)

GVB/NT J then tijdhen, gingo **Läriunganar** til Jesum, och sadhe, Hwilken är then störste j Himmelriket

L Zu der selbigen Stunde tratten **die Jünger** zu Jhesu, vnd sprachen, Wer ist doch der Grössest im Himelreich

V in illa hora accesserunt **discipuli** ad Iesum dicentes quis putas maior est in regno caelorum

E In illo tempore accesserunt **discipuli** ad Jesum, dicentes, Quis maximus est in regno coelorum

Esimerkin 52 teksti on sama kuin esimerkin 25, jota käsitellessäni yhdistin Agricolan NP:n *Sihen aican* ruotsalaiseen käännöksiin ja Erasmukseen. Kun katsotaan tekstiä pidemmälle, sanavalinta *sanoden* korreloi ruotsalaisten ja latinalaisten käännösten kanssa, Lutherilla on *sprachen* 'puhua'. Infiniittinen muoto täsmää Vulgataan ja Erasmukseen. Eniten yhteyksiä löytyy Erasmukseen, eikä tarkenteen läsnäolo ole tämänkään vuoksi odotettavissa. Aineistoni kahdesta muusta leksikaalisesta, opetuslapsiin viittavasta NP:stä toiselle ei pysty osoittamaan lähintä lähtötekstiä, toisessa Agricolalla on persoonapronominin genetiivi (*Henen Opetuslapsens*) latinalaisten ja ruotsalaisten käännösten mallin mukaisesti Lutherin tarjoaman määräisen tarkenteen sijasta.

Korpushaun²³ perusteella Agricola käyttää NP:n *opetuslapset* edellä määräistä tarkennetta ainoastaan tapauksissa, joissa ei viitata koko joukkoon, vaan siitä on erotettu osa, näin esimerkiksi pääsiäiskertomuksessa, jossa Jeesus on pyytänyt kahta opetuslapsistaan valmistamaan pääsiäisaterian: *Ja ne Opetuslapset teit, quin Jesus oli heille neuuonut, ia walmistit Päsieislamban* (Matt. 26:19). Koko joukkoon viitattaessa

²³ Haettu lekseemin *opetuslapset* kaikki esiintymät Agricolan WT:sta Kotimaisten kielten keskuksen vanhan kirjasuomen korpuksen avulla.

tarkenteen voisi ajatella puuttuvan siksi, että tällaisissa tapauksissa NP on varsin erisnimimäinen, ryhmän ”identifioiva nimilappu”, kuten Vilkuna (1992: 7) erisnimiä kuvaa.

Jos ei opetuslapsiin viitattaessa käytetä tarkennetta, se puuttuu myös viittauksesta toiseen evankeliumissa keskeiseen ryhmään, fariseuksiin.

53) WT Ja edeskeuit **Phariseuset** henen tygens kiusaten hende (Matt. 19:3)

NT Thå komo til honom **pharisej** frestandes honom

GVB Tå gingo **the Phariseer** fram til honom, frestadhe honom

L Da tratten zu jm **die Phariseer**, vnd versuchten jn

V et accesserunt ad eum **Pharisaei** temptantes eum

E Et accesserunt ad eum **Pharisaei**, tentantes eum

Alun partikkeli *ja* on latinasta, germaanisissa käännöksissä on *thå/da*, jonka Agricola yleensä suomentaa *nin*. Yhdysverbiä *edeskeuit* ei voi liittää mihinkään käännökseen, sillä latinan prefiksin *ad-* merkitys on ’luokse’, ja germaanisissa käännöksissä on perusverbi ja prepositio. GVB:iä Agricola seuraa sijoittamalla adverbiaalin *henen tygens* subjektin jälkeen. Infinitiivi *kiusaten* puolestaan on peräisin joko latinasta tai NT:sta. Eniten yhteyksiä WT:lla on latinaan, ja tämä on yksi tarkenteettomuuden syy.

Toisin kuin opetuslasten kohdalla, viitatessaan fariseusten koko luokkaan tai jossakin tilanteessa läsnäolevaan fariseusten ryhmään Agricola käyttää välillä tarkennetta, esimerkiksi *Nin edhesastuit henen tygens ne Phariseuset ia Sadduceuset kiusaten hende, että hen merkin Taiuasta osotais heille* (Matt. 16:1). Korpushaussa tämä oli ainoa tarkenteellinen esimerkki, jonka löysin Matteuksesta. Sen sijaan Markuksen ja Johanneksen evankeliumeissa sekä etenkin Apostolien teoissa tarkenne näyttää olevan melko yleinen. Kahden jälkimmäisen kirjan tapauksessa lisääntyvä germaaninen vaikutus lienee ainakin osaksi vastuussa ilmiöstä.

Erisnimen kaltaisten NP:iden jälkeen sopii tarkastella varsinaisen erisnimen sisältäviä esimerkkejä. Esimerkissä 54 on kaksi mahdollista tarkenteenpaikkaa, Lutherilla on sekä maan että rajojen edessä artikkeli. Saksan rakenne ei ole tällaisenaan suomessa mahdollinen pääsanan ja määritteen järjestyksen eikä kahden tarkenteen suhteen. Tarkennetta voi kuitenkin käyttää jommankumman sanan kanssa, joten tätäkin esimerkkiä on perusteltua vertailla lähtöteksteihin.

54) WT Coska Jesus oli teuttenyt näme puheet, poislexi hen Galileast, ia tuli **Judean maan rajoille** sillepolel Jordanin (Matt. 19:1)

NT när Jesus hadhe fulkompnat thet talet, gick han vth aff Galileeland, och kom in vthi **Judee landzendar** på hyn sidhon Jordans floodh

GVB när Jesus hadhe fulkompnat thet talet, gick han vthaff Galilea, och kom in vthi **Judee landzendar**, på hijnsidhon Jordan

L da Jhesus diese rede volendet hatte, erhub er sich aus Galilea, vnd kam in **die grentze des Jüdischenlands**, jenseid des Jordans

V cum consummasset Iesus sermones istos migravit a Galilaea et venit in **fines Iudaeae** trans Iordanen

E quum consummasset Iesus sermones hos, demigravit a Galilaea, & venit in **fines Iudaeae** trans Jordanem

Agricolan sanaa *maan* vastaava elementti löytyy vain germaanisista lähtöteksteistä. Saksan *grentze* on yksikössä, muissa lähtöteksteissä on monikko. Näin Agricolan käännös vastaa lähimmin ruotsalaisia lähtötekstejä, ja tämä selittää tarkenteettomuutta.

Esimerkki 55 osoittaa, että erisnimien yhteydestä tarkenne jää pois vastoin pohjatekstin malliakin.

55) WT Nin hen sanoi henelle, Mixi sine cutzut minun hyuexi? Eikengen ole hyue wan **ainoa Jumala** (Matt. 19:17)

NT Thå sadhe han honom, Hwi kallar tw mich godhan? Ingen är goodh vtan **gudh allena**

GVB Tå sadhe han til honom, Hwj kallar tu migh godhan? Jngen är godh, vthan **Gudh allena**

L Er aber sprach zu jm, Was heissestu mich gut? Niemand ist gut, denn **der einige Gott**

V qui dixit ei quid me interrogas de bono **unus** est bonus **Deus**

E Qui dixit ei, Cur me vocas bonum? Nullus est bonus, nisi **unus**, nempe **Deus**

Agricolan adjektiivimäärite *ainoa* on peräisin Lutherilta. Ruotsin *allena* on adverbi ja latinalaisissa käännöksissä on itsenäinen lukusana, Erasmusen rakenne esimerkiksi kääntyisi *Kukaan ei ole hyvä paitsi yksi, nimittäin Jumala*. Siispä Agricolan lähin malli on Luther, ja tarkenteettomuus on poikkeus.

Spesifeissä viittauksissa etenen seuraavaksi sellaisiin, joissa on possessiivinen pronomini tai suffiksi. Näissä tapauksissa tunnistettavuus perustuu ankkurointiin: NP:n tarkoite on saavutettavissa, koska se on kytketty tunnistettavaan tarkoitteeseen (tässä tapauksessa pronominin referenttiin tai suffiksin osoittamaan henkilöön).

56) WT Sille mine sanon teille, että heiden Engelins Taiuaisa, aina näkeuet **minun Iseni caswon**, ioca on Taiuaisa (Matt. 18:10)

NT ty iach sägher idher, ath theres englar see altijd **min fadhers ansykte**, som är j himblomen

GVB Ty iagh sägher idher, at theras Änglar j himmelen see altijdh **mins Fadhers ansichte** j himmelen

L Denn ich sage euch, Jre Engel in Himel sehen alle zeit **das Angesichte meines Vaters** in Himel

E/V dico enim vobis, quod angeli eorum in coelis semper vident **faciem Patris mei**, qui in coelis est

Esimerkissä 56 Agricola määrittelee tarkasteltavaa NP:tä relatiivilauseella, jolle löytyy vastineet latinalaisista teksteistä ja NT:sta. GVB:issä ja Lutherilla paikanmääräys sisältyy päälauseeseen. Järjestys ajan adverbiaali – verbi (*aina näkeuet*) on latinan mukainen, samoin monikko *taiuaisa*, joten latinalaiset käännökset ovat tässä Agricolan malli. Myös toisessa vastaavassa tapauksessa latinan malli selittää tarkenteen puuttumista.

Esimerkissä 57 NP:n tarkoite on Jeesuksen kädet. Ruumiinosat ovat ihmisen erottamatonta omistusta ja siten aina tunnistettavissa ilman tarkennetta tai possessiivista elementtiäkin. Suomessa tunnistettavuutta voi erottamattoman omistuksen tapauksessa eksplikoida possessiivisuffiksilla, mutta tarkenne olisi äärimmäisen epäluonteva.

57) WT Silloin wietin henelle lapset, että hen laskis **kätens** heiden pälens ia rucoilis. (Matt. 19:13)

NT Thå wordho barn bwren till honom, ath han skulle leggja **sina hender** på them och bedhia

GVB Tå wordo barn burin til honom, at han skulle leggja **hender** på them och bidhia.

L Da wurden Kindlin zu jm gebracht, Das er **die Hende** auff sie leget, vnd betet.

V tunc oblati sunt ei parvuli ut **manus** eis inponeret et oraret

E Tunc oblati sunt ei pueri, ut **manus** eis imponeret, & oraret

Laskis ei suoraan yhdisty mihinkään lähtökieleen, joissa verbeihin ei sisälly suuntaisuuden implikaatiota. Postpositio *Pälens* tulee germaanisista kielistä, joten jompikumpi niistä on Agricolan malli. Toisessa viittauksessa samaan tarkoitteeseen Agricolan käännöksen takana on ruotsi tai latina. Kumpaakaan tapausta ei siis voi

yhdistää yksiselitteisesti Lutheriin, ainoaan artikkelilliseen lähtötekstiin. Vaikka voisikin, pidän lähes varmana, että tarkenne puuttuisi silti.

Esimerkin 58 viittausta käskyihin pidän spesifinä ja yleistiedon perusteella tunnistettavana. Juutalais-kristillisessä kontekstissa tuskin voi olla kysymys muista kuin kymmenestä käskystä, minkä seuraavat jakeet (18–9) vahvistavat.

58) WT Mutta ios sine tachtu elämen siselkieudä, nin pidhe **käskyt** (Matt. 19:17)

GVB/NT Men wilt tu ingå til lijffuet, så hålt **bodhorden**

L Wiltu aber zum Leben eingehen, so halt **die Gebot**

V si autem vis ad vitam ingredi serva **mandata**

E Quod si vis ad vitam ingredi, serva **mandata**

Alun partikkelille *ios* on vastine vain latinassa, mutta WT:ssa se on välttämätön. Samoin päälauseen aloittava partikkeli *nin* on lähes pakollinen suomessa, vaikka se näyttää pohjautuvan germaanisiin kieliin (*så/so*). (Vastaavista tapauksista Itkonen-Kaila 1997: 53.) Muuten selviä eroja lähtötekstien välillä ei ole.

Spesifeistä viittauksista ovat käsittelemättä vielä tarkoitteen ainutkertaisuuden vuoksi tunnistettavat tapaukset. Evankeliumissa esiintyy useita juutalais-kristillisessä kontekstissa uniikkeja tarkoitteita kuten Jumala, taivas ja helvetti. Erisnimen *Jeesus* yhteydessä ei mikään lähtöteksti käytä artikkelia tai tarkennetta, mutta Jeesuksen epiteetin *Inhimisen Poica* yhteydessä se on mahdollinen.

59) WT Sille että **Inhimisen Poica** tuli wapauttaman, site quin catonut oli (Matt. 18:11)

GVB/NT Ty (NT Ty ath) **menniskionnes Son** är kommen til at frelsa thet som förtapat war

L Denn **des menschen Son** ist komen, selig zu machen, das verloren ist

E/V Venit enim **Filius hominis** servare (V salvare) quod perierat

Virkkeen alun kaksi partikkelia ovat peräisin NT:sta. Agricolan verbin *wapauttaman* takana on ruotsin *frelsa*. Latinan verbit merkitsevät mieluummin 'pelastaa, suojella', ja Lutherilla on predikaatiivi-ilmaus *selig machen* 'tekemään autuaaksi'. Ruotsi, etenkin NT, on Agricolan esikuva. Toisessa *Inhimisen Poica* -tapauksessa Agricolan malli on

latina, joten molemmissa ilmeisimmän pohjatekstin malli selittää tarkenteen puuttumista.

Esimerkissä 60 tarkoite on taivas, esimerkissä 61 sen vastakohta helvetti.

60) WT Sentäden ombi **Taiuaan waldakunda** yhten Kuningan werdattu, ioca tachtoi lucua laske palueliains cans (Matt. 18:23)

NT För then skul är **himmelriket** lijknat wedh en konung som wille holla räkenſcap medh ſina tienare

GVB För then skul är **Himmelriket** lijknat widh en Konung, som wille hålla rekenskap medh ſina tienare

L Darumb iſt **das Himelreich** gleich einem Könige, der mit ſeinen Knechten rechnen wolt

E/V Ideo aſſimilatū eſt **regnum coelorum** homini regi, qui uoluit conferre rationem (V rationem ponere) cum ſeruis ſuis

61) WT Parambi on ſinun elemehen ſiſelkieudhe ſilmepoolla, quin ſinulla oliſ caxi ſilme, ia heiteteiſin **heluetin Tuleen** (Matt. 18:9)

NT bätre är tigh ath tw ingår j liſſuet eenögghder, än tw ſkulle haffua tw öghon och kaſtaſ j **helwitiſ eeld**

GVB Bätre är tigh, at tu ingåår j liſſuet eenögghder, än tu ſkulle haffua tw öghon, och kaſtaſ j **heluetes eeld**

L Eſ iſt dir beſſer daſ du eineugig zum Leben eingehet, denn daſ du zwey Augen haſeſt, vnd werdeſt in **daſ helliſche Fewr** geworffen

V bonum tibi eſt unoculum in vitam intrare quam duos oculos habentem mitti in **gehennam igniſ**

E bonum eſt tibi, ut luſcuſ intreſ in vitam, potiuſ quam ut duos oculos habentem mittariſ in **gehennam igniſ**

Esimerkissä 60 Agricolan yksikkö *taiuan* osoittaa germaanista vaikutusta, latinassa on monikko. *Ombi* – – *werdattu* tulee ruotsista tai latinasta. Latinalaisista käännöksistä Agricola eroaa siinä, että häneltä puuttuu maininta kuninkaan ihmisyydestä. Näin ollen WT:n lähin esikuva on ruotsi, ja tässä on yksi monista tapauksista, joissa suffiksaalinen artikkeli ei aiheuta tarkenteen läsnäoloa.

Jälkimmäisessä esimerkissä Agricolan NP rakentuu pääsanasta *Tuleen* ja genetiivimääritteestä *heluetin*, mikä on ruotsin mukainen ratkaisu. Latinalaisissa käännöksissä pääsana on *gehenna* ’helvetti’ ja *ignis* ’tuli’ toimii attribuuttina. Lutherilla on ’helvettiä’ merkitsevän sanan sijasta vastaava adjektiivi. Vulgatassa verbi on infinitiiv-

vissä, muissa käännöksissä persoonamuodossa. Agricolalla on eniten yhteistä ruotsalaisten käännösten kanssa, ja tarkenteettomuus on tämän vuoksi odotettavissa.

Esimerkki 62 sopii mitä mainioimmin siirtymäkohdaksi spesifien ja epäspesifien viittausten välillä, sillä sen ensimmäinen viittaus on spesifi, ja tarkoite (maailma) ainutlaatuisuutensa takia aina tunnistettava. Viittaus pahannokseen on puolestaan epäspesifi: tarkoite on tapahtuma tai ilmiö, joka on tulossa, mutta josta ei tiedetä mitään.

62) WT We **mailman pahannoxen** tähden. Sille pahannos kumminghin tule (Matt. 18:7)

GVB/NT Wee **werlden** för **förarghelse** skul. Ty förarghelse moste jw komma

L Weh **der Welt, der ergernis** halben. Es mus ja ergernis komen

V vae **mundo** ab **scandalis** necesse est enim ut veniant scandala

E Vae **mundo** ab **offendiculis**: necesse est enim ut veniant offendicula

(1992: Viettelysten täytyy kyllä tulla, mutta voi sitä ihmistä, jonka kautta ne tulevat)

Agricolan tekstiä voi lukea kuin kyseessä olisi ”maailman pahannos”. Sanat kuitenkin kuuluvat eri NP:ihin. Agricola käyttää interjektion *we* yhteydessä sekä genetiiviä että allatiivia,²⁴ tässä edellistä. *Pahannoksen* vastineista latinanlaiset ja saksalainen ovat monikossa, ruotsin *förarghelse* voi olla joko yksikkö tai monikko. Kohtalaisen todennäköistä on, että Agricolan yksikkö perustuu ruotsiin, vaikka hän välillä muuttaakin numerusta vastoin kaikkien lähtökielten mallia. Yhteys ei kuitenkaan ole niin kiistaton, että ruotsalaiset käännökset voisi ilman muuta nimetä Agricolan malliksi. Myöskään ensimmäisen NP:n mallista ei voi tehdä päätelmiä.

Esimerkissä 63 on *pahannoxen* tavoin yksikkömuotoinen, konkreettismerkityksinen NP, jolla viitataan epäspesifisti: seurakunnan on oltava olemassa, jotta sille voisi kertoa syntiä tekevästä veljestä, mutta sitä ei identifioida.

63) WT Ellei hen nijte cwle, nin sano **Seurakunnalle**. Ellei hen **Seurakunda** cwle, Nin pidhe hende ninquin Pacana ia Publicani (Matt. 18:17)

NT hörer han them icke, så sägh thet **kyrkionne**, hörer han icke **kyrkiona**, så halt honom så som en hedhning och publican

GVB Hörer han them icke, så sägh thet **Församlingen**. Hörer han icke **Församlingena**, så hålt honom såsom en Hedhning och Publican

L Höret er die nicht, so sage es **der Gemeine**. Höret er **die Gemeine** nicht, So halt jn als einen Heiden vnd Zölner

²⁴ Haettu sanan *we* kaikki esiintymät Kotimaisten kielten keskuksen vanhan kirjasuomen korpuksen Agricola-aineistosta.

V quod si non audierit eos dic **ecclesiae** si autem et **ecclesiam** non audierit sit tibi sicut ethnicus et publicanus

E Quod si non audierit eos, dic **ecclesiae**: quod si **ecclesiam** non audierit, sit tibi velut ethnicus & publicanus

Agricolan sanavalinta *Seurakunnalle* on GVB:in ja Lutherin tapaan yksiselitteisempi kuin Latinan *ecclesia* ja NT:n *kyrkio*, jotka voivat merkitä niin 'kirkkoa' kuin 'seurakuntaa'. Germaanisissa teksteissä on objekti (*thet, es*), joka puuttuu latinalaisista käännöksistä ja Agricolalta. Toisaalta *nin* löytää vastineet vain germaanisista versioista.

Toisen tarkasteltavan NP:n edellä Vulgatassa on *et*, joka tuottaisi käännöksen *Seuracundakan*. Agricolalta puuttuu vastine latinalaisten käännösten konnektorille *autem/quod*, kun taas OV-järjestys on latinan mukainen. Näin ollen Agricolan käännökselle ei erotu yhtä selkeää pohjatekstiä tai -kieltä.

Seuraavaksi käsittelen sellaisia epäspesifejä viittauksia, joissa konkreettiseen tarkoitteeseen viitataan monikollisella NP:llä. Esimerkki 64 on jo tutuksi tulleesta lammasvertauksesta. Mäet, joille paimen jättää lampaat, ovat vertauksen maailmassa olemassa oleva paikka, mutta niiden tarkalla identiteetillä ei ole väliä.

64) WT Eikö hen iätäis ne yhdexenkymmend ia yhdexen **mäghillen**, ia menis, ia etzeis site exynyttä (Matt. 18:12)

GVB/NT Offuergiffuer hon icke the niyo och niyotiyo **på berghen**, och gåår bortt och söker effter thet som foor wildt

L Lesst er nicht die neun vnd neunzig **auff den Bergen**, gehet hin, vnd suchet das verirrete

V nonne relinquet nonaginta novem **in montibus** et vadit quaerere eam quae erravit

E nonne relictis nonaginta novem **in montibus**, vadit & quaerit eam quae erraverat

Analysoin samaa tekstikohtaa esimerkin 32 yhteydessä, ja päädyin siihen, että Agricolan käännöksessä on viitteitä sekä Vulgatan että germaanisten lähtötekstien mallin seuraamisesta. Vaikkei tässä kohdin pysty sanomaan, motivoiko pohjateksti tarkenteen poisjättöä, seuraavat esimerkit osoittavat, että viittauksen tyypillä on tällaisissa tapauksissa selvä vaikutus asiaan, sillä tarkenne puuttuu säännöllisesti vastoin lähimmän lähtökielen mallia. Annettakoon tästä kaksi esimerkkiä.

65) WT Ja henen Herrans wihastui, ia ylenannoi henen **böueleille**, sihenasti että hen maxais caiki miten hen oli henelle welca (Matt. 18:34)

NT Och wart hans herre wredh, och antwardade honom **bödhleuer** j hender, till tess thet war alt betalat som han honom skyldogher war

GVB Och hans Herre wardt wreedh, och antwardadhe honom **bödhlanar** j hender, til tess thet war alt betalat, som han honom skyldigh war

L Vnd sein Herr ward zornig, vnd vberantwortet jn **den Peinigern**, bis das er bezalet alles was er jm schuldig war

V et iratus dominus eius tradidit eum **tortoribus** quoadusque redderet universum debitum

E Et iratus dominus ejus , tradidit eum **tortoribus**, quoadusque redderet totum quod debebatur sibi

Agricolalla ei ole vastinetta ruotsalaisten käännösten lausekkeelle *j hender*. Prefiksi *ylen-* tulee Lutherin vastaavasta *vber-*. Virkkeen alku (*Ja henen Herrans wihastui*) on germaanisten kielten analyttisen rakenteen mukainen, latinassa on partisiippi. Jäljet vievät siis Lutheriin, ja Agricola jättää tarkenteen pois vastoin ilmeisintä esikuvaansa. Samoin on esimerkissä 66.

66) WT mene ia myy mite sinulla on, ia anna **waiuasten**, ia sinun pite saaman tauaran Taiuasa (Matt. 19:21)

GVB gack bortt, säl (NT och sää) thet tu haffuer, och giff **the fattigha**, och tu skalt få en skatt j himmelen (NT himblenom)

L gehe hin, verkeuffe was du hast, vnd gibs **den Armen**, so wirstu einen schatz im Himel haben

E/V vade, vende quae habes, & da **pauperibus**, & habebis thesaurum in coelo

Verbirakenne *pite saaman* on ruotsin mukainen, sillä muissa lähtöteksteissä käytetään omistamista tarkoittavaa verbiä (*haben, habeo*). Agricola myös toistaa rinnastuskonjunktion ruotsin malliin kaikissa mahdollisissa paikoissa, mutta ruotsin mukainen tarkenne puuttuu. Sama tendenssi on nähtävissä vielä kahdessa muussa tapauksessa. Vastaavanlaisia tarkenteellisia NP:itä evankeliumiaineistossani ei ole, joten tämäntyyppisistä viittauksista Agricola näyttäisi jättävän tarkenteen pois, oli lähtökielen malli mikä tahansa.

Vaikka abstraktit tarkoitteet ovat kirjeessä tyypillisempiä kuin evankeliumissa, Matteuksen tekstistäkin löytyy muutama viittaus abstraktioon. Näitä saa edustaa esimerkki 67.

67) A cukaikenens hylke henen emändens mwtoin quin **horudhen** tehden, ia naipi toisen, hen teke horin (Matt. 19:9)

NT hwar och en som skil sina hustru j frå sigh, vtan för **hoor** skul, och tagher ena andra, han gör hoor

GVB Hwar som skil sina hustru jfrå sigh (vtan för **hoor** skul) och tagher ena andra, han gör hoor

L Wer sich von seinem Weibe scheidet (Es sey denn vmb **der Hurerey** willen) vnd freiet en andere, Der bricht die Ehe

V quicumque dimiserit uxorem suam nisi ob **fornicationem** et aliam duxerit moechatur

E quicumque repudiaverit uxorem suam, nisi ob **stuprum**, & aliam duxerit, is committit adulterium

Cukaikenens on ruotsin ja latinan mukainen, saksassa on pelkkä *wer*. Germaanisissa käännöksissä erotaan, joten Agricolan *hylke* on ennemmin latinalaisten tekstien mukainen. Adpositiolausekkeen *horudhen tehden* rakenne on ruotsissa ja latinassa samanlainen kuin Agricolalla: ehtoa ilmaiseva konjunktio ja adpositio täydennyksineen, kun taas Luther käyttää pidempää muotoilua muodollisine subjekteineen. Eniten yhteyksiä on latinaan, ja Agricolan tarkenteettomuus vastaa tätä. Muissa viittauksissa abstrakteihin WT yhdistyy joko artikkelittomaan ruotsalaiseen tekstiin tai lähintä lähtökieltä ei voi määrittää, eikä tämän aineiston puitteissa pääse toteamaan, miten Agricola toimisi tarkenteen kanssa, jos lähimmässä lähtötekstissä olisi artikkeli. WT:n alku- ja loppupuolen vertailun kannalta tämä on sääli, sillä kirjeessä niin tarkenteellisiä kuin tarkenteettomia viittauksia abstrakteihin on runsaasti.

Seuraavaksi tarkastelen esimerkkiä geneerisestä viittauksesta.

68) WT Mutta Jesus sanoi Opetuslapsillens. Totisesta sano mine teille, **Ricas** töleesti siselkieupi Taiuanwaldakundan (Matt. 19:23)

GVB/NT Tå sadhe Jesus til sina Läriungar, Sannerligha sägher iagh idher, **Them rijka** är swårt gå in j Himmelriket

L Jhesus aber sprach zu seinen Jüngern, Warlich, Jch sage euch, **Ein Reicher** wird schwerlich ins Himelreich komen

V Iesus autem dixit discipulis suis amen dico vobis quia **dives** difficile intrabit in regnum caelorum

E Jesus autem dixit discipulis suis, Amen dico vobis, **Dives** difficile intrabit in regnum coelorum

Ruotsalaisten tekstien NP *them rjka* on monikollinen.²⁵ Agricolan adverbia *töleesti* vastaa latinassa ja Lutherilla adverbi (*difficile/swerlich*), ruotsissa vastaava adjektiivi ja *olla*-verbi. Verbiä *siselkieupi* vastaa parhaiten latinan *intro*, germaanisisten kielten *gå* ja *kommen* eivät ole yhtä spesifejä. *Taiuanwaldakundan* puolestaan on germaanisten pohjatekstien mukainen, latinassa 'taivasta' merkitsevä *coelorum* on monikossa. Vulgatasta Agricola eroaa jättämällä pois konjunktion *quia* 'että', joten WT:sta löytyy eniten yhteyksiä Lutheriin ja Erasmukseen, mutta myös eroja kumpaankin, eikä lähintä lähtötekstiä voi määrittää. Muutkaan evankeliumin geneeristen viittausten tapaukset eivät yhdisty yksiselitteisesti pohjatekstiin, jossa olisi artikkeli. Näin tässäkin jää valitettavasti selvittämättä, olisiko Agricola ehkä jättänyt tällaisissa viittauksissa artikkelin kääntämättä vastoin pohjatekstin antamaa mallia.

Viimeisenä tulevat esimerkit, joissa NP:llä ei viitata lainkaan. Esimerkissä 69 tärkeää ei ole lasten olemassaolo, mitä lapsi tekee tai kokee yksilönä tai tyyppinä, vaan ainoastaan se, millaiset ominaisuudet lapsella on.

69) WT Ellette te kienny ia tule ninquin **lapset**, nin ette te siselkieu taiuan waldakundan (Matt. 18:3)

NT vtan j bliffuen omwende, och wardhen såsom **barn**, thå skolen j icke komma vthi himmelriket

GVB Vthan j omwenden idher, och warden såsom **barn**, skolen j icke komma j Himmelriket

L Es sey denn, das jr euch vmbkeret, vnd werdet wie **die Kinder**, so werdet jr nicht ins Himmelreich komen

V nisi conversi fueritis et efficiamini sicut **parvuli** non intrabitis in regnum caelorum

E nisi conversi fueritis, & efficiamini sicut **pueri**, non ingrediemini in regnum coelorum

Agricolan aloitus *ellette* on ruotsin ja latinan mukainen (*vtan, nisi*), Luther muotoilee asian pidemmin (*es sey denn, das*). Sivu- ja päälauseen rajalla oleva partikkeli *nin* on joko NT:sta tai Lutherilta. Agricola on lähinnä NT:a, ja tarkenteen puuttuminen selittyy ainakin osittain tällä.

²⁵ Geneerien kohdalla on käytännössä yhdenmukaista, onko tarkasteltu NP yksikkö- vai monikko- muotoinen, myöskään sen merkitseminen tunnistettavaksi tai tunnistamattomaksi ei muuta merkitystä (DuBois 1980:225). Käännövaikutusta tutkittaessa numerusero on tietysti huomiotava.

Esimerkistä 70 tarkasteltava NP on kahdellakin tapaa prototyypin epäreferentiaalinen: se on lauseenjäsentehtävältään predikatiivi ja sanaluokaltaan adjektiivi. NP:nä (pro AP) sitä on pidettävä, koska tarkenne on mitä ilmeisimmin siinä mahdollinen: analysoin muuten täysin vastaavaa mutta tarkenteellista lauseketta esimerkissä 37. Tuossa esimerkissä opetuslapset kysyivät Jeesukselta, kuka on suurin taivaan valtakunnassa, esimerkki 70 puolestaan on Jeesuksen vastaus.

70) WT Joca nyt itzens alistapi, ninquin teme lapsi, se ombi **swrin** Taiuan waldakunnas (Matt. 18:4)

GVB/NT Hwilken nu sigh sielff så förnedhrar som thetta barnet, han är **then störste** j Himmelriket

L Wer nu sich selbs nidriget, wie das Kind, der ist **der grössest** im Himelreich

V quicumque ergo humiliaverit se sicut parvulus iste hic est **maior** in regno caelorum

E Quisquis igitur demiserit semetipsum sicut est puer iste, hic est **ille maximus** in regno coelorum

Kuten esimerkissä 37, Vulgatassa on superlatiivin sijasta komparatiivi, ja molemmissa latinalaisissa käännöksissä 'taivasta' merkitsevä sana on monikossa. Agricolan mallina ovat siis germaaniset käännökset, mutta tarkenne puuttuu, vaikka Agricola on sitä hiukan aiemmin käyttänyt täysin vastavassa yhteydessä. Tarkenne puuttuu samoin toisen epäreferentiaalisen superlatiivin yhteydestä, joten myös tällaisissa tapauksissa Agricolalla on taipumus jättää tarkenne pois vastoin ilmeisimmän lähtökielen mallia.

Tarkenteellisten ja tarkenteettomien määräisten viittausten tarkastelun tuloksena on mahdollista hahmottaa eräitä säännönmukaisuuksia Agricolan tavassa käyttää määräistä tarkennetta Matteuksen evankeliumissa, joskaan ei niin selkeitä kuin epämääräisen tarkenteen kohdalla (ks. luku 5.3). Spesifit anaforiset viittaukset saavat yleensä evankeliumissa tarkenteen, vaikka tämän luvun esimerkit osoittavat, että tarkenne voi puuttuakin, jopa vastoin ilmeisimmän lähtötekstin mallia.

Jos viittaus tehdään erisnimellä tai sellaiseen vertautuvalla elementillä, tarkenne puuttuu, perustui tarkoitteen tunnistettavuus sitten anaforaan (esimerkin 49 *Herra*), laajempaan kontekstiin (esimerkin 52 *opetuslapset*) tai tarkoitteen ainutkertaisuuteen (*ainoa Jumala* esimerkissä 55). Viimeksi mainitussa tapauksessa tarkenne jää pois vastoin pohjatekstin mallia. Muutenkaan Agricola ei juuri käytä määräistä tarkennetta viittauksissa ainutkertaisiin tarkoitteisiin. Aineistossani nämä esimerkit ovat joko liitet-

tävissä artikkelittomaan lähtötekstiin tai lähtötekstiä ei voi nimetä, joten tämän tutkimuksen puitteissa en pysty toteamaan, mikä osa tunnistettavuuden perusteella on tarkenteen poisjäämisessä. Samoin on sellaisten spesifien viittausten kanssa, joiden tarkoitteet ovat tunnistettavia ankkuroinnin perusteella.

Säännöllisimmin Agricola jättää tarkenteen pois vastoin lähimmän lähtökielen mallia sellaisissa tapauksissa, joissa monikollisella NP:llä viitataan epäspesifisesti, sekä epäreferentiaalisissa yhteyksissä. Geneereissä ja sellaisissa epäspesifeissä viittauksissa, joissa tarkoite on yksiköllinen tai abstrakti, tarkenteettomuus joko korreloi lähimmän lähtökielen kanssa tai WT:n mallin paikantaminen on mahdotonta.

Ruotsin määräinen muoto ei näytä motivoivan Agricolan tarkenteen läsnäoloa, mitä todistavat esimerkit 49 ja 60.

6.2.2 Määräisen tarkenteet mahdolliset paikat kirjeessä

Evankeliumin viittauksista valtaosa oli spesifejä niin tarkenteellisissa kuin tarkenteettomissa tapauksissa. Kirjeessä spesifit viittaukset ovat vähemmistönä, etenkin tarkenteen puuttuessa, eikä anaforisia tapauksia löydy lainkaan. Esimerkin 71 viittaus on spesifi ja tarkoitteen tunnistettavuus perustuu siihen, että kyseessä on tietty rajattu ryhmä kaikista enkeleistä.

71) WT Mine todhistan Jumalan, ia Herran Jesusen Christusen, **ia wloswalittudhen Englein** edes, Ettes neite pidhet (1. Tim. 5:21)

GVB/NT Jagh betyghar (NT förmanar tigh) för Gudhi och Herranom Jesu Christo, och för **the vthkoradhe Änglar**, at tu håller thetta (NT thetta här)

L Ich bezeuge Gott, vnd dem Herrn Jhesu Christo vnd **den ausserweleten Engeln**, Das du solches haltest

V testor coram Deo et Christo Iesu et **electis angelis** ut haec custodias

E Obtestor in conspectu Dei & Domini Jesu Christi & **electorum angelorum**, ut haec serves

Yhdysverbin partisiipille *wloswalittudhen* löytyy vastine kaikista lähtöteksteistä. *Edes* yhdistyy ruotsin (*för*) tai Vulgatan (*coram*) prepositioon. Sivulauseesta puuttuva ilmisubjekti osoittaa latinalaisten käännösten suuntaan. Tässä Agricola on yllättäen lähinnä Vulgataa, minkä kanssa tarkenteen puuttuminen korreloi.

Useimmat kirjeen tarkenteettomista spesifeistä viittauksista ovat tunnistettavia ankkuroinnin kautta. Kuten evankeliumissa (esimerkit 56 ja 57), tällaiset tapaukset eivät saa kirjeessäkään tarkennetta. Esimerkin 72 ilmoitus on ankkuroitu Jeesukseen.

72) WT sine pidhet Kesky saastatoina, nuchtetoina, haman **meiden Herran Jesusen Christusen Ilmoituxen** asti (1. Tim. 6:14)

NT tu håller bodhit obesmittadher, ostraffelighen, in till **vårs herres Jesus Christi oppenbarilse**

GVB tu håller bodhet obesmittat, ostraffeligh, in til **vårs Herras Jesu Christi vppenbarelse**

L du haltest das Gebot on flecken, vnuertaddelich, bis auff **die Erscheinung vnsers Herrn Jhesu Christi**

V serves mandatum sine macula inreprehensibile usque in **adventum Domini nostri Iesu Christi**

E serves praeceptum immaculatum, irreprehensibilis, usque ad **apparitionem Domini nostri Jesu Christi**

Vanhassa suomessa sanalla *ilmoitus* on ollut myös merkitys 'ilmestys' (VKS s.v. *ilmoitus* 2), joten Agricolan sanavalinta täsmää Erasmusen ja germaanisten käännösten kanssa. Vulgatan *adventum* tarkoittaa 'tuloa' tai 'saapumista'. Muuten ei ole mahdollista erotella lähtötekstien vaikutusta Agricolan käännökseen.

Toisessa esimerkissäni, jossa tarkoite on tehty tunnistettavaksi ankkuroinnilla, on kyse erottamattomasta omistuksesta.

73) WT Ele nopiasti iongun pälle **Kättes** pane (1. Tim. 5:22)

GVB/NT Lågg icke hastigt **henderna** på någhon

L **Die Hende** lege niemand balde auff

V **manus** cito nemini inposueris

E **Manus** cito ne cui imponas

Postpositio *pälle* on germaaninen. *Jongun* on Erasmusen tai ruotsalaisten käännösten mukainen, Lutherin ja Vulgatan pronominiin merkitys on 'ei kenenkään'. Nämä yhteydet riittävät osoittamaan, että ruotsi on kohdan ilmeisin lähtökieli, joskin Agricola on tarkasteltavan NP:n kohdalla toiminut oma-aloitteisesti: *Kättes* on kaikista lähtöteksteistä poiketen yksilöllinen, eikä Agricolan possessiivisuffiksille löydy vastinetta.

Aineisto-otoksessani Agricola ei kertaakaan merkitse tarkenteella määräisiä viittauksia, joiden tarkoitteen tunnistettavuus perustuu ankkurointiin, joten tämä tunnistettavuuden peruste voisi olla tarkenteen poisjättöä selittävä tekijä: genetiivimääräite tai possessiivisuffiksi ilmaisevat jo itsessään määräisyyttä, joten tarkenne vaikuttaisi enemmän ylimääräiseltä kuin sellaisten NP:iden yhteydessä, joissa ei ole possessiivista elementtiä. Valitettavasti ankkurointiesimerkkejä on aineistossani vähän, eikä yksikään ole yhdistettävissä Lutherin käännökseen, jossa ainoana lähtötekstinä on näissä tapauksissa artikkeli. Hypoteesin testaamiseksi tarvittaisiin huomattavasti suurempi aineisto.

Kirjeessä on pari määräistä spesifiä viittausta, joissa tarkoite on tunnistettava yhteisen tiedon perusteella. Enemmän kuin jokin yksittäinen käsky, esimerkin 74 viittauksen kohde on Jumalan laki, joka on kristillisessä kontekstissa tunnistettava.

74) WT sine pidhet **Keskyn** saastatoina, nuchtetoina, haman meiden Herran Jesusen Christusen Ilmoituxen asti (1. Tim. 6:14)

GVB/NT tu håller **bodhet** obesmittat, ostraffeligh (NT obesmittadher, ostraffelighen), in til wårs Herras Jesu Christi vppenbarelse

L du haltest **das Gebot** on flecken, vnuertaddelich, bis auff die Erscheinung vnsers Herrn Jhesu Christi

V serves **mandatum** sine macula inreprehensibile usque in adventum Domini nostri Iesu Christi

E serves **praeceptum** immaculatum, irreprehensibilis, usque ad apparitionem Domini nostri Jesu Christi

WT:n karitiivadjektiivit vastaavat ruotsalaisia käännöksiä ja Erasmusta. Lutherilla ja Vulgatassa ensimmäinen adjektiivi on ilman karitiivista prefiksiä, ja tilalla on prepositio, jonka merkitys on 'ilman' (*on, sine*). Agricolan ilmisubjektin *sine* vuoksi ruotsi on Erasmusta todennäköisempi esikuva. NT:n ja GVB:in määräinen muoto ei ole saanut WT:ssa vastineekseen tarkennetta.

Esimerkistä 75 tarkastelen NP:tä *Ramattu*. Nykysuomessa *Raamattu* on teoksen erisnimi, mutta vielä 1700-luvulla sitä on käytetty ainoastaan merkityksessä 'kirja, kirjoitukset'. Agricola viittaa WT:ssaan sanalla *raamattu* yleensä Vanhaan testamenttiin tai johonkin sen yksittäiseen kirjaan, harvemmin muihin kirjoituksiin.²⁶ (Ikola 1998:

²⁶ Ikolan (1998: 9–10) esimerkkejä ovat mm. *Ia itze David sanopi psaltarin Ramatus* (Luuk. 20:42) ja *Mutta nemet tapachtuuat, ette Ramattu pite teutetemen* (Mark. 14:49).

13–5.) Esimerkin 75 konteksti auttaa tunnistamaan NP:n tarkoitteeksi Vanhan testamentin, muihin kirjoituksiin Paavali tuskin vetoaisi.

75) WT Sille ette **Ramattu** sanopi, Ei sinun pidhe Töhärien swta kijnisitoman (1. Tim. 5:18)

GVB/NT Ty (NT för ty) **Scrifften** sägher, Tu skalt icke binda munnen til på oxan som tröskar

L Denn es spricht **die Schrift**, Du solt nicht dem Ochsen das Maul verbinden der da dreschet

V dicit enim **scriptura** non infrenabis os bovi trituranti

E Dicit enim **scriptura**, Bovi trituranti non obligabis os

Sille ette yhdistyy NT:n kahteen pikkusanaan. Luther ei voi olla Agricolan lähin esikuva, koska hänellä on muodollinen objekti *es*. Muuten lähtötekstien välillä ei ole olennaista eroa. Lähin lähtöteksti siis näyttäisi olevan NT, eikä ruotsin määräinen muoto aiheuta Agricolan tarkenteen läsnäoloa.

Jos edellisen esimerkin kristillisessä kontekstissa keskeisen tarkoitteen tunnistettavuuden saattoi katsoa perustuvan joko laajempaan kontekstiin tai tarkoitteen ainutkertaisuuteen, esimerkissä 76 selitys on kiistatta viimeksimainittu.

76) WT Sille ette io mwtomat ouat tacaperin palaineet **Perkelen** ielkin (1. Tim. 5:15)

NT för ty somligha äro al redho affwekna och fölgt **Sathanam** effter

GVB Ty någhra haffua allaredho wendt tilbaka effter **Satanam**

L Denn es sind schon etliche vmbgewand, **dem Satan** nach

V iam enim quaedam conversae sunt retro **Satanan**

E Jam enim nonnullae deflexerunt, sequutae **Satanam**

Konjunktioyhdistelmä *Sille ette* tulee NT:sta, postposition *ielkin* takana ovat germaanisiet käännökset tai Vulgata. NT ei kuitenkaan voi olla Agricolan malli, koska siinä on Erasmusen motivoimana kaksi verbiä (*äro affwekna*, *fölgt*) Agricolan yhtä kohti. Muutenkaan WT:n verbi-ilmaisulle *tacaperin palaineet* ei löydy kovin hyvää esikuvaa. Latinalaisissa käänöksissä ja GVB:issä on 'käännytty' ja Lutherilla 'muututtu'. Näin ollen Agricolan käänökselle ei voi nimetä yhtä selvää esikuvaa. Jos Lutherin käännos artikkeleineen olisikin Agricolan malli, tarkenteen puuttuminen on

hyvin odotettavaa, sillä Agricola ei aineistossani käytä tarkennetta erisnimien yhteydessä.

Seuraavaksi käsittelen epäspesifin erityisreferenssin tapaukset. Esimerkissä 77 mainitut riidat eivät ole tiettyjä riitoja, vaan mitä tahansa turhia kiistoja. Tunnistettavia ne ovat relatiivilauseen vuoksi.

77) WT Ja welte **hengettömet ia keltuottomat Jutudh**, ia **Ridhat** iotca wärin kerskatust Constista tuleuat (1. Tim. 6:20)

GVB/NT Och flyy (NT vntfly) **oandeligh och onyttigh ord och trättor**, som gå aff (NT vthaff) falskeligha berömd konst (NT berömdan wijssdom)

L Vnd meide **die vngeistliche lose geschwetz, vnd das Gezenck** der falsch berümpften Kunst

V devitans **profanas vocum novitates et oppositiones** falsi nominis scientiae

E devitans **profanas vocum inanitates, & oppositiones** falso nominatae scientiae

Alun *ia* ja imperatiivi ovat germaanisten kielten mukaiset, latinassa on partisiippi 'välttään'. Latinalaisten tekstien NP:n rakenne on genetiivimäärite *vocum* + pääsana *novitas/inanitas* + adjektiivimäärite *profanus*. Agricola seuraa germaanisista käännöksistä, joissa on kaksi adjektiivia (*oandeligh*, *onyttugh/ungeistliche*, *lose*). Lutherin *lose* merkitsee 'irralista, löyhää' tai vastaavaa, joten ruotsin *onyttigh* lienee parempi vastine Agricolan *keltuottomille*. NP:n *ridhat* vastine on Lutherilla yksikössä, muissa lähtöteksteissä monikossa. WT:n relatiivilause on ruotsalaisista käännöksistä, Lutherilla ja latinalaisissa käännöksissä on sen sijaan genetiivi. *Consti* yhdistyy enemmän GVB:in konstiin kuin NT:n viisauteen. Agricolan lähin esikuva on siis ruotsi, erityisesti GVB, ja tarkenteettomuus johtuu tästä. Samoin on kahdessa muussa epäspesifissä viittauksessa.

Myöskään esimerkistä 78 tarkasteltavan NP:n tarkoitteet eivät ole tiettyjä.

78) WT Jos hen Lapsia yleskasuattanut on. Jos hen on Hoonesenottanut. Jos hen **Pyheinalcoija** pesnyt on. (1. Tim. 5:10)

NT om hon haffuer vpfödt barn, om hon haffuer herbergerat, om hon haffuer twaghit **helghamanna föter**

GVB Om hon haffuer vpfödt barn. Om hon haffuer herberghat. Om hon haffuer twaghet **the helighas fötter**.

L So sie Kinder auffgezogen hat, So sie Gastfrey gewesen ist, So sie **der Heiligen füsse** gewasschen hat

E/V si filios educavit, si fuit hospitalis (V si hospitio recepit), si **sanctorum pedes** lavit

Agricolan malli on tuskin NT, jonka *helghamanna* kääntyisi Agricolalla oletettavimmin *pyhein miesten*. Verbiloppuinen sanajärjestys on tunnusmerkkinen ja on joko saksan tai latinan vaikutusta. Tarkempaa määrittystä lähtökielestä ei voi tehdä, sillä latinasta puuttuva ilmisubjekti on suomessa pakollinen eikä verbin liittomuotoa voi käyttää erottelevana kriteerinä, koska imperfekti latinan *lavit* vastineena ei tässä tule kyseeseen. Lähtökielen määrittäminen on mahdotonta myös kolmen muun epäspesifisti viittaavan NP:n kohdalla. Viimeiselle konkreettistarkoitteisen epäspesifin viittauksen sisältävälle esimerkille sen sijaan erottuu ensisijainen pohjateksti. Viittaus on epäspesifi, koska huoneet tai talot ovat olemassa, mutta niiden identiteetillä ei ole väliä.

79) WT Sihen he ouat mös ioutilat, ia oppiuat ioxendeleman ymberi **Hooneita** (1. Tim. 5:13)

NT och lära ath löpa om cring j **hwsen** fáfenga

GVB Ther til medh äro the fáfenga, och löpa om kring j **husen**

L Daneben sind sie faul, vnd lernen vmblauffen durch **die Heuser**

E/V Simul autem & otiose discunt circumire **domos**

Latinan verbin *circumire* merkitys on 'kierrellä'. Lutherin vastineella *vmblauffen* on tämän merkityksen lisäksi toinen, 'juosta', mihin ruotsalaiset käännökset ja Agricola nojaavat. GVB:istä puuttuu vastine Agricolan pääverbille *oppiuat*. NT:ssa lauseen rakenne on sama kuin Lutherilla, mutta se on sijoitettu ennen adjektiivipositiota. Latinassa adjektiivivi on samoin appositiona eikä näissä käännöksissä ole siksi rinnastusta. Agricolan lähin pohjateksti on Luther, mutta tarkenne puuttuu. On kiinnostavaa, että esimerkin 79 kaltaiset tapaukset, joissa monikkomuotoisella NP:llä viitataan epäspesifisti, ovat evankeliumissa juuri niitä, joista Agricola säännöllisimmin jättää määräisen tarkenteen pois pohjatekstin mallista riippumatta. Kirjeessä sama sääntö ei kuitenkaan ole voimassa, sillä Agricola käyttää toisaalla tarkennetta vastaavanlaisen viittauksen yhteydessä (esim. 43).

Kuten kirjeen tarkennetapauksia käsittelevästä luvusta kävi ilmi, kirjeessä viitataan varsin usein abstrakteihin tarkoitteisiin, esimerkissä 80 jumalisuuteen.

80) WT Jos iocu toisin opetta, ia ei pysy meiden Herran Jesusen Christusen teruelisis sanoisa, ia sijnä Opisa ioca **Jumalisudhesta** ombi, hen ombi piminnyt, ia ei miten taidha. (1. Tim. 6:3–4)

NT Hoo ther annars lärer, och icke faller till vårs herres Jesu Christi sanskyllugha oordh, och then lärdom som är om **gudhactugheten**, han är vpblåster, intit wetandes

GVB Hoo ther annars lärer, och icke bliffuer widh vårs Herras Jesus Christi helsosamma ord, och widh then lärdom som är om **gudhachtigheten**, Han är förmörkrat, och weet intet

L So jemand anders leret, vnd bleibet nicht bey den heilsamen worten vnsers Herrn Jhesu Christi, vnd bey der lere von **der Gottseligkeit**, Der ist verdüstert, vnd weis nichts

V si quis aliter docet et non adquiescit sanis sermonibus Domini nostri Jesu Christi et ei quae secundum **pietatem** est doctrinae superbus nihil sciens

E Si quis diversam sequitur doctrinam, & non accedit sanis sermonibus Domini nostri Jesu Christi, & ei quae secundum **pietatem** est doctrinae, Is inflatus est, nihil sciens

Agricolan *Jumalisuus* on germaanista vaikutusta, latinalaisten tekstien *pietas* kääntyy ennemmin *hurskaus* (mikä kuuluu Agricolan sanavarastoon, VKS s.v. *hurskaus*). Samoin latinan prepositio *secundum*, 'jonkin mukainen' on Agricolan elatiiville vähemmän todennäköinen esikuva kuin germaaniset *om* ja *von*. Relatiivilause on ruotsin ja latinan mukainen, ja sen verbioppisuus latinan. Yhteyksiä on eniten ruotsiin, joten katson sen olevan Agricolan lähin esikuva, ja tässä on jälleen tapaus, jossa määräinen muoto ei aiheuta tarkenteen läsnäoloa WT:ssa.

Myös esimerkissä 81 viittaus on epäspesifi ja tarkoite abstrakti.

81) WT Mutta ios iocu henen Omains, liaten henen Pehens, ei edestemurechdhi, se ombi **Vskon** poiskieldenyt (1. Tim. 5:8)

NT Huar nw någhor sina (besynnerligha hwssfolkit) icke för sörgher, then haffuer försakat **trona**

GVB Hwar nu någhor sina (besynnerligha sitt hwsfolck) icke försörrier, then haffuer försakat **trona**

L So aber jemand die seinen, sonderlich seine Hausgenossen, nicht versorget, der hat **den glauben** verleugnet

V si quis autem suorum et maxime domesticorum curam non habet **fidem** negavit

E Quod si qua suis & maxime familiaribus non providet, **fidem** abnegavit

Agricolan verbin perusosa *kieldenyt* on Lutherin ja latinalaisten käännösten mukainen valinta, ruotsin verbi merkitsee 'luopua'. *Pois*-prefiksi on peräisin joko Lutherilta tai Eramukselta. Objektin sijoittaminen verbin liittomuodon osien väliin näyttäisi liittävän WT:n Lutheriin. Toisaalta latinan perfekti on pakko kääntää suomeen liittomuodolla, sillä imperfekti on tuskin tässä mahdollinen. On mahdotonta sanoa, onko Agricola lähempänä Lutheria vai Erasmusta.

Abstraktien tarkoitteiden osuuden saa huipentaa esimerkki 82, jossa on kuusi abstraktiin viittaavaa NP:tä.

82) WT Mutta sine Jumalan inhiminen carta sencaltaista, ia noudhata **wanhurskautta, Jumalisutta, Vskoa, rackautta, Kersimiste, Lakiutta** (1. Tim. 6:11)

NT Men tu gudz menniskia fly sådana, effterfölj **retferdugheetena, gudhactughetena, troona, kerleken, tolamodhit, sactmodugheten**

GVB Men tu Gudz menniskia flyy sådant, Faar effter **retferdigheten, gudhachtigheten, troon, kärleken, tolamodh, sachtmodh**

L Aber du Gottes mensch fleuch solches, Jage aber nach **der gerechtigkeit, der gottseligkeit, dem glauben, der liebe, der Gedult, der sanfftmüt**

E /VTu vero homo Dei, ista (V tu autem o homo Dei haec) fuge: sectare autem (V vero) **justitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem**

WT:n verbi on ainoa, joka merkitsee 'noudattaa', lähtötekstien verbien merkitys on 'tavoitella'. Agricolan konjunktiolle *ia* ei löydy selvää vastinetta mistään lähtötekstistä: Lutherilla ja latinalaisissa käännöksissä on adversatiiviset *aber, vero* ja *autem*, ruotsissa ei lainkaan konjunktiota. Agricolan käännökselle ei voi nimetä lähintä mallia, kuten ei kahdessa muussakaan viittauksessa abstraktiin.

Viittaavista NP:istä ovat jäljellä geneeriset. Kirjeessä on kaksi geneeristä viittausta, joiden yhteydestä tarkenne puuttuu. Toinen näistä on esimerkkinä 83. Luokitelen viittauksen geneeriseksi, koska lausumassa ei ole kyse aikapaikkaisesta tapahtumasta, vaan periaatteesta.

83) WT Sille ette Ramattu sanopi, Ei sinun pidhe **Töhärien swta** kijnisitoman (1. Tim. 5:18)

GVB/NT Ty (NT för ty) Scriffthen sägher, Tu skalt icke binda **munnen til på oxan** som tröskar

L Denn es spricht die Schrifft, Du solt nicht **dem Ochsen das maul** verbinden der da dreschet

V dicit enim scriptura non infrenabis **os bovi tritुरanti**

E Dicit enim scriptura, **Bovi tritुरanti** non obligabis **os**

Töhärien on Agricolan oma innovaatio. Lähtöteksteissä härkää vastaava sana on yksikössä ja eläimen tarkennetaan puivan. *Pidhe* juontanee germaanisesta *skal/solt*. Verbin *kijnisitoman* mahdollinen esikuva on Lutherin *verbinden* ('sitoa/yhdistää/kiinnittää

toisiinsa'), sillä ruotsin *binda* on yhdistämätön ja latinalaisten verbien prefiksit *in-* ja *ob-* eivät käänny *kijni*. WT:a ei mielestäni voi vakuuttavasti yhdistää mihinkään lähtötekstiin, ja tilanne on sama toisessa geneerisessä viittauksessa, jossa lähtötekstit ovat vielä lähempänä toisiaan.

Viimeiseksi käsittelen epäreferentiaaliset tapaukset, joissa Agricola ei käytä tarkennetta. Esimerkin 84 NP:llä *Rickat* ei viitata, vaan luonnehditaan demonstratiivi-pronominin *nijte* tarkoitetta.

84) WT Keske *nijte* quin **Rickat** ouat tesse Mailmas, Ettei he olisi corias mieles (1. Tim. 6:17)

GVB/NT Biwdh them som **rijke** äro j thenna werld (NT werldenne) at the icke äro stoorsinte (NT höghsinnadhe)

L **Den Reichen** von dieser Welt, gebeut, Das sie nicht stoltz seien

V **divitibus** huius saeculi praecipe non sublime sapere

E His, qui **divites** sunt in praesenti seculo, praecipe, ne elato sint animo

Agricolan relatiivilause on ruotsalaisten käännösten ja Erasmusen mukainen. Lutherilla ja Vulgatassa on genetiivi, joka kääntyisi suomeksi *tämän maailman rikkaita*.²⁷ Tarkenteen puuttuminen on siis linjassa WT:n pohjatekstien kanssa.

Edellisen esimerkin epäreferentiaalinen NP on lauseenjäsentehtävältään predikaatiivi, kun taas esimerkin 85 viittaamattomat NP:t esiintyvät vertailuilmauksessa.

85) WT Nijte Noorija ninquin **Welije**, Nijte wanhoia Waimoia ninquin **Äitije**, Nijte Noria ninquin **Sisarita**, caiken puchtaudhen cansa (1. Tim. 5:1–2)

NT the vnga så som **brödhra**, the gambla qwinnor så som **mödhra**, the vnga så som **systra**, medh al kyskheet

GVB The vnga såsom **brödher**, The gamla quinnor såsom **mödhrar**, The vnga såsom **systrar**, medh all kyskheet

L die Jungen als **die Brüdere**, die alten Weiber als **die Mütterere**, die Jungen als **die Schwestern**, mit aller keuscheit

V iuvenes ut **fratres**, anus ut **matres**, iuenculas ut **sorores** in omni castitate

E juniores ut **fratres**, Mulieres natu grandiores ut **matres**, juniores ut **sorores**, cum omni castitate

²⁷ Mainittakoon, että Agricolasta ja hänen malleistaan poiketen Lutherin ja Vulgatan NP on referentiaalinen. Viittaus on epäspesifi.

Agricolan malli on tuskin Erasmus, joka kuvaa kaikkia ikäryhmiä komparatiivin avulla. Vulgata ei voi olla viimeisen NP:n malli, koska *iuvencula* on substantiivi 'nuori nainen' ja prepositio *in* eroaa Agricolan valitsemasta *cansa*. Germaanisiet kielet ovat todennäköinen malli, Vulgata mahdollinen kahden ensimmäisen NP:n kohdalla.

Esimerkki 85 on siinä tyypillinen tähän alalukuun kuuluvien tapausten edustaja, että puolelle esimerkeistä ei voi määrittää lähintä esikuvaa. Näin analyysi jää tyngäksi, kun tarkenteen puuttumattomuuden ei voi varmuudella nähdä korreloivan tai olevan poikkeus tiettyyn pohjatekstiin nähden. Jos lähin pohjateksti kuitenkin on mahdollista nimetä, se selittää tarkenteen puuttumista yhtä poikkeusta lukuunottamatta. Kyseisessä tapauksessa (esimerkki 79) viitataan epäspesifisti monikkomuotoisella NP:llä, millaisista yhteyksistä Agricola jättää tarkenteen säännöllisesti pois lähtöteksteistä riippumatta myös evankeliumissa.

Koska määräisen tarkenteen läsnäolo ja poisjätö on kirjeessä joko selitettävissä pohjatekstin vaikutuksella tai lähintä lähtötekstiä ei löydy, ja koska tarkenne sekä esiintyy että jää pois samankaltaisista viittauksista, on mahdotonta tehdä tarkenteenkäytöstä kovin laaja-alaisia yleistyksiä. Selkeimmät linjat ovat seuraavat: Toisin kuin evankeliumissa, kirjeessä ainutkertaisiin tarkoitteisiin viittavat NP:t todennäköisemmin saavat tarkenteen kuin jäävät ilman sellaista. Agricola lisää kirjeessä tarkenteita itsenäisesti juuri tällaisiin yhteyksiin, motivaationaan ilmeisesti tyylyttely. Olisi kiinnostavaa tarkastella, onko tarkenteen käyttäminen vastaavissa viittauksissa yleistä kirjeissä laajemminkin, vai johtuuko tällaisten tapausten suuri osuus pienessä aineistossani sattumasta. Uniikkeihin viittaavien NP:iden tavoin myös geneerisissä viittauksissa tarkenne on useammin läsnä kuin jää pois. Ilman tarkennetta esiintyvät aina viittaukset ankkuroinnin perusteella tunnistettaviin tarkoitteisiin sekä epäreferentiaaliset NP:t. Abstrakteihin tarkoitteisiin viittaavat NP:t jäävät selvästi useammin tarkenteetta kuin saavat sellaisen.

Lopuksi todettakoon vielä, että kirjeen tarkenteettomat tapaukset tukevat vahvasti käsitystäni siitä, ettei ruotsin määräinen muoto motivoi tarkennetta Agricolan käännöksessä.

7 Päätelmiä ja jatkoajatuksia

Olen tarkastellut tutkielmassani, miten Agricola käyttää Uuden testamentin käännöksessään sanoja *yxi*, *iocu* ja *se* NP:n tarkenteina vieraiden kielten artikkelien tapaan. Päämääräni on ollut selvittää, kuinka pitkälti tarkenteiden läsnäolo ja poisjätto selittyy pohjatekstin sanatarkalla seuraamisella ja millainen osuus on Agricolan käsityksellä suomelle ominaisesta tarkenteenkäytöstä. Niinpä olen tarkastellut tarkenteen käyttöä ja sen poisjättöä mahdollisesti selittävinä tekijöinä toisaalta germaanisten ja latinalaisten lähtötekstien vaikutusta käännökseen, toisaalta viittausten tyyppiä. Tässä luvussa kokoan tulokseni yhteen: kertaan tarkenteiden frekvenssin ja käyn läpi millaisissa viittauksissa niitä esiintyy ja millaisista ne jäävät pois. Kerron myös, kuinka usein Agricolan käännös on yhdistettävissä tiettyyn tai tiettyihin lähtöteksteihin, ja kuinka usein lähtöteksti selittää tarkenteenkäyttöä. Näiden tulosten pohjalta arvioin, millainen on eri tekijöiden osuus Agricolan tarkenteenkäytössä ja miten tarkenteita ehkä on käytetty 1500-luvun puhutussa suomessa. Lopuksi pohdin vielä tutkielmaprosessia ja esitän ehdotuksia siitä, miten Agricolan tarkenteiden tutkimusta voisi jatkaa.

Agricola on merkinnyt evankeliumin 225 NP:stä 21 (9%) tarkenteella *yxi*, *iocu* tai *se*. Kirjeen 187 NP:stä tarkenteellisia on 34 (18%). Lähtötekstien perusteella mahdollisia tarkenteen paikkoja hahmottuu evankeliumissa 59 ja kirjeessä 41.

Viittauksen tyyppi korreloi tarkenteiden käytön ja poisjätön kanssa Agricolan tekstissä seuraavasti: Evankeliumissa Agricolalla on tarkenne *yxi* ainoastaan spesifeissä ensimainnoissa, joiden tarkoitteisiin tullaan viittaamaan uudestaan. Muuntyyppisistä viittauksista tarkenne puuttuu. Kirjeessä epämääräinen tarkenne niin esiintyy kuin jää pois kaikentyyppisistä viittauksista, eikä sen käytölle hahmotu mitään selvää kaavaa. Tarkenne *iocu* esiintyy evankeliumissa ja kirjeessä epäspesifeissä viittauksissa sekä epäreferentiaalisissa tapauksissa.

Määräinen tarkenne *se* esiintyy evankeliumissa todennäköisimmin silloin, kun tarkoitteen tunnistettavuus perustuu anaforaan (6 NP:tä) tai sivulauseeseen (2 NP:tä), tai kun käyttö on selvästi demonstratiivimaista (2 NP:tä). Muut tapaukset ovat ainoita lajissaan. Spesifeissä viittauksissa *se* jää useimmin pois, jos viittaava NP on erisnimi tai siihen vertautuva elementti (8) tai tarkoite on tunnistettava ainutkertaisuutensa (7) tai ankkuroinnin (4) vuoksi. Muissa kuin spesifeissä viittauksissa tarkenne jää yleensä pois: tarkenteellisia on vain yksi epäspesifi erityisreferenssin, yksi geneerinen ja yksi epärefe-

rentiaalinen tapaus. Kirjeessä määräinen tarkenne esiintyy useimmin geneerisissä viittauksissa (6), spesifeissä viittauksissa ainutkertaisiin tarkoitteisiin (4) sekä epäspesifeissä viittauksissa, joissa tarkoitteen tunnistettavuus perustuu relatiivilauseeseen (4). Viittaus-tyyppejä, joissa tarkenne jää pois, ovat etenkin epäspesifit viittaukset abstraktioihin (12), muut epäspesifit viittaukset (8), yleistiedon (5) ja ankkuroinnin (4) perusteella tunnistettavat spesifit viittaukset sekä epäreferentiaaliset yhteydet (4).

Viittausten tyyppin analyysin lisäksi olen vertaillut WT:a sen lähtöteksteihin selvittääkseni, kääntääkö Agricola ilmeisimmän pohjatekstinsä mukaan NP:n joko tarkenteellisenä tai tarkenteettomana. Numeeriset tulokset vertailusta löytyvät taulukosta 4. Evankeliumin tapaukset ovat ylempänä ja niiden alapuolella kirjeen. Ylimmillä riveillä on tarkenteiden *yxi* ja *se* läsnäolo- ja puuttumistapausten määrä tekstissä. Seuraavat rivit kertovat, kuinka moni näistä on yhdistettävissä joko tarkennetta tai sen poisjättöä tukevaan lähtötekstipohjaan. Korrelaatorivi ilmoittaa, kuinka usein Agricola seuraa lähintä lähtötekstiään, ja poikkeusriviltä nähdään, kuinka usein hän toimii tarkenteen suhteen toisin kuin ilmeisin mallinsa.

Evankeliumin	<i>yxi</i>	<i>yxi</i> ²⁸	<i>se</i>	<i>se</i>
tarkenteet	läsnä	puuttuu	läsnä	puuttuu
tapauksia	2	14	15	45
yhdistettävissä	2	12	10	29
korrelaatioita	2	9	8	19
poikkeuksia	-	3	2	10
Kirjeen	<i>yxi</i>	<i>yxi</i>	<i>se</i>	<i>se</i>
tarkenteet	läsnä	puuttuu	läsnä	puuttuu
tapauksia	7	5	21	36
yhdistettävissä	5	5	17	15
korrelaatioita	5	2	12	14
poikkeuksia	-	3	5	1

Taulukko 4. Tarkenteiden yhdistyminen lähtöteksteihin

Taulukosta nähdään, että lähin lähtöteksti selittää useimmiten tarkenteen läsnäoloa. Agricola ei käytä kertaakaan epämääräistä tarkennetta vastoin ilmeisintä pohjatekstiään,

²⁸ Oikeammin: epämääräinen tarkenne puuttuu. Ainakin myöntölauseen epäreferentiaalisesti käytetyissä NP:issä tarkenteen *yxi* tilalla voisi olla *iocu*.

mutta määräisen tarkenteen hän on itsenäisesti lisännyt kahdesti evankeliumiin ja viidesti kirjeeseen. Ainakin kuudessa näistä tapauksista viittaus on spesifi. Viittausten tarkoitteet ovat tunnistettavia evankeliumissa anaforan ja sivulauseen, kirjeessä ainutkertaisuutensa vuoksi. Määräisen artikkelin kieliopillistumisessa tarkenteen saavat ensin anaforiset viittaukset, joten on odotettavaa, että Agricola on lisännyt tarkenteen itsenäisesti juuri tällaisen viittauksen yhteyteen. Sen sijaan viittauksia ainutkertaisiin tarkoitteisiin aletaan merkitä tarkenteella vasta myöhemmässä kieliopillistumisen vaiheessa, sillä tarkoitteet ovat uniikkiutensa vuoksi niin tunnistettavia, etteivät tarvitse erityistä määräisyyden merkkiä. Näin ollen olettaisi, että Agricola lisäisi tarkenteen ennemmin viittauksiin, joiden tarkoitteet ovat tunnistettavia muilla perusteilla. Ainutkertaisiin tarkoitteisiin viittaavien NP:iden lähtötekstiin nähden ylimääräiset tarkenteet ovat selitettävissä tyyllittelyllä, kun Agricola on merkinnyt määräisiksi sekä tarkenteellisen NP:n kanssa rinnastetun viittauksen Jumalaan että kaikki Jeesuksen epiteetit luettelossa. Seitsemäs vastoin lähtökieltä lisätty tarkenne esiintyy viittauksessa, joka on tulkittavissa joko spesifiksi (jolloin tarkoitteen tunnistettavuus perustuu ainutkertaisuuteen) tai epäspesifiksi.

Sanasanaisen kääntämisen ei tarvitse olla ainoa syy sille, että Agricolan tarkenteen läsnäolo seuraa lähimmän lähtökielen mallia huomattavasti useammin kuin poikkeaa siitä. Jos tarkenteita on Agricolan ajan suomessa esiintynyt kieliopillistumisen ensi vaiheelle tyypillisissä yhteyksissä, mallin on voinut tarjota yhtä hyvin puhekieli kuin vieraskielinen pohjateksti. Enemmän Agricolan kielitajusta kertovatkin tapaukset, joissa tarkenne jää pois. Näitä lähin lähtöteksti ei läheskään aina selitä. Epämääräisissä viittauksissa 17:stä tiettyyn tai tiettyihin lähtöteoksiin yhdistettävästä esimerkistä kuudessa (35%) Agricolan lähimmässä mallissa on artikkeli, mutta Agricolalla ei tarkennetta. Evankeliumissa nämä poikkeamat selittää selvästi viittauksen tyyppi, sillä tarkenne jää pois kaikista muista paitsi spesifeistä tarkoitteiden ensimainnoinnoista. Kirjeessä *yxi* sekä on läsnä että puuttuu kaikenlaisista viittauksista.

Agricola jättää evankeliumissa määräisen tarkenteen pois yhtä usein kuin epämääräisen: 29:sta tiettyyn tai tiettyihin lähtöteoksiin yhdistettävästä esimerkistä kymmenessä (34%) ei ole tarkennetta, vaikka ilmeisimmässä pohjatekstissä on. Säännöllisimmin Agricola jättää tarkenteen pois sellaisissa tapauksissa, joissa monikollisella NP:llä viitataan epäspesifisesti joukkoon, sekä epäreferentiaalisissa yhteyksissä. Kerran tarkenne puuttuu myös spesifin ainutkertaiseen tarkoitteeseen kohdistuvan ja kerran anaforisen viittauksen yhteydestä. Viimeksimainittu tapaus on mielestäni varsin

odottamaton, sillä evankeliumissa on useampi viittausketju, jossa episodin keskeinen toimija esitellään pronomiinilla *xi*, minkä jälkeen leksikaaliset viittaukset häneen (tai siihen) saavat tarkenteen. Muutenkin on ilmeistä, ettei Agricolan tapa käyttää määräistä tarkennetta evankeliumissa ole aivan johdonmukainen: aineistossani on kolme vertailuparia, joissa viitataan kahdesti samanasuisella NP:llä samaan tarkoitteeseen, mutta toinen NP saa tarkenteen ja toinen ei. Tällaisia vertailupareja on anaforisissa viittauksissa kaksi (esimerkit 29 ja 47 sekä 31 ja 48) ja epäreferentiaalisissa tapauksissa yksi (esimerkit 37 ja 70). Tässä voisi olla kyse siitä, että lähtötekstin vaikutus ja kääntäjän kielitaju ovat osoittaneet eri suuntiin, ja Agricola on päätenyt eri ratkaisuun toisella kerralla.

Ne kirjeen tapaukset, joissa on määräisen tarkenteen mahdollinen paikka, ovat kaikkein harvimmin yhdistettävissä tiettyyn lähtötekstiin. Kun pohjateksti on mahdollista määrittää, se on yhtä tapausta lukuun ottamatta artikkeliton, ja siten selittää tarkenteen poisjääntiä. Agricola jättää vain kerran kirjeessä tarkenteen pois vastoin ilmeisintä esikuvaansa. Kyseessä on monikkomuotoisella NP:llä tehtävä epäspesifi viittaus, missä tyypissä tarkenne jää useimmin pois myös evankeliumissa.

Niin tarkenteiden määrien, viittausten tyypin analyysin kuin lähtökieliin vertailun valossa on selvää, että evankeliumin ja kirjeen välillä on eroja tarkenteenkäytössä. Evankeliumissa tarkenteet ovat puolet harvinaisempia kuin kirjeessä, niiden esiintymät painottuvat spesifeihin, kieliopillistumisen ensi vaiheille tyypillisiin viittauksiin ja poisjättötapaukset pitemmälle kieliopillistuneisiin. Kirjeessä tarkenteita on suhteellisesti enemmän ja niiden läsnäolo- ja puuttumistapaukset hajaantuvat useampaan tyyppiin kuin evankeliumissa. Tutkimuskirjallisuus tarjoaa selitykseksi suurempaa germaanista vaikutusta WT:n loppupuolella: alkuosaa ensi kerran työstettäessä Agricolalla on ollut lähteinään latinalaiset tekstit, *Nya Testamentit på Swensko* sekä vanhempi versio Lutherin Raamatusta, loppupuolella hän on nojannut enemmän Lutherin uusittuun Raamattuun ja *Gustav Vasas Bibeliin*, joiden mukaan myös tarkisti ja korjasi teoksen alkupuolta. Koska kaikkien lähtötekstien vaikutus on kuitenkin nähtävissä läpi teoksen, erot ovat mielestäni paremmin selitettävissä erilaisella käännösideologialla. Lutherin mukaan Raamattua käännettäessä oli mietittävä, miten kansanihminen jonkin ajatuksen ilmaisisi, siis pyrittävä käyttämään kansan omaa puhuttua kieltä (Tarkiainen – Tarkiainen 1985: 180; Nikkilä 1993: 597). Nikkilä (1993) arvioi, että WT:n alkupuoli saattaisi loppuosaa enemmän heijastella tätä periaatetta ja siten 1500-luvun puhekieltä. Kun

nuori Agricola aloitteli ulkomailla käännoistyötään oletettavasti evankeliumien parissa, hän oli vapaa noudattamaan oppi-isänsä Lutherin neuvoa vanhoillisempien suomenkielenkäyttäjien puuttumatta asiaan. Myöhemmin työn edistyessä näiden konservatiivisten arvostelijoiden tai kääntäjien vaikutus olisi ohjannut kieltä enemmän keskiajan perinteiden tai sanasanaistemman kääntämisen suuntaan. (mts. 597–604.) Pidän mahdollisena, että Agricolan tarkenteenkäyttö evankeliumissa kuvastaa melko suuressakin määrin suomen käytäntöä tuohon aikaan. Tarkenteiden esiintyminen on keskittynyt kieliopillistumisen alkuvaiheelle tyypillisiin yhteyksiin, vaikka jotkin määräisen tarkenteen esiintymät (esimerkiksi viittauksessa ainutkertaiseen tarkoitteeseen ja epäreferentiaalisessa NP:ssä) on katsottava germaanisen pohjatekstin vaikutukseksi. Evankeliumiaineiston perusteella on varsin oletettavaa, että epämääräinen tarkenne *yxi* on kuulunut 1500-luvun suomessa esittelyrakenteeseen. Tätä tukevat Nordlundin ja Kolehmainen (2011: 7–12) havainnot vastaavasta tarkennekäytöstä vuoden 1642 Bibliassa, jota käännettäessä tavoiteltiin vieraista vaikutteista puhdistettua suomea (Puukko 1946: 170, tarkenteista s. 173).

Määräisen tarkenteen arvioisin analyysini pohjalta olleen luontevaa suomea paitsi demonstratiivisessa käytössä myös anaforisten viittausten yhteydessä. *Se* ei kuitenkaan ole ollut pakollinen, sillä viittauksissa yhteen ja samaan tarkoitteeseen se voi joskus puuttua ja joskus olla läsnä. Hypoteesia testatakseni vertasin Agricolan määräisellä tarkenteella merkitsemiä NP:itä vuoden 1642 Bibliaan. Molemmissa evankeliumin demonstratiivisissa tapauksissa on luonnollisesti edelleen tarkenne, samoin neljässä kuudesta anaforiseksi katsomastani viittauksesta. Lisäksi Bibliassa käytetään määräistä tarkennetta viittauksissa, joiden tarkoitteen tunnistettavuus perustuu relatiivilauseeseen.²⁹

Näyttää siltä, että 1500- ja 1600-luvun suomeen on kuulunut artikkelien kieliopillistumisen ensi vaihetta vastaavaa tarkenteiden käyttöä. Ellei tarkenteiden käyttöön olisi puututtu ensin 1600- ja sitten 1800-luvulla, käännoškieli ja germaanisista kieliä taitava sivistynyt kansanosia olisivat voineet edesauttaa kotoperäisen tarkennekäytön kehittymistä nopeasti artikkelien suuntaan.

²⁹ Evankeliumin tarkenteellisista NP:istä 9 eli 60% on merkitty määräisellä tarkenteella myös vuoden 1642 Raamatussa. Kirjeessä tarkenne on saanut jäädä vain kuuden NP:n (29% WT:n tapauksista) yhteyteen.

Tutkielmaproessin mittaan olen kiinnittänyt huomiota muutamiin seikkoihin, joissa olisi vielä kehittämistä, jos joskus itse tai joku muu tarttuu vastaavaan aiheeseen. Kaksi ensimmäistä liittyvät aineiston valintaan. Ensinnäkin jättäisin tekstityypin huomiotta, sillä koin evankeliumin ja kirjeen tarkoitteiden erilaisuuden ongelmallisena. Vaikka kiistattomia eroja tarkenteenkäytössä tuli esiin näitäkin tekstejä vertaillen, olisi luultavasti antoisampaa ja havainnollisempaa verrata keskenään samankaltaisia tarkoitteita, viittauksia ja viittausketjuja sisältäviä tekstejä. Aineistoon voisi yhtä kaikki saada vähemmän ja enemmän germaanisvaikutteisen tekstin: esimerkiksi Matteuksen evankeliumia voisi vertailla Johanneksen evankeliumiin tai Ilmestyskirjaan.

Toinen ongelma on tulosten heikohko yleistettävyys. Epämääräisiä tarkenteita on aineistossani vähän, niiden mahdollisia paikkojakin alle 20. Näillä eväin sain kuitenkin selvitettyä epämääräisten tarkenteiden frekvenssin verrattuna määräiseen, ja evankeliumin *yxi*-esiintymien rajoittuminen vain spesifeihin viittauksiin oli kiinnostava tulos. Jos tutkisin tarkennetta *yxi* erikseen, poimisin tapauksia laajemmin, vaikkapa tarkenteen kaikki esiintymät kokonaisesta evankeliumista. Tarkenteen *iocu* suhteen esimerkkien etsiminen vieläkin suuremmasta aineistosta, vaikkapa korpushakujen avulla, olisi tarkoituksenmukaista. Otoksessani oli vain yksi esimerkki, jossa tarkenteen näytti motivoivan germaanisten kielten epämääräinen artikkeli, joskin tutkimuskirjallisuudesta sattumalta löytämäni paraleelit tukivat hypoteesiani siitä, millaisissa yhteyksissä Agricola käyttää tätä tarkennetta germaanisen epämääräisen artikkelin vastineena.

Mitä tulee määräiseen tarkenteeseen, sen frekvenssi on kyllä suuri, mutta kun olennaista on viittausten tyyppin ohella tunnistettavuuden peruste, toisiinsa vertautuvia tapauksia ei olekaan niin paljon. Arvelen, että olisi mielenkiintoisempaa keskittyä tietyn tyyppisiin viittauksen tyyppin ja tunnistettavuuden perusteen yhdistelmiin, esimerkiksi viittaukset ainutkertaisuuden tai ankkuroinnin perusteella tunnistettaviin tarkoitteisiin, viittaukset erilaisiin ryhmiin, tai epäspesifit monikkomuotoiset viittaukset. Suorittamalla poimintaa ruotsalaisiin teksteihin verraten voisi tutkia, onko ruotsin suffiksaalinen artikkeli mahdollinen motivaatio Agricolan määräiselle tarkenteelle. Aineistossani oli yksi tapaus, jossa tällainen yhteys on mahdollinen (vastaesimerkkejä kymmenkunta), mutta tulkitsin tarkenteen ennemmin Agricolan itsenäisesti lisäämäksi kuin ruotsin määräisen muodon vaikuttamaksi.

Vertailun saralla ilmeinen puute on se, etten osaa UT:n alkukieltä kreikkaa. Vaikka aiemmassa tutkimuksessa vakuutetaan, ettei WT:sta ole havaittu sellaisia kreikan vaikutteita, jotka eivät yhtä hyvin voisi olla peräisin latinalaisista käännöksistä,

kreikassa on kuitenkin määräinen artikkeli toisin kuin latinassa, ja olisi kiintoisaa päästä toteamaan, voisiko alkuteksti kuitenkin toisinaan tarjota motivaation Agricolan tarkenteelle.

Lähteet

Aineistolähteet

Agricola, Mikael 1948: *Se Wsi Testamenti 1548*. Näköispainos. Porvoo: WSOY.

Biblia Sacra Vulgata, saatavissa:

<http://www.biblegateway.com/versions/index.php?action=getVersionInfo&vid4>

Erasmus Roterodamus, Desiderius 1962: *Opera Omnia Tomus Sextus MDCCV*.

London: The Gregg Press Limited.

Lindqvist, Natan 1941: *Nya Testamentet i Gustaf Vasas Bibel under jämförelse med texten av år 1526*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag.

Luther, Martin 1972: *Die gantze Heilige Schrift Deudsch*, Wittenberg 1545. München: Rogner & Bernhard.

Thet Nya Testamentit på Swensko 1526. Uppsala: Bokgillet's förlag. 1966.

Kirjallisuuslähteet

Admoni, Wladimir 1990: *Historische Syntax des Deutschen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Ahlman, Ferdinand 1883 [1874]: *Svensk - Finsk ordbok*. 2. lisätty painos. Helsinki: G. W. Edlund.

Baheghel, Otto 1928: *Geschichte der Deutschen Sprache*. Fünfte verbesserte und stark erweiterte Auflage. Berlin: Walter de Gruyter & Co.

Chesterman, Andrew 1991: *On definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dahl, Östen 2010 *Grammaticalization in the North. Noun-phrase morphosyntax in Scandinavian vernaculars*. Saatavissa: <http://su.diva-portal.org/smash/record.jsf?searchId=1&pid=diva2:330145&rvn=3>

Diessel, Holger 1999: *Demonstratives. Form, function and grammaticalization*.

Typological Studies in Language 42. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.

- DuBois, John W. 1980: Beyond definiteness: the trace of identity in discourse. Teoksessa Chafe, Wallace, L. (ed.): *The Pear stories. Cognitive, Cultural, and Linguistic Aspects of Narrative Production* s. 203–274. Norwood: Ablex Publishing Corporation.
- Givon, Talmy 1981: On the development of the numeral 'one' as an indefinite marker. - *Folia Linguistica Historica II/1*, s. 35–53.
- Heine, Berndt – Tania Kuteva 2006: *The changing languages of Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Heininen, Simo 1999: *Mikael Agricola raamatunkääntäjänä*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 761. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2007: *Mikael Agricola – Elämä ja teokset*. Helsinki: Edita.
- Hjelt, Arthur 1909: Mikael Agricola Uuden Testamentin kääntäjänä. Teoksessa *Suomen kirkkohistoriallisen Seuran pöytäkirjat 1907–1908* s. 41–66. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Hopper, Paul J. 1991: On some principles of grammaticization. Teoksessa Traugott, Elizabeth Closs – Bernd Heine: *Approaches to Grammaticalization* s. 17–35. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Hopper, Paul J. – Elizabeth Closs Traugott 1993: *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horrocks, Geoffrey 2010 [1997]: *Greek. A History of the Language and its Speakers*. 2nd edition. Chichester: Wiley – Blackwell.
- Häkkinen, Kaisa (toim.) 2010: *Mikael Agricolan Psalttari*. Wanhan suomen arkisto 3. Turku: Turun yliopisto
- 2012: *Codex Westh. Westhin koodeksin tekstit*. Turku: Turun yliopisto.
- Ikola, Niilo 1988: Mikael Agricolan suomentamat Raamatun kohdat ja niiden osuus koko Raamatusta. Teoksessa Koivusalo, Esko (toim.), *Mikael Agricolan kieli* s. 229–248. Tietolipas 112. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ikola, Osmo 1988: Agricolan äidinkieli. Teoksessa Koivusalo, Esko (toim.), *Mikael Agricolan kieli* s. 25–68. Tietolipas 112. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ikola, Osmo 1998: Sana *raamattu* Agricolalla ja uudemmassa kirjasuomessa. - *Sananjalka* 40, s. 7–23.

- ISK = Hakulinen, Auli – Maria Vilkuna – Riitta Korhonen – Vesa Koivisto – Tarja Riitta Heinonen – Irja Alho 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Itkonen-Kaila, Marja 1997: *Mikael Agricolan Uusi testamentti ja sen erikieliset lähtötekstit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2002: Täsmennystä Upsalan evankeliumikirjan katkelman käännöspohjaan. - *Virittäjä* 106, s. 170–183.
- Jussila, Raimo 1988: Agricolan sanasto ja nykysuomi. Teoksessa Koivusalo, Esko (toim.), *Mikael Agricolan kieli* s. 203–228. Tietolipas 112. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Juvonen, Päivi 2005: On the pragmatics of indefinite determiners in spoken Finnish. Teoksessa Laury, Ritva (toim.), *Minimal reference: the use of pronouns in Finnish and Estonian discourse* s. 190–209. *Studia Fennistica Linguistica* 12. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Kiuru, Silva 2009: Agricolaa tekstilajeittain. Teoksessa Laitinen, Lea – Taru Nordlund – Mari Siirainen (toim.), *Palavasta rakkaudesta äidinkieleen* s. 39–161. *Kieli* 18. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- Kolehmainen, Leena – Taru Nordlund 2011: Kielellinen muutos tutkimuksen kohteena. - *Virittäjä* 115, s. 5–35.
- Korhonen, Jarmo (toim.) 2008: *Saksa - suomi-suursanakirja*. WSOY: Helsinki.
- Larjavaara, Matti 1990: *Suomen deiksis*. Suomi 156. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laury, Ritva 1997: *Demonstratives in interaction: The emergence of a definite article in Finnish*. *Studies in discourse and grammar* vol. 7. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Lehikoinen, Laila & Silva Kiuru 2006: *Kirjasuomen kehitys*. 6. painos, uudistettu laitos. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Lewis, Charlton T. – Charles Short 1969 [1879]: *A Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.

- Nikkilä, Osmo 1993: *Agricola ja kumppanit*. - *Virittäjä* 97, s. 594–610.
- Ordbok öfver svenska språket*. Fjärde bandet betacka–blystra. Lund: C. W. K. Gleerups förlag. 1916.
- Penttilä, Aarni 1931: *Upsalan suomenkielisen (1500-luvulta polveutuvan) evankeliumikirjan fragmentin kielestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Prince, Ellen F. 1981: Toward a Taxonomy of Given–New Information. Teoksessa Cole, Peter (ed.), *Radical Pragmatics* s. 223–255. New York: Academic Press.
- Puukko, A. F. 1946: *Suomalainen Raamattumme*. Otava: Helsinki.
- Rapola, Martti 1967: *Suomenkielinen proosa Ruotsin vallan aikana*. Tietolipas 49. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1968: Käännöskerrostumia Agricolan tuotannossa. - *Virittäjä* 72, s. 116–124.
- Salmi, Heidi 2010: *Mikael Agricolan teosten ala-, ylä- ja pää-vartaloiset adpositiot*. Turku: Turun yliopisto. Saatavissa: <https://www.doria.fi/handle/10024/66658>
- Schmeidler, Marie-Elisabeth 1968: Zur Übersetzungstechnik Agricolas. - *Congressus secundus internationalis fenno-ugristarum I* s. 473–479. Helsinki: Societas Fenno-Ugrica.
- Streng, Adolf 1997 [1933]: *Latinalais-suomalainen sanakirja*. 5. painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Söderwall, K. F. 1884–1918: *Ordbok öfver Svenska medeltids-språket*. Första och andra bandet. Lund: Berlingska boktryckeri- och stilgjuteri-aktiebolaget.
- Tarkiainen, Viljo – Kari Tarkiainen 1985: *Mikael Agricola*. Helsinki: Otava.
- Trager, George 1932: *The use of Latin demonstratives (especially ille and ipse) up to 600 A. D. as the source of the Romance article*. New York: Institute of French studies.
- Vanhan kirjasuomen korpus. Hakulomake: <http://kaino.kotus.fi/korpushaku/vks-haku.xql>
- Vilkuna, Maria 1992: *Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnessa*. Suomi 163. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

— 1996: *Suomen lauseopin perusteet*. Helsinki: Edita.

VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. (Ensimmäinen osa A–I. Toinen osa J–K. Vanhan kirjasuomen sanakirjan 3. osan käsikirjoitus.) Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1984–.

Lyhenteet

E = Erasmus Rotterdamilaisen latinalainen raamatunkäännös

GVB = *Gustav Vasas Bibel*, ruotsalainen raamatunkäännös (1541)

L = Lutherin raamatunkäännös

NT = *Thet nya Testamentit på Swensko*, ruotsalainen uusi testamentti (1526)

RK = Mikael Agricolan *Rucouskiria* (1544)

UT = Uusi testamentti

V = *Biblia Sacra Vulgata*, latinalainen raamatunkäännös

VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja*

VT = Vanha testamentti

WE = Mikael Agricolan *Weisut ia Ennustoxet* (1551)

WT = Mikael Agricolan *Se Wsi Testamenti* (1548)

Liite

Matteuksen evankeliumin luvut 18 ja 19 sekä 1. kirjeen Timoteukselle luvut 5 ja 6 Agricolan WT:n mukaan, jakeiden numerointi 1992 kirkkoraamatun mukaan

Matt. 18

1 Sihen aican edheskeuit Opetuslapset Jesusen tyge, sanoden, Cuca on sis se swurin Taiuan waldakunnas?

2 Ja Jesus cutzui tygens yhden lapsen, ja seisatti sen heiden keskellens

3 ia sanoi, Totisest sanon mine teille, Ellette te kienny ia tule ninquin lapset, nin ette te siselkieu taiuan waldakundan.

4 Joca nyt itzens alistapi, ninquin teme lapsi, se ombi swrin Taiuan waldakunnas.

5 Ja ioca holhopi yhden sencaltaisen minun nimeeni, hen holho minun.

6 Mutta ioca pahendapi yhden neiste pienimist, iotca minun päleni wskouat, Parambi henen olis, että Myllyn kiwi ripustetaisin henen caulans, ia wpotetaisin meren syueyteen.

7 We mailman pahannoxen tähden. Sille pahannos kumminghin tule. We quitengin sen Inhimisen, ionga cautta pahannos tule.

8 Mutta ios sinun kätes, taicka sinun ialkas pahendapi sinun, nin leicka se pois, ia heite pois tykees. Parambi on sinun elemehen onduuana siselkieudhe, taicka raiarickon, quin sinulla olis caxi kätte ia caxi ialca, ia heiteteisin sihen ijancaikiseen Tuleen.

9 Ja ios sinun silmes pahendapi sinun, nin puhckais se wlgos, ja heite pois tykees. Parambi on sinun elemehen siselkieudhe silmepoolla, quin sinulla olis caxi silme, ia heiteteisin heluetin Tuleen.

10 Catzocat ettet te ylencatzo ychte neiste pienimist, Sille mine sanon teille, että heiden Engelins Taiuaisa, aina näkeuet minun Iseni caswon, ioca on Taiuaisa.

11 Sille että Inhimisen Poica tuli wapauttaman, site quin catonut oli.

12 Mite te luletta? Jos iollakin Inhimiselle olis sata lammast, ia yxi heiste exyis? Eikö hen iätäis ne yhdexenkymmend ia yhdexen mäghillen, ia menis, ia etzeis site exynnyttä?

13 Ja ios nin tapactu, että hen leutepi henen, Totisesta sanon mine teille, hen iloitzepi enämin sen ylitze, quin yhdexenkymmenen ia yhdexen, iotca eiuet exynyuat.

14 Ei ole mös nin teiden Taiualisen Isenne tachtu, että yxiken neiste wähimiste huckuis.

15 Mutta ios sinun welies wastas ricko, nin mene ia rangaise hende, sinun keskenes ia henen yxinens. Jos hen sinua cwle, Nin sine olet woitoxi sanut sinun welies.

16 Jos ei hen sinua cwle, Nin ota wiele nyt yxi eli caxi cansas, senpäle että caiki asiat pite cahden taicka colmen todhistaian suusa seisoman.

17 Ellei hen nijte cwle, nin sano Seurakunnalle. Ellei hen Seurakunda cwle, Nin pidhe hende ninquin Pacana ia Publicani.

18 Totisesta mine sanon teille, Caiki mite te maan päle sidhotta, pite mös Taiuas oleman sidhottudh. Ja caicki mite te pästet maan päle, pite mös Taiuas oleman pästetydh.

19 Taas sanon mine teille, Että misse ikenens cappalesa caxi teiste sopiuat maan päle, iota he rucoleuat, sen heiden pite saaman minun Iseldeni, ioca on Taiuaisa.

20 Sille että cusa caxi taicka colme cocontuleuat minun nimeeni, sijne mine olen heiden keskellens.

21 Silloin Petari edheskeui henen tygens ia sanoi, Herra, Quinga wsein minun welien ricko minua watan, ia mine henelle antexiannan? Ongo seitzemen kerda kyllle?

22 Sanoi Jesus henelle, En sano mine sinulle waiuoin seitzemen kerta, mutta seitzemenkymende kerta seitzemen.

23 Sentäden ombi Taiuaan waldakunda yhten Kuningan werdattu, ioca tachtoi lucua laske palueliains cansa.

24 Ja quin hen rupeis laskeman, tuli yxi henen eteens, ioca oli henen welca kymenen tuhatta leiuisket.

25 Ja ettei henelle ollut wara maxa, käski Herra henen myytä, ia henen emendens, ia lapsens, ia caiki mite henelle oli, ia maxetta.

26 Nin se paluelia mahanlangesi, ia rucoli hende sanoden, Herra, Ole kersiueinen minun cansani, ia caiki mine maxan sinulle.

27 Nin armachti Herra sen paluelian päle, ia pästi henen, ia welghan andexiannoi henelle.

28 Nin se paluelia wlgosmeni, ia leysi yhden henen cansapaluelioistans, ioca oli henen welca sata penningit. Ja hen rupeis henen kijni, ia saij henen caulasta, ia weti, sanoden, Maxa welcas.

29 Nin henen cansapaluelians mahanlanges, ia rucoli hende sanoden, Ole kersiueinen minun cansan, ia caiki mine maxan sinulle.

30 Mutta ei hen tactonut, waan meni ia heitti henen tornin, sihenasti että hen welghan maxais.

31 Coska nyt mwdh henen cansapaluelians sen neghit, mite techthin, murehdit he sangen ia tulit, ia ilmoitit heiden Herrallens caiken mite oli techty.

32 Silloin cutzui henen Herrans sen eteens ia sanoi henelle, Sine paha paluelia, caiken sen welgan mine sinun andexiannoin ettes minua rucoilit.

33 Eikö mös sinun pitenyt armachtaman sinun cansa paluelias päle, ninquin minekin armadhin sinua?

34 Ja henen Herrans wihastui, ia ylenannoi henen böueleille, sihenasti että hen maxais caiki miten hen oli henelle welca.

35 Nin mös minun Taiualinen Isen teiden tekepi, iollei itzecukin andexianna henen weliens teiden sydhemisten heiden ricoxitans.

Matt. 19

1 Ja se tapactui, Coska Jesus oli teuttenyt näme puheet, poislexi hen Galileast, ia tuli Judean maan raioille sillepolel Jordanin.

2 Ja palio Canssa seurasit hende, ia sielle heite paransi.

3 Ja edekeuit Phariseuset henen tygens kiusaten hende, ia sanoit henelle, Mactako mies eritä emännestens caikinaisen syyn tehden?

4 Nin hen wastasi, ia sanoi heille, Ettekö te lukenuuat että ioca alghusta Inhimisen teki, miehen ia waimon hen heiden teki.

5 Ja sanoi, Sentäden loopu mies isestens ia eitestens, ia kijniteten emändehens, ia tuleuat caxi ychten lihan

6 Nin eiuet he ole nyt caxi, mutta yxi liha. Jonga sis Jumala ychten souitti, ei pide Inhimisen site eroittaman.

7 Nin he sanoit henelle, Mixi sis Moses käski anda eroitus kirian, ia sen ylenanda?

8 Sanoi hen heille, Teiden sydhemien cowudhen tähden salli Moses eroitta teite teiden emänisten. Waan alghusta ei nijn ollut.

9 Mutta mine sanon, teille, että cukaikenens hylke henen emändens mwtoin quin horudhen tehden, ia naipi toisen, hen teke horin. Ia ioca sen hylietyn ottapi, se horin teke.

10 Henen Opetuslapsens sanoit henelle, Jos miehen syy nin on emänen cansa, sijtte ei ole hyue awioskeskuun itzeens anda?

11 Hen sanoi heille, ei caiki tete sana ota, Mutta ne ioille se annettu on.

12 Sille että mutomat ouat cohitut, iotca eitins cochdust nin syndynyuet ouat. Ja ouat cohitut, iotca Inhimisilde cohitut ouat. Ja ouat cohitut, iotca itzeheidens cohitzit Taiuan waldakunnan tehden. Joca woipi otta, se ottacan.

13 Silloin wietin henelle lapset, että hen laskis kätens heiden pälens ia rucoilis. Mutta Opetuslapset nuchtelit heite.

14 Waan Jesus sanoi heille, Sallicat lapset ia elkete estekö heite tulemast minun tykeni, sille ette sencaltaisten ombi Taiuan walakunda.

15 Ja quin hen oli pannut kätens heiden pälens poismeni hen sielde.

16 Ja catzo yxi edheskeui ia sanoi henelle, Hyue Mestari, mite hyue minun pite tekemen, että minulle olis ijancakinen eläme?

17 Nin hen sanoi henelle, Mixi sine cutzut minun hyuexi? Eikengen ole hyue wan ainoa Jumala. Mutta ios sine tachtu elämen siselkieudä, nin pidhe käskyt.

18 Nin hen sanoi henelle, Cutka? Jesus sanoi, Ele tapa. Ele hooriteghe. Ele warghasta. Ele wärin todhista.

19 Cunnioita Ises ia eites, ia racasta sinun lähimeistes ninquin itzesinuas.

20 Sanoi henelle se nooricainen, caiki näme mine pidhin minun noorudhestan, mite wile minun pwtthu?

21 Sanoi henelle Jesus, Jos sine tahdot teudelinen olle, nin mene ia myy mite sinulla on, ia anna waiuasten, ia sinun pite saaman tauaran Taiuasa, ia tule seura minua.

22 Coska nyt noricainen cwli sen puhen, poismeni hen murehisans, Sille että henelle oli palio rickautta.

23 Mutta Jesus sanoi Opetuslapsillens. Totisesta sano mine teille, Ricas töleesti siselkieupi Taiuanwaldakundan

24 Ja taas sanon mine teille, Keuiämbi on Camelin neulan silmen lepitze kieudhe, quin rickan Jumalan waldakundaan siselkieudhe.

25 Coska nyt Opetuslapset ne cwlit, peliestyit he sangen, ia sanoit, Cuca sijs woipi autuaxi tulla?

26 Nin Jesus catzatti heiden pälens, ia sanoi heille, Inhimisten tyken ombi se mahdotoin, Mutta Jumalan tyken caiki mahdolliset ouat.

27 Silloin wastasi Petari ia sanoi henelle, Catzo me lowumme caikista, ia seurama sinua, mite sis meiden senedheste ombi?

28 Nin sanoi Jesus henelle, Totisesta sanon mine teille, että te iotca minua seuratta, sijne wdhessyndymes, coska Inhimisen Poica istupi henen cunnians istumella, pite mös teiden istuman cahdeltoistakymenel istuimella, domiten ne caxitoistakymende Israelin sucucunda.

29 Ia iocainen quin loopui hooneistans, taicka welieistens, taicka Sisaristans taicka Ises-tens taicka eitestens, taicka emännestens, taicka lapsistans, taicka pellostans, minun ni-meni tähden, henen pite satakertaised saaman, ia ijancaikisen elämen perimen.

30 Mutta monda ensimeist tuleuat wimeisixi, ia wimeiset, ensimeisixi.

1. Tim. 5

1 Site wanha ele hartasti rangaitze, Waan mana hende ninquin Ise. Nijte Noorija ninquin Welije.

2 Nijte wanhoia Waimoia ninquin Äitije. Nijte Noria ninquin Sisarita, caiken puchtaud-hen cansa.

3 Cunnioita ne Lesket iotca oikeat Lesket ouat.

4 Mutta ios iollaki Leskelle Lapsia on, eli lastenlapsia, ne oppicahat ensin omans Ho-nens Jumalallisesta hallitzeman, ia Wanhembains welan maxaman. Sille ette se on hy-uestitechty, ia otolinen Jumalan edes.

5 Mutta se ombi yxi oikea Leski, iöca yxinens on, ioca henen toiuons Jumalan päle aset-tapi, ia pysypi alati rucoxisa ia anomises öte ia peiue.

6 Mutta se ioca hecumasa elepi, se ombi eläüene coolludh.

7 Sencaltaista mana, ette he olisit nuchtettomat.

8 Mutta ios iocu henen Omains, liaten henen Pehens, ei edestemurechdhi, se ombi Vskon poiskieldenyt, ia on pahembi quin iocu Pacana.

9 Ele salli iocu Leski wloswalitta noorembi quin Cusikymmende aijastaica, Joca on ollut ydhen Mieden Emende

10 iolla ombi todhistos hyuiste töiste. Jos hen Lapsia yleskasuattanut on. Jos hen on Hoonesenottanut. Jos hen Pyhein ialcoija pesnyt on. Jos hen nijte Murehelisie on autta-nut Jos hen on ollut caikisa hyuisse töisse achkera.

11 Mutta ne nooret Lesket poishylke, Sille coska he cariactuuat Christusta wastan, nin he tactouat hoolla

12 ioilla ombi heiden domions ette he sen ensimeisen Vskon rickonut ouat.

13 Sihen he ouat mös ioutilat, ia oppiuat ioxendeleman ymberi Hooneita. Ja, eipe he waiuoin ole ioutilat, mutta mös kielincandaijat ia ylenwisut, ia puhuuat nijte quin ei pidheisi.

14 Nin mine sis tahdhon ette ne nooret Lesket Hoolisit, Lapsia synnyteisit, Hoonen hal-litzisit, ei ychten tila annaisi sille Wastanseisoijalle pahasti puhuman.

15 Sille ette io mwtomat ouat tacaperin palaineet Perkelen ielkin.

16 Cussa nyt iolla vskolisella miehelle eli Waimolla on Lesket, se heiden edhenskatzo-can, ia elken Seurakunda raskauttaco, Senpäle ette nijlle iotca oikiat Lesket ouat, mad-hais teutyue.

17 Ne Papit quin hyuesti edesseisouat, pite kuluolisna caxinaises Cunniasa pidhettemen, enimen ne iotca tötetekeuet sanas ja Opis.

18 Sille ette Ramattu sanopi, Ei sinun pidhe Töhärien swta kijnisitoman. Ja yxi Tömies ombi Palcans wärdi.

19 Ele salli Papin wasthan ychten Cannet ilman cachta eli colme Todhistusta.

20 Jotca synditekeuet, nuchtele caikein edesse, Senpäle ette mös mw dh pelkeisit.

21 Mine todhistan Jumalan, ia Herran Jesusen Christusen, ia wloswalittudhen Engelein edes, Ettes neite pidhet, ilman oma hywelwlo, ia ele miten tee hembeydhes ielkin

22 Ele nopiasti iongun päle Kättes pane. Ja ele mös osalinen ole mwinen synniste. Pidhe itzes puhdassa.

23 Ele sillen Wettä ioo, waan nautitze iotakin Wina Maghos tedhen, ia ettes vsein sairas olet.

24 Mwtomadhen Inhimisten synnit ouat iulki, ette me ne ennen domita taidhama. Muuta mwtomadhen tuleuat ieliste iulki.

25 Samalmoto mös mwtomat hyuet tödh ouat ennen iulki Ja ne quin mwtoin ouat, eiuet neken taita salatta.

1. Tim. 6

1 Ne Oriat iotca jkeen alla ouat, pite heiden Herrains caikein Cunnian kuluolisna pitemen, Sen päle ettei Jumalan Nimi ia opetus pideisi pilcattaman.

2 Mutta ioilla ouat vskoliset Herrat, elköhön nijte ylencatzo senwoxi ette he Welixet ouat, waan olcohot site enemini cwliaiset, ette he vskoliset ouat, ia rackahat, ia osaliset hyuisse töisse. Neite sine opeta ia mana.

3 Jos iocu toisin opetta, ia ei pysy meiden Herran Jesusen Christusen teruelisis sanoisa, ia sijnä Opisa ioca Jumalisudhesta ombi

4 hen ombi piminnyt, ia ei miten taidha. Waan on sairas Kysymisis ia Sanancampauxis, ioista nouse Cateus, Rijta, Häueisus Pahatlwlot

5 turhat coetuxet ninen Inhimisten keskene iotca mielesens riuatudh ouat ioilda Totuus ombi poisotettu. Jotca lwleuat ette Jumalibus ombi yxi Woitto. Erite sinuas nijste pois.

6 Mutta se ombi yxi swri Woitto, Joca Jumalalinen ombi, ia tytypi onnellens.

7 Sille eipe me miteken ole Mailmahan toonehet. Senteden ombi iulki, ettei me mös miteken taidha teste wloswiedhä.

8 Mutta koska meille on Elatos ia waattet nihin me tytykem.

9 Sille iotca Rickaxi tachtouat tulla, ne langeuat kiusauxeen ia Paulahan, ia moneen tyhmijn ia wahingolisiin Himohin, iotca wpottauat Inhimiset huckauxeen ia cadhotuxeen.

10 Sille ette Ahneus on caikein pahuten iuri. Johonga mutomat ouat himoineet, ia ouat wskosta poisexyneet, ia ouat saattanuet itzellens palion Murechta.

11 Mutta sine Jumalan inhiminen carta sencaltaista, ia noudhata wanhurskautta, Jumalibus, Vskoa, rackautta, Kersimiste, Lakiutta.

12 Campa yxi hyue Campaus Vskossa, käsitate site ijancaikista Elemete, Johonga sine mös cutzuttu olet, ia tunnustanut olet yden hyuen tunnustoxen monein Todistain edes.

13 Mine kesken sinua Jumalan casuon edes, ioca caiki cappalet eleuexi tekepi, ia Christusen Jesusen edes, ioca Pontiusen Pilatusen alla tunnusti hyuen Todhistoxen
14 ette sine pidhet Keskyn saastatoina, nuchtetoina, haman meiden Herran Jesusen Christusen Ilmoituxen asti
15 Jonga aijalansa meille osottapi se autuas, ia se ainoa waldias, se Kuningaidhen Kuningas, ia se caikein Herrain HERRA
16 iolla ainoalla ombi coolemattous, Joca asupi ydhes Kircaudhesa, iohonga eikengen tulla taidha, Jota ei yxiken Inhimisiste ole nähnyt, eike taida nähdä, Jolle olcohon Cunnia ia ijancaikinen waldakunda, Amen.
17 Keske nijte quin Rickat ouat tesse Mailmas, Ettei he olisi corias mieles, eike mös panisi Toiuonsa sen wissittömen Rickaudhen päle, Mutta sen Eleuen Jumalan päle, Joca meille caikinaist runsasti andapi nauttiagemme
18 Ette he hyue tekisit, ia Rickaxi tulisit hyuiste töiste, olisit kerckeet andamahan, kernasti auulliset olisit
19 tauaroitzisit itzellens hyuen Perustoxen edespein, ette he käsitteisit ijancaikisen Elementen.
20 O Timothee, ketke se quin sinun taghas pandu on. Ja welte hengettömet ia keloottomat Jutudh,ia Rijdhat iotca wärin kerskatust Constista tuleuat
21 ionga mutomat edestooat, ia exyuet Uskosta. Armo olcohon sinun cansas. Amen.